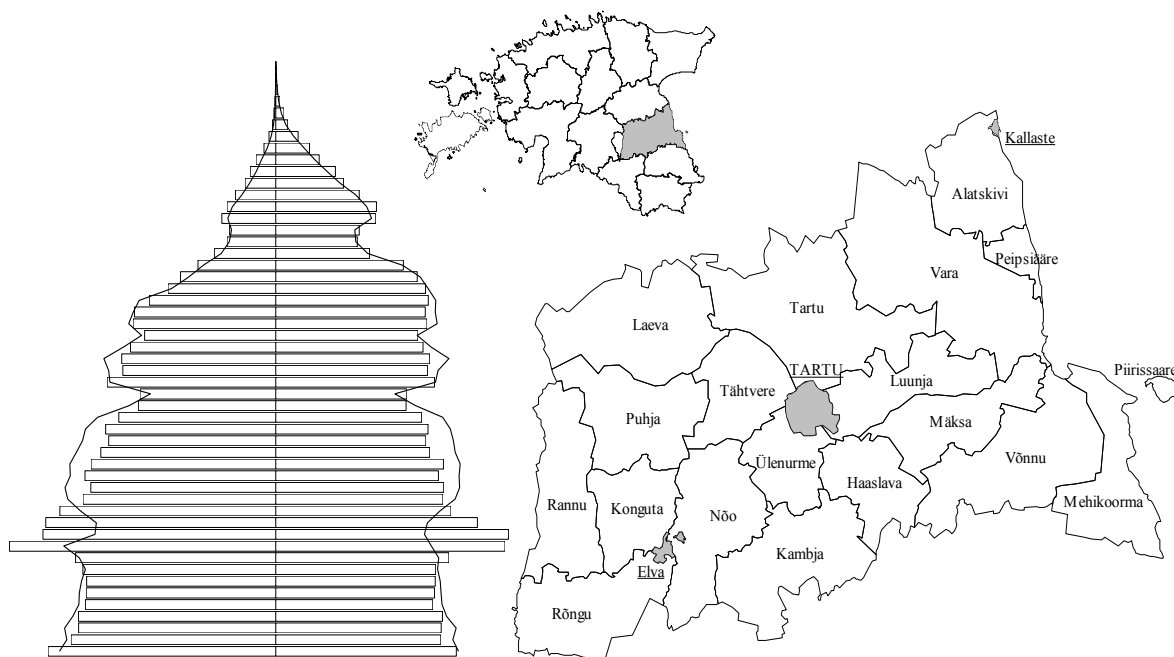

EESTI RAHVASTIKUSTATISTIKA
POPULATION STATISTICS OF ESTONIA

RAHVASTIKU ÜHTLUSARVUTATUD
SÜNDMUS- JA LOENDUSSTATISTIKA
REVIEWED POPULATION VITAL AND
CENSUS STATISTICS

Tartumaa 1965-1990

Kalev Katus Allan Puur Asta Põldma

Tallinn 2003

EESTI KÕRGKOOULIDEVAHELINE DEMOUURINGUTE KESKUS
ESTONIAN INTERUNIVERSITY POPULATION RESEARCH CENTRE

**RAHVASTIKU ÜHTLUSARVUTATUD
SÜNDMUS- JA LOENDUSSTATISTIKA**

**REVIEWED POPULATION VITAL AND
CENSUS STATISTICS**

Tartumaa 1965-1990

Kalev Katus Allan Puur Asta Põldma

RU Sari C Nr 13

Tallinn 2003

© Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus
Estonian Interuniversity Population Research Centre

Kogumikku täiendab diskett Tartumaa rahvastikuarengut kajastavate joonisfailidega, © Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus.

The issue is accompanied by the diskette with charts on demographic development of Tartumaa population, © Estonian Interuniversity Population Research Centre.

ISBN 9985-820-72-X

EESTI KÕRGKOOVIDEVAHELINE DEMOUURINGUTE KESKUS
ESTONIAN INTERUNIVERSITY POPULATION RESEARCH CENTRE
Postkast 3012, Tallinn 10504, Eesti

Kogumikus esitatud arvanded on elektroonilisel kujul *Lotus*- või *ASCII*-formaadis. Soovijail palun pöörduda Eesti Kõrgkoolidevahelise Demouuringute Keskuse poole.

Data tables presented in the issue are available in Lotus or ASCII format from Estonian Interuniversity Population Research Centre.

EESSÕNA

Huvi tõus Eesti rahvastikuarengu vastu vene aja lõpupoole põrkus päris lihtsategi eesmärkide seadmisel andmestiku ebaadekvaatsusele. Mõistagi oli iseseisvuse taastamiseni esmatakistuseks rahvastikuteabe raske kättesaadavus ja avaldamisvõimaluse pea täielik puudumine. Sellistes oludes kippus suure osa ametnike ja isegi teadlaskonna hulgas levima arusaam, et salastatus kujutab endast peamist või koguni ainukest rahvastikuandmestikuga seotud probleemi. Sügisel 1991 võõrvõimu keelud kadusid ja selgus, et tegelikult on Eesti Statistikaametis leidaolev andmestik äärmiselt puudulik kogu vene aja lõikes ning olemasolev pisku vajab sihiteadlikku korrastustööd. Läbivaks, arvatavalt peamureks üldse oli sõjajärgse rahvastikuteabe ebapiisav võrreldavus ajas ja ruumis, mis aastakümnete jooksul kuhjununa on Eesti andmestiku madala kvaliteedi põhjuseks tänini ning sageli välistab koguni rutiinsete analüüsivõtete kasutamise.

Andmevõrreldavust pärssinud asjaolud — olgu omaette või koostoiminult — moodustavad kopsaka sasipuntra: sagedasti muudetud andmemääratluste ja arvutusvõtete kirjeldus on leebelt öeldes puudulik ning rakendamisaeg selgepiirilisel fikseerimata; Moskvas teostatud arvutuste metodoloogia ja metoodika on reeglina hoopis teadmata, sest tollase (ja nüüd prügimäele saadetud) kirjavahetuse tõendusel pole kohalikel ametnikel enama kui arvutustulemusi õigeaks tunnistanud kaaskirja vastu huvi jagunud; väiksemate haldusüksuste suunas liikudes kahaneb andmemahthüppeliselt, mistõttu omavalitsuste rahvastikustatistika on päris auklik ega ühti pealegi asjaomaste Eesti koondnäitajatega; statistilise territoriaalüksuse põhimõtet pole järgitud ja halduspiiride vähegi olulisem muutus on katkestanud rahvastikunäitajate aegread; andmeallikate kooskasutamine piirdub sündmus- ja loendusstatistika haruharvade ühilduskatsetega, küsitlusstatistika puudub aga täielikult. Esitatud lühiloetelu ja palju muud sarnast viitab eelkõige suure hulga töö tegematajätmisele ja poleminu-asi mentaliteedile. Kaudselt oli selline tööstiil muidugi võõrvõimu poolt soositud, kuigi mitte ka otse nõutud. Igatahes on viie aastakümne kuhjuvtulemusena meil sõna otseses mõttes oblastile või asumaale, mitte iseseisvale Euroopa riigile kohane rahvastikustatistika.

Eesti Demograafia Assotsiatsiooni koondunud teadlaskond vaagis rahvastikustatistika olukorda päris põhjalikult. Arupidamiste loogilise tulemusena sündis otsus korrastada Eesti sõjajärgne rahvastikustatistika viisil, et kujuneks varasema ajaperioodiga ühilduv andmetervik. Mitmesuunaliste tööde korraldamine ja teostus, mille ühisnimeks on kinnistunud *Eesti Rahvastikustatistika Ühtlusarvutuste Programm*, on jäänud peamiselt Eesti Kõrgkoolidevahelisse Demouuringute Keskuse koondunud rahvastikuteadlaste kanda. Programmi teostusviisi ja -kiiruse on pannud korrastustööde suur ulatus rippuma majandusvõimalusist ning koostöö laabumisest asjaomaste riigiasutustega. Mõistagi oli kõnealune Programm läbivaks arutlusaineks Valitsuse Isikuandmenõukogus kogu tolle andmekorraldusreformile suunatud ekspertkogu tööaja vältel. Poolehoidvaid seisukohti jagati seal ja on öeldud omajagu ka edaspidi, kuid tööde ladus kulgemine on ikka jäänud mõne ametkonna oskuse või koguni soovimatuse taha käsitleda Programmi laiemaid eesmärke iseseisva riigi ja selle institutsioonide loomupärase ülesandena. Siiski, seoses Maailma Rahvastiku- ja Arengukonverentsi ettevalmistusega Kairos pidas Isikuandmenõukogu tarvilikuks oma võimaluste piires alustada Programmi paari osaprojekti rahastamist. Nõnda on tänaseks Programmi raamis avaldatud enam kui tosikond rahvastikustatistilist kogumikku nii paber kandjal kui elektrooniliselt (EKDK RU, Sari C). Niiöelda ühiskondlikus korras äratehtu on hoopis mahukam, mille hulgas väärib esiletõstmist 1989 aasta loendusandmestiku korrastamine ja uuskodeerimine. Ka käesolev kogumik tugineb suurel määral nimetatud tulemusle.

Programmi ühe koostisosana algas töö Eesti sündmus- ja loendusstatistika ühtlusarvutustega 1995 aastal, kuid seiskus koos teiste sedalaadi ettevõtmistega, kui kippus taastuma omaaegset

informaatilist mõttelaadi kandvate ametnike otsuspädevus riigiandmekorralduses. Neile mõjus, ja mõjub õigusega tänini, andmevõrreldavust ja -kvaliteeti eesmärgistav ühtlusarvutuste teostamine ametkondliku elupuu saagimisena. Ajuti tugevnes ka arusaam, et omavalitsuse andmetarvidus on tema omamure, mis polnud kuidagi kooskõlas Rahvastikustatistika Ühtlusarvutuste Programmi lähtealustega. Enesestmõistetavalt tugineb viimane vastupidist loogikat kandvale riigiandmekorralduse üldpõhimõttele, mille järgi keskvõimu ülesanne on kindlustada iga omavalitsuslik haldusüksus ühtse riigistatistilise andmekogumiga, ning muuhulgas, tagada sedaviisi võrreldavus teiste sarnaste üksuste, kogu Eesti ja välisriikide suhtes. Programmi tabas uus seisak minister Katrin Saksa jõulisel initsiatiivil, kelle püüdeks oli pikaajaliste rahvastikustatistiliste tööde põhimõtteline asendamine päevakajaliste “uuringute”, *resp* arvamuskäsitluste korraldamisega, millelt loodeti hetkepoliitilist kasu lõigata. Paraku ei toeta Programmi sihiseadet ka viimase rahvaloenduse (2000) seni kontrollimata andmekvaliteet ja sealt tõukuv (paratamatu) soov äärmuseni lihtsustatud andmesilumismisvõtete kasutamisele.

Tartumaa kogumik on kümnes raamat maakonna sündmus- ja loendusstatistika ühtlusarvutuste sarjas ning järgib enesestmõistetavalt nii sisult kui esituslaadilt varemilmunud. Väärrib meenutamist, et projekti alguses kutsuti kogumiku mahu ja struktuuri määramiseks ellu tööseminar, mille istungid toimusid pea üheksa kuu vältel. Nendel arupidamistel etendasid olulist osa maakonna asjatundjad, kes valisid enimsobivad isikutunnuste ja näitajate kombinatsioonid, muidugi olemasoleva andmekogumi poolt asetatud jääkade piirangute raamis. Töö teostajate meelehärmiks kasvas seminar esitamisele kuuluva andmemahu lõpuks enam kui kolmekordseks. Muuseas on see ilmekalt paista loendusandmestiku uustöötuse esituslaadis, kus tabelite arv numeratsiooniga hoopis kokku ei lange: pea igat valdkonda esindab kaks või paaril juhul enamgi arvtabelit. Kuivõrd kogumiku kasutajad on eelkõige ikka asjaomaste omavalitsuste ja maakonna rahvas, kaalus nendepoolne argumenteeritud soov üles rahastamise ja plaanitud tööaja poolt seatud tingimused. Küll on iga raamatu mahu ja sisu kasvades nihkunud Projekti teostus pikema aja peale.

Kogumik esitab Tartumaa rahvastiku ühtlusarvutatud sündmus- ja loendusstatistika 1965-1990. Sündmusstatistiline andmestik on antud näitajate kaudu, mis allusid korrastamisele kogu ajavahemikku hõlmava aegreana. Kõik uusrehkendused tuginevad Eesti rahvaarvu ja vanuskoostise varasemale ühtlusarvutusele. Loendusstatistika vallast on tervikuna uustöödeldud 1989 aasta andmestik ja tulemus esitatud maakonnakeskse standardtabelite komplektina. Varasemate loenduste andmevalik järgib nimetatud tabelikogumit: esitatud on kõik võrreldavad ja väikeerisusega, kõrvale jäetud võrreldamatu struktuuriga arvandmed. Ka 1979 aasta loendusandmestik on teatud piirangutega uustöödeldav, seevõrra on vastavaid arvtabeleid hulga rohkem kui kahe varasema loenduse kohta, mil tuli piirduda vaid omaaegse töötlustulemuse koondamise ja ühtlustamisega. Kus iganes võimalik, on valla/linna andmed esitatud vastavate maakonnaandmetega võrdväärses mahus, millist põhimõtet täies ulatuses lubas olemasolev andmestik rakendada 1989 aasta tabelkomplekti puhul. Kogumiku algusosa sisaldab lühikest ülevaadet Tartumaa rahvastikuarengust rõhuasetusega ajavahemikule 1965-1990 ning selgitusi andmedefinitsioonide ja piirimuutuste kohta. Trükitud materjali täiendab maakonna rahvastikuarengut kajastav elektrooniline jooniskomplekt.

Tartumaa rahvastikukogumiku valmimisele on aidanud kaasa palju asjalikke inimesi, kellele kuulub autorite siiras tänu. Maakonnasarja väljakujundamisel oli asendamatu Taimi Parve entusiasm, kes muuhulgas selgitas oma pikaajalise töökogemuse varal rahvastikuandmete kasutamissuundi väljaspool keskasutusi. Tolle tööetapi teiseks võtmeisikuks oli Piret Luik Kesk-Eesti Statistikast, kelle hingel lasub paljuski kogumiku mitmekordne maht võrreldes esialgu plaanituga. Käesoleva rahvastikukogumiku loendusandmete uustöötuse ja ühtlusarvutused viisid läbi Kalev Katus ja Allan Puur, keda andmeesituse ja kujunduse osas toetasid Kaire Alvet ja Teet Pungas. Kogumiku ülevaatekujud kirjutasi Kalev Katus, Allan Puur ja Asta Põldma ning jooniskomplekti koostasid Kaire Alvet ja Teet Pungas.

Rahvastiku loendus- ja sündmusstatistilised ühtlusarvutused toimusid algusfaasis pikka aega ning korduvate rahastamispauside ajal uuesti Eesti Kõrgkoolidevahelise Demouuringute Keskuse vahendite arvel ning loodud andmestikud on käesoleva kogumiku tarvis mõistagi kasutada olnud.

Nende hulgas väärrib esiletõstmist korrastatud loendusandmestik, mille eelneva teostuseta oleks töö- ja ajakulu koguni mitmekordselt suurem. Kogumiku andmevaliku ja esituslaadi seisukohalt tuleb kahtlemata oluliseks pidada Laulasmaa seminari (1993), samuti nimetatud ettevõtmisest tõuke saanud ja tänaseks tihenunud andmekorralduslikke mõttevahetusi rea rahvusvaheliste teadusprojektide ja konverentside käigus, mille rahaline toetus pärineb mitmest eri allikast. ÜRO arenguprogramm kaasrahastas, koostöös Eesti Säätva Arengu Sihtasutusega, andmekasutusseminari maakonna arenguplaanijatele (Põltsamaa 1999), mis andis olulist tagasisidet rahvastikuandmestiku olemasolust ning tarvidusest maakonna ja omavalitsuste lõikes. Kogumiku koostamisele on kaasa aidanud sihtteema *Eesti rahvastikuareng: põhitrendid ja tulevikusuundumused* ning Eesti Teadusfondi granti nr. 5111 raamis teostatud analüütilised tööd, samuti Eesti Rahvastikustatistika Ühtlusarvutuste Programmi kahe teise osaprojekti, Eesti Rahvastiku Andmepanga ja Sünniandmepanga teave. Kogumik poleks saanud teostuda ilma Valitsuse Isikuandmenõukogu poolt algatatud rahalise toeta. Eelarvevahendite kasutamine toimus Statistikaameti kaudu.

Kalev Katus

FOREWORD

The advancement of demographic studies in Estonia in the middle of the 1980s was obstructed by the inadequacy of population data, even in the case of simple analyses. Limited availability of population data and restrictions on publication were the major obstacles to research until the restoration of Estonian independence. The secrecy of state statistics contributed to the general spread of the view, among decision-makers but also within the research community, that problems concerning population data were mostly, or even exclusively, caused by the lack of availability. Following the cessation of imposed restrictions in 1991, it became apparent that the population data for the whole period of Russian rule in Estonia were heavily deficient. Up to the present day, the major complication regarding data has been extremely poor comparability in terms of time and space, which necessitates extensive efforts even before routine analytical techniques can be applied.

During the period of Russian rule, data comparability was violated in multiple ways — applied definitions, calculation methods as well as their operation periods were not properly documented; judging from relevant correspondence, the methods of calculation performed by Moscow have been of low interest to Statistics Estonia, and therefore, the corresponding information is locally unavailable; sub-national data have been very sparse or virtually non-existent when moving to smaller units. Moreover, regional data often fail to make up the totals for the whole country; the concept of administrative rather than statistical territorial units has been applied, which, under frequent administrative transfers, disrupts the time series; vital and census statistics were kept isolated from each other and the third major source of population data — sample surveys — was ignored as a part of official statistics. Taken together, the above-mentioned deficiencies were the principal reasons for the discontinuity of national statistics in the country.

Since the lifting of restrictions, the scientific community has addressed the state of population statistics and expressed their serious concerns. Discussions held in the Estonian Demographic Association resulted in the conclusion that the consistency and quality of population statistics for the period of dependence does not meet the needs of an independent nation. The major direction of quality improvement of post-war population data, which can be undertaken in the current circumstances, are harmonisation and recalculation for the purpose of achieving consistency in time and space, in particular bridging the gap between the present and the statistics of the pre-war independence period. Various tasks aimed at the harmonisation of all major data sources over a 50-year period have been brought together under the *Programme for Estonian Population Data Comparability*.

So far the realisation of the Programme has mainly relied on the efforts of scientists at the Estonian Interuniversity Population Research Centre. Due to the scale of the tasks, the fulfillment of the Programme, and the tempo of its progress in particular, are dependent on the availability of funding and the cooperation of relevant government institutions. Understandably, the Programme has been monitored by the Governmental Commission for Population and Social Statistics during the entire period of its operation. Despite expressions of support, progress has been stymied by the unwillingness of certain agencies to consider the more general objectives of the Programme to be among the fundamental tasks of the national statistical system. Nevertheless, in the framework of the preparations for the Cairo Conference on Population and Development, the Governmental Commission allocated its support to a few sub-projects of the Programme. The results have been published in several volumes (EKDK RU, Series C), and have included the harmonised regional time series of age structures, life tables, infant mortality, and the inventory of historical sources on Estonian population. The work accomplished under the initiative of the research community has been

of a much wider range, particularly with respect to the retrieval of the 1989 census microdata by means of consistency-checking, evaluation, harmonisation and documentation. Among other applications, a noticeable part of the current publication builds upon the previous effort.

Given the urgent need for population data at a municipal level, the Governmental Commission for Population and Social Statistics considered the Programme's sub-project *Reviewed Population Census and Vital Statistics* for support. The Project started at the beginning of 1995 but, together with other undertakings of its kind, was halted when the lobby of old Soviet-type computing personnel, featuring strong profit-orientation under the new conditions, regained its decision-making authority. Not surprisingly, this interest group regards quality and comparability orientation in statistics as unnecessary spending. Additionally, the idea arose to leave the responsibility for population data issues to the municipalities, thus dissolving the national statistical system. Understandably, the Programme's emphasis on the key principle — local communities should be provided centrally with basic statistical information which they could compare with that of other communities, and with national figures as well as data for other countries — was in clear conflict with the expressed ideas. The Programme again came to a halt under the ministership of Katrin Saks, who attempted to replace the Programme with short-term studies, relying largely on public opinion polls. Unfortunately, the advancement of the Programme is also hampered by the low implementation quality of the recent population census and the resulting inclination of the Statistical Office towards oversimplified data manipulation.

This volume on Tartumaa county is the tenth in the series of the *Reviewed Population Census and Vital Statistics*, following in its content and format the earlier publications. It should be kept in mind that, to develop the series, at the launching stage of the Project a set of workshops were carried out involving specialists of local authorities as principal data users. Their input was rather important in defining the scope and structure of the series, and, causing a certain amount of embarrassment to those responsible for its implementation, the recommendations resulted in an almost threefold increase in the size of the volume. This development is, among others, reflected in the list of census tables where the original numeration has been supplemented by a parallel one. However, as the principal data users are the local authorities, the well-argued needs of county/municipality partners outweighed the constraints of the planned budget and time schedule. With the increase of amount and contents of each volume, the work of the Project as a whole has understandably been spread over a longer period.

This volume presents vital and census statistics for Tartumaa county 1965-1990. Vital statistics include indicators which could be subjected to recalculation, resulting in a consistent time series covering the whole period. All the data presented are consistent with the population and age structures, harmonised for the referred period. Regarding census statistics, the 1989 microdata has been newly processed to produce a set of regional standard tabulations covering all municipalities. When prepared for all counties, the set will provide the 1989 national census publication. The data for earlier censuses follows the same standard set, including all the comparable data and discarding non-comparable tabulations. Due to access to microdata, the 1979 census is noticeably better represented than two earlier censuses, for which only aggregate tabulations were available. Whenever possible, the data on municipalities are presented in an amount and detail equal to that available on a county level. In full scale this principle could be followed with respect to the 1989 census. In addition to tables, the volume discusses relevant statistical concepts and definitions and administrative transfers as well as presenting a short overview on population development in Tartumaa. The volume is accompanied by a diskette including a series of computerised graphs to illustrate the main features of the county population.

The authors are indebted to the competent contribution of many people. Indispensable has been the insight of Ms. Taimi Parve, who carefully considered the applications of the data from the viewpoint of local needs. The persistence of Ms. Piret Luik from the Kesk-Eesti Statistical Bureau was the primary factor in such an expansion of the volume. The processing of the census data was performed by Kalev Katus and Allan Puur, assisted by Kaire Alvet and Teet Pungas. The overview of

applied concepts and definitions, as well as of demographic developments in Tartumaa county, were prepared by Kalev Katus, Allan Puur and Asta Põldma. Kaire Alvet and Teet Pungas composed the set of graphs.

The Estonian Interuniversity Population Research Centre provided the *Programme for Estonian Population Data Comparability* with financial support at the beginning stage as well as during the repeated interruptions in regular funding. Results of this decade-long work have been made available to the Project. Particularly important has been access to the 1989 census microdata, which has saved a considerable amount of time and resources required for the accomplishment of the volume. Encouragement for the publication as well as the Project outline date back to the Seminar of Baltic Population Statisticians at Laulasmaa (1993). Also important have been discussions held in the framework of several international research activities, supported from various sources. The UN Development Programme, together with the Estonian Foundation for Sustainable Development, has provided support for a specialised workshop for county and municipal planning officers; the workshop was organised to provide feedback on the availability and application of regional population information. The volume has benefitted from the results under research theme 0501463s00 and analyses in the framework of Estonian Science Foundation grant No.5111, as well as information from Estonian Population Databank and Estonian Birth Register, two other sub-projects under the national data harmonisation programme. The preparation of this volume has relied on funding initiated by the Governmental Commission for Population and Social Statistics. The budget allocation was channeled via Statistics Estonia.

Kalev Katus

SISUKORD

1. TARTUMAA RAHVASTIKUARENGU PÕHIJONED 1965-1990	XIII
1.1. Rahvastikutaaste	XIV
1.2. Sünnimus	XIX
1.3. Suremus	XXI
1.4. Abielu ja perekond	XXIV
1.5. Ränne ja paiksus	XXVII
1.6. Rahvastiku vananemine	XXXII
1.7. Rahvus ja keel	XXXV
1.8. Haridus	XVIII
1.9. Majandustegevus	XLI
1.10. Eluase	XLIII
2. ANDMEALLIKAD JA MÄÄRATLUSED	XLVIII
2.1. Sündmusstatistika	XLVIII
2.1.1. Rahvastikusündmused	XLVIII
2.1.2. Iive ja rahvaarv	LVI
2.1.3. Sündmus- ja iibekordajad	LVIII
2.2. Loendusstatistika	LX
3. ANDMEESITUS	LXVI
4. PIIRIMUUTUSED	LXVIII
5. MAAHALDUSÜKSUSTE RAHVAARV LOENDUSAASTATEL 1959-1989	LXXIV
6. VIITED	LXXXVI
7. JOONISFAILIDE NIMEKIRI	LXXXIX
TABELID	
SÜNDMUSSTATISTIKA	1
Tabel 1. Rahvaarv ja muutuskomponendid 1965-1990	3
Tabel 2. Rahvastikusündmused 1965-1990	8
Tabel 3. Rahvastiku sündmuskordajad 1965-1990	12
Tabel 4. Rahvastiku sovanuskoostis 1965-1990	14
LOENDUSSTATISTIKA	21
RAHVALOENDUS 15.01.1959	22
Tabel 1A. Rahvastiku sovanuskoostis 1959	22
Tabel 2. Rahvastiku perekonnaseis 1959	23
Tabel 3. Rahvastiku haridus 1959	25
Tabel 5. Rahvastiku rahvus 1959	31

RAHVALOENDUS 15.01.1970	33
Tabel 1. Rahvastiku soovanuskoostis 1970	34
Tabel 1A. Rahvastiku soovanuskoostis 1970	35
Tabel 2. Rahvastiku perekonnaseis 1970	36
Tabel 3. Rahvastiku haridus 1970	39
Tabel 5A. Rahvastiku rahvus 1970	45
Tabel 8. Rahvastiku põhitegevus 1970	46
RAHVALOENDUS 17.01.1979	51
Tabel 1. Rahvastiku soovanuskoostis 1979	52
Tabel 2. Rahvastiku perekonnaseis 1979	53
Tabel 3. Rahvastiku haridus 1979	58
Tabel 4A. Rahvastiku paiksus 1979	64
Tabel 5. Rahvastiku rahvus 1979	68
Tabel 5A. Rahvastiku rahvus 1979	70
Tabel 6. Rahvastiku emakeel 1979	73
Tabel 6A. Rahvastiku eesti keele oskus 1979	80
Tabel 7. Rahvastiku lapsesus 1979	83
Tabel 7A. Rahvastiku lapsesus ema hariduseti 1979	85
Tabel 8. Rahvastiku põhitegevus 1979	86
Tabel 9A. Rahvastiku tööala (NRTAK) 1979	93
Tabel 10A. Rahvastiku amet (NRAK) 1979	99
RAHVA- JA ELUASEMELOENDUS 12.01.1989	103
Tabel 1. Rahvastiku soovanuskoostis 1989	104
Tabel 2. Rahvastiku perekonnaseis 1989	106
Tabel 3. Rahvastiku haridus 1989	116
Tabel 4. Rahvastiku põlisus 1989	126
Tabel 4A. Rahvastiku paiksus 1989	132
Tabel 5. Rahvastiku rahvus 1989	138
Tabel 5A. Rahvastiku rahvus 1989	140
Tabel 6. Rahvastiku emakeel 1989	148
Tabel 6A. Rahvastiku eesti keele oskus 1989	160
Tabel 7. Rahvastiku lapsesus 1989	168
Tabel 7A. Rahvastiku lapsesus ema hariduseti 1989	172
Tabel 8. Rahvastiku põhitegevus 1989.....	174
Tabel 9. Rahvastiku tööala (RTAK) 1989	188
Tabel 9A. Rahvastiku tööala (NRTAK) 1989	200
Tabel 10. Rahvastiku amet (RASK) 1989	212
Tabel 10A. Rahvastiku amet (NRAK) 1989	218
Tabel 11. Rahvastiku eluasemetüüp 1989	226
Tabel 12. Rahvastiku eluase: tubade arv 1989	240
Tabel 12A. Rahvastiku eluase: üldpind 1989	254
Tabel 12B. Rahvastiku eluase: elamispind 1989	268
Tabel 13. Rahvastiku eluasememugavused 1989	282
Tabel 14. Tiheloleku aste: 1-liikmeline leibkond 1989	292
Tabel 14A. Tiheloleku aste: 2-liikmeline leibkond 1989	304
Tabel 14B. Tiheloleku aste: 3-liikmeline leibkond 1989	316
Tabel 14C. Tiheloleku aste: 4-liikmeline leibkond 1989	328
Tabel 14D. Tiheloleku aste: 5+liikmeline leibkond 1989	342

CONTENTS

1. DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT OF TARTUMAA COUNTY POPULATION 1965-1990	XIII
1.1. Population Growth	XIV
1.2. Fertility	XIX
1.3. Mortality	XXI
1.4. Marriage and Family	XXIV
1.5. Migration and Residence	XXVII
1.6. Population Ageing	XXXII
1.7. Ethnicity and Language	XXXV
1.8. Education	XVIII
1.9. Economic Activity	XLI
1.10. Housing Conditions	XLIII
2. DATA SOURCES AND DEFINITIONS	XLVIII
2.1. Vital Statistics	XLVIII
2.1.1. Vital Events	XLVIII
2.1.2. Population Number	LVI
2.1.3. Vital Rates	LVIII
2.2. Census Statistics	LX
3. DATA PRESENTATION	LXVI
4. ADMINSTRATIVE TRANSFERS	LXVIII
5. POPULATION NUMBER OF ADMINISTRATIVE UNITS IN 1959-1989 CENSUSES	LXXIV
6. REFERENCES	LXXXVI
7. LIST OF ELECTRONIC CHARTS	LXXXIX

TABLES

VITAL STATISTICS	1
Table 1. Components of Population Change 1965-1990	3
Table 2. Vital Events 1965-1990	8
Table 3. Vital Rates 1965-1990	12
Table 4. Age Composition 1965-1990	14
CENSUS STATISTICS	21
POPULATION CENSUS 15.01.1959	22
Table 1A. Age Composition 1959	22
Table 2. Marital Status 1959	23
Table 3. Educational Attainment 1959	25
Table 5. Ethnicity 1959	31

POPULATION CENSUS 15.01.1970	33
Table 1. Age Composition 1970	34
Table 1A. Age Composition 1970	35
Table 2. Marital Status 1970	36
Table 3. Educational Attainment 1970	39
Table 5A. Ethnicity 1970	45
Table 8. Main Activity 1970	46
POPULATION CENSUS 17.01.1979	51
Table 1. Age Composition 1979	52
Table 2. Marital Status 1979	53
Table 3. Educational Attainment 1979	58
Table 4A. Duration of Residence 1979	64
Table 5. Ethnicity 1979	68
Table 5A. Ethnicity 1979	70
Table 6. Mother Tongue 1979	73
Table 6A. Estonian Language Ability 1979	80
Table 7. Parity 1979	83
Table 7A. Parity by Education of Mother 1979	85
Table 8. Main Activity 1979	86
Table 9A. Branch of Economic Activity (SCCI) 1979	93
Table 10A. Occupation (SCCO) 1979	99
POPULATION AND HOUSING CENSUS 12.01.1989	103
Table 1. Age Composition 1989	104
Table 2. Marital Status 1989	106
Table 3. Educational Attainment 1989	116
Table 4. Nativity 1989	126
Table 4A. Duration of Residence 1989	132
Table 5. Ethnicity 1989	138
Table 5A. Ethnicity 1989	140
Table 6. Mother Tongue 1989	148
Table 6A. Estonian Language Ability 1989	160
Table 7. Parity 1989	168
Table 7A. Parity by Education of Mother 1989	172
Table 8. Main Activity 1989	174
Table 9. Branch of Economic Activity (ISIC) 1989	188
Table 9A. Branch of Economic Activity (SCCI) 1989	200
Table 10. Occupation (ISCO) 1989	212
Table 10A. Occupation (SCCO) 1989	218
Table 11. Dwelling type 1989	226
Table 12. Housing Conditions: Number of Rooms 1989	240
Table 12A. Housing Conditions: Total Floor Area 1989	254
Table 12B. Housing Conditions: Living Floor Area 1989	268
Table 13. Dwelling Utilities 1989	282
Table 14. Degree of Crowdity: 1-Person Household 1989	292
Table 14A. Degree of Crowdity: 2-Person Household 1989	304
Table 14B. Degree of Crowdity: 3-Person Household 1989	316
Table 14C. Degree of Crowdity: 4-Person Household 1989	328
Table 14D. Degree of Crowdity: 5+Person Household 1989	342

SISSEJUHATUS

1. TARTUMAA RAHVASTIKUARENGU PÕHIJONED 1965-1990

Käesolev kogumik esitab viimase vene aja rahvastikustatistika ühtlusarvutuste esimese ja ajaliselt hilisema poole 1965-1990, sedavõrd polnud esialgse kava kohaselt üldistavat tekstiosa väljaandesse plaanitud. Erinevalt tabelosast, mis praktilisteks eesmärkideks mõelduna moodustab omaette tarvitatava terviku, saab Tartumaa rahvastikulooline käsitlus olulist täiendust, kui kogu sõjajärgne teave on varasema ajajärguga kokku viidud ning läbi analüüsitud. Ometi oli maakonnainimeste kindel tahe näha väljaandesarjas ka tekstilis-pildilist ülevaadet, millist soovi alljärgnev püüabki täita. Mõistagi on kogumiku poolt hõlmatud ajavahemik demograafiliseks käsitluseks lühikesevõitu, kuid annab siiski välja põlvkonnamõõdu, tehes rahvastikuarengulised järeldused põhimõtteliselt võimalikuks. Samuti on tegemist vahetult nüüdisajaga haakuva, ehk teisisõnu, tänaste suundumuste lähtekohaks oleva andmestikuga. Nimetatud asjaolud lubavad eeldada, et ülevaade suudab enam-vähem haarata lähimineviku rahvastikuarengu põhitrende ega ole liialt mõjutatud mitmesugustest võnkelaadsetest, nn konjunktuurmuutustest demograafilistes suundumustes.

Järgneva teksti, kuid ka ülejäänud kogumikuosade puhul on mõistlik tähele panna, et tegemist pole niivõrd analüütilisi sihte seadva väljaande, vaid ennekõike standardtabelite esitusega. Viimase tunnusjooneks on iga rahvastikuprotsessi ja -seisundi tasakaalustatud, kõikvõimalikesse seostesse mittelaskuv ja seevõrra mõneti lihtsustatud käsitlusviis. Vastavalt oleks ülearu pretensioonikas teha panus toimunud arengu põhjuste analüüsile, pigem on rõhk asetatud Tartumaa rahvastikuarengu põhisuundumuste esiletoomisele ühe põlvkonna kestel, mõnevõrra varasema ajaga ning ka teiste maakondade ja kogu Eesti arengujoontega paralleelse tõmmates. Tõenäoliselt peaks siinne tekstiosa sobima sissejuhatuses ametnikule, kes seni pole osanud ka mitte lihtsatele demograafilistele näitarvudele õiget rakendust leida ega rahvastikuandmeid otsustusprotsessis kasutada, sooviks seda aga põhimõtteliselt teha küll. Tekstiosa ülevaatlikkuse huvides on selles ära toodud näputäis graafikuid kogumikku täiendavast joonisfailide komplektist.

Oma koht on käesoleval rahvastikuarengu ülevaatel siiski täita, sest sõjajärgse poolsajandi jooksul oli rahvastikuandmestiku avaldamine, isegi pildi kujul, rangete reeglite poolt kitsendatud. Kui Eesti kohta tervikuna mõni tsenseeritud ülevaade aeg-ajalt ilmus, siis maakonna rahvastikuarengust olid ka artikli mahuga piirduvad kokkuvõtted peaaegu olematud. Küll aga tehti enne suurt sõda siinolevaga samalaadset tööd. Pärast iseseisvuse kättevõitlemist pani tollane Eesti Vabariik suurt rõhku ühiskonna vajadusi teeniva andmekorralduse ülesehitamisele ning esmakordselt Eesti ajaloo üleriigilise asutusena moodustatud Statistika Keskbüroo alustas ühe ulatuslikuma projektina varasema rahvastikustatistika korrastamist.

Tollased ühtlusarvutused, millest põhiosa avaldati koos 1922 aasta loendusmaterjaliga, hõlmasid kõigi kolme tolleks ajaks asetleidnud rahvaloenduse andmestikku (lisaks eelmainitule 1881 ja 1897), kuigi igauks neist oli läbi viidud erinevalt lähtepositsioonilt. Esimene Balti provintsi loendus vastandus mõneti Vene impeeriumi keskvoimule, rõhutades andmekorralduslikult kohalikku erikorda. Teine, üle-Venemaaline, vastuoksa, nivelleeris kohaliku eripära ning alles kõnealustest loendustest viimane võttis lähtekohaks rippumatu rahvusriigi ühiskonnakorraldusliku vajaduse. Nii polnud andmestiku ühtlustustöö mõistagi lihtne, kuid oli ju noore riigi üheks esmavajaduseks luua arusaam omaenda elanikkonnast ja tema arengusuundumustest. Õpetlik on tähele panna, et olukorras, kus varasemat andmestikku ei õnnestunud esitada hilisema struktuuris, nägi ühtlusarvutuste metodoloogia ette vastupidise toimimisviisi: aluseks võeti 1881 aasta loendusandmestik ja halduspiirid ning arvutati hilisemad andmed viimatinimetatu järgi. Igatahes suudeti lõpptulemusena tagada kõigi kolme loenduse andmevõrreldavus ja luua niimoodi kvantitatiivne alusmaterjal eelneva 40 aasta rahvastikuarengu kohta nii riigi kui maakonna tasandil.

Iseseisvusaegne loendusstatistika jõudis koos ühtlusarvutustega peatselt trükki ning samal põhjusel kui praegu — statistiliste tööde ja loodud andmestiku suure mahu tõttu — korraldati tookordne avaldamine maakonnavihkude kaupa. Tartumaa rahvastikuteabe leiab kahele toonasele maakonnale — Tartu- ja Valgamaale — pühendatud koondvihust [RSKB 1924a]. Mäletatavasti oli Valga maakond äsja moodustatud mitme maakonna aladest, aga ajalooliselt enim seotud just Tartuga. Sarnasele eesmärgipüstitusele lisaks seob toonaseid vihke käesoleva väljaandega veel asjaolu, et tabelite suure mahu tõttu ei leidnud mitte kõik tehtu äratrükkimist. Muidugi lubab tänapäeva tehnika esitada materjali mitmelaadsemal kujul, mida käesoleva kogumiku puhul on ka rakendatud. Samuti väärrib märkimist, et käsitlusperioodi kahe viimase rahvaloenduse andmestikud on korrastatud tulevikuvajadusi silmaspidaval viisil, nähes nimelt ette uustöötluste kiire ja laduse teostusvõimaluse.

Sõjaeelsesesse aega tagasi pöördudes, hoidis Statistika Keskbüroo järgmise loenduse (1934) materjalid juba rutiinselt ajas võrreldavana ning puudus tarvidus omaette ühtlusarvutusülesande ning eraldi maakonnakogumike sarja järele [RSKB 1934-1937]. Sisulisest vaatenurgast kehtib öeldu ka 1941 aasta loenduse kohta, kuid andmeavaldamise — piskut arvestades küll õigemini avaldamatuse — määras siis juba saksa ja järgnenud vene okupatsioonitsensuur [Eesti Statistika Kuukiri 1942]. Teiseks tollaseks sisutihedaks rahvastikuandmeid kajastavaks väljaandeks oli professor Aleksander Rammuli toimetamisel ilmunud maakonna tervishoiu-alaste ülevaadete sari, mille raames ilmus sarja lõpetavana Tartumaa seisundit vaagiv raamat [Rammul 1938]. Tartu oli Tallinna kõrval teine linn sõjaeelses Eestis, mis jõudis perioodilise statistikakogumiku sarja väljaandmiseni, milles oma koht oli mõistagi ka rahvastikuteabel [Tartu Linnavalitsus 1933-1939]. Kindlasti väärrib tunnustust sarja eeskujulik andmetäpsus ja esituslaadi süsteemsus. Tollal ilmunud kuuele kogumikule püüti vene võimu taandumisel üheksakümnendate aastate alguses järke luua. Ilmus kaks uut Tartu statistikaraamatut, aga sarja taastamisest ei saanud sisult ega vormilt asja [Vahter 1991; 1992].

Maakonna rahvastikuarengu teaduskäsitlustest tuleb kahtlemata peatuda Tartu maailmakuulsusega biostatistikute koolkonnal, kes empiirilise materjali ammutamisel keskendus sageli Liivimaa linnade ja kihelkondade rahvastikule. Kõnealuse koolkonna panusena valmisid teiste hulgas Nõo, Puhja, Rannu ja Rõngu kihelkonna biostatistilised käsitlused Körberi (ajavahemik 1834-1859) ja Törne (ajavahemik 1860-1881) sulest [Körber 1864; Törne 1882]. Oehrni huvikeskmes olid Peipsiääre kihelkonnad, millest Kodavere ja Võnnu paiknevad tänase Tartu maakonna aladel [Oehrni 1883]. Ja mõistagi Tartu linn ise, mille rahvastikuarengut ajavahemikul 1834-1859 käsitles Huebner ja järgnevat perioodi kuni 1881 aastani Grosset [Grosset 1883; Huebner 1861]. Bernhard Körberi sulest pärineb biostatistilisest raamist laiem, aga koolkonna tugevat metodoloogilist lähenemisviisi rakendav Tartu rahvastiku tervikkäsitlus 1897 aasta loendusandmestiku toel [Körber 1902].

Viimatinimetatud raamatut võib lugeda esimeseks rahvastikuarengu tervikkäsitluseks Eestis, aga tõenäoliselt veel jõulisemalt läheb teos ajalukku seoses kasutatud andmestikuga. Nimelt pöördus Tartu linn Vene impeeriumi keskvalitsuse poole loa saamiseks viia koos korralise rahvaloendusega 1897 linnas läbi paralleelne ettevõtmine oma loenduslehega. Teatavasti toetus 1897 aasta loendus suuresti teisele metodoloogilisele alusele võrreldes Balti loendusega 1881 ning viidatud palve oligi põhjendatud vajadusega tagada võrreldavus. Körberi autoriteet rahvastikustatistika alal, sealhulgas varasema Balti loenduse ja mitmete prooviloenduste ettevalmistamisel oli erakordne ning luba saadigi, kuigi näiteks samalaadsele soovile Riia linnalt anti eitav vastus. Tartu paralleelloenduse lehed on tänini arhiivis säilinud ning hiljuti Berendseni ja Maiste poolt uuesti teaduskäibesse toodud ja monograafiliselt analüüsitud [Berendsen, Maiste 1999]. Nimetatud raamat annab harukordse võimaluse mitte ainult heita pilt XIX sajandi lõpu Tartu rahvastikuarengule tänapäevase käsitlustehnika abil, vaid hinnata ka ametlike väljaannetega kõrvutades tollast sihiteadlikku andmestiku tootmist keskvõimu poolt. Tänapäeva põigates on kurb tõdeda, et viimase Eesti rahvaloenduse (2000) programmi ei lasknud statistikaametnikud täiendada isegi ilmselgete rumaluste silumise eesmärgil ning omal ajal Körberi poolt läbiviidu oli liiast isegi unistuste maailmas.

Eesti riigi loomisel muutus rahvastikustatistika nagu ka teiste valdkondade sihiteadlikult korrastatud ja kättesaadavaks tehtud andmestik soliidseks mootoriks Eesti sotsiaalteaduse arengule 1920-1930 aastatel. Ühe olulise väljundina leidis andmetervik kasutamist Tartu Ülikooli maa- ja

rahvusteadlaste poolt toimetatud ning Eesti Kirjanduse Seltsi poolt kirjastatud maakonnakogumike sarjas, kus rahvastikuareng leiab loodus-geograafilise keskkonna taustal kooskõpselt teiste eluvaldkondadega. Kõnealune sari algaski Tartumaa koguteosest [Eesti Kirjanduse Selts 1934]. Ülikoolilinna teaduspotsiaal oli mõjus ning omaette töörühm koostas samalaadse, kuigi struktuurilt veidi erineva koguteose ka Tartu linna kohta [Tartu Linnavalitsus 1927]. Raamat oli ühe linna arengu tervikkäsitlusena tollal kõva sõna ja tõele au andes pole seni midagi võrdväärset tasemel — rääkimata ületaval — korrata suudetud.

Sõjajärgsest vene ajast leiab Tartumaa rahvastikukäsitlusi väga napilt. Siiski sisaldab kollektiivse ühistööna koostatud Tartu ajalugu ülevaadet linnarahvastiku kujunemise ja kihistumise põhisuundadest [Pullat 1980]. Omas vallas põhjalik Peipsimaa etnoajalooline käsitlus vaatleb tolle piirkonna — ja mõistagi ka Tartumaa piiridesse jääva järvekaldal — rahvuskoostist ja muuhulgas annab igati arvestatava ülevaate vene vähemusrahvuse arenguloost. Uus iseseisvusaeg pole Tartumaa rahvastikuarengu uurimisse elavnemist eriti toonud, jättes kõrvale juba eelpool viidatud Berendseni ja Maiste tõsise raamatu XIX sajandi lõpu Tartu linna kohta. Siiski väärib kindlasti märkimist märtsiküüditamise käsitlus Tartumaal, mis on omataolistest maakonnauurimustest seni kõige süsteemsem [Rahi 1998].

1.1. Rahvastikutaaste

Sündimuse, suremuse, rände ja mõneti kaudsemalt teiste demograafiliste protsesside koosmõjus lõimuvat rahvastikutaastet iseloomustab kokkuvõtlikult rahvaarv ja selle muutumine. Parima ülevaate demograafilises arengus omalaadsest ja kordumatust rahvaarvu kiirest kasvuperioodist ja järgnevast pöördest rahvaarvu kahanemisele saab loendusstatistika vahendusel. Teadaolevalt toimus esimene kogu Eesti maa-ala katnud rahvaloendus aastal 1881 ja sealtpeale saab rahvaarvu muutumist jälgida kümnekonna loendusseisu abil. Väärib märkimist, et 1922 aasta loenduse järel ühtlusarvutati ka kahe varasema loenduse andmestikud, mis tagas kuue kümnendi 1881-1941 rahvastikunäitajate võrreldavuse nii ajas kui ruumis.

Tuleb tähele panna, et tollane Tartumaa (peale Valga maakonna moodustamist ja seda enam enne nimetatud haldusmuutust) laius tänasest hoopis suuremal maa-alal, hõlmates Põlva ning Valga maakonna põhjapoolseid osi ning enamikku kaasaja Jõgevamaast. Sõjaeelsete ja -järgsete andmeridade kokkuvõtmisele ei pööratud varem mingit tähelepanu — ENSVd ei käsitletud jätkuna elule Eestis, vaid mingi täiesti uue internatsionaalse ühendina — ning ka ühtlusarvutuste tööjärg pole selle ülesandeni veel jõudnud, nõnda jääb rahvaarvu dünaamika joonisel paratamatult kahte eraldiseisvasse ossa.

Tartumaa rahvaarvuks andis 1881 aasta loendus 177.1 tuhat inimest, millest Tartu linnas elas ligi kolmkümmend tuhat inimest. Tollasest Eesti üheksast maakonnast oli Tartumaa rahvaarvult suurim, edestades teiste hulgas ka Harjumaad koos pealinna Tallinnaga. Loendusvahemikus 1881-1897 lähenes maakonna rahvaarvu kasv seitsme ja poolele protsendile, absoluutarvuliselt suurenes Tartumaa rahvastik enam kui kolmeteistkümnede tuhande inimese võrra. Neid eelmise sajandi kahte viimast kümnendit iseloomustas rahvastikuarengu vaatenurgast intensiivne üleminek rahvastiku traditsiooniliselt taastetüübilt kaasaegsele, millega kaasnes rahvaarvu pidev ja kokkuvõttes märkimisväärne kasv. Kuigi tänaste suundumuste taustal näib tollane rahvaarvu tõus kahtlemata üsna ulatuslik, tuleb seda kasvu omaaegses demograafilises kontekstis ometi hinnata tagasihoidlikuks. Teadaolevalt toimus Eestis demograafiline üleminek nn prantsuse tüübi kohaselt, mistõttu rahva rohkenemine vastavas arengujärgus jäi maha kõigist Baltoskandia maadest, rääkimata idapoolsest naabrist [Chesnais 1992]. Tartumaa kuulus XIX sajandi lõpukümnenditel Eesti üldtaustal siiski kiirema rahvaarvu kasvuga maakondade hulka. Rahvaarvu kasvutempo oli võrreldavas suurusjärgus Võrumaaga ning jäi maha üksnes Harjumaast. Suhteliselt kiire rahvaarvu tõusu võlgnes maakond eelkõige ülikoolilinnale, mis Lõuna-Eesti tähtsaima keskusena koondas rahvastikku mitte ainult

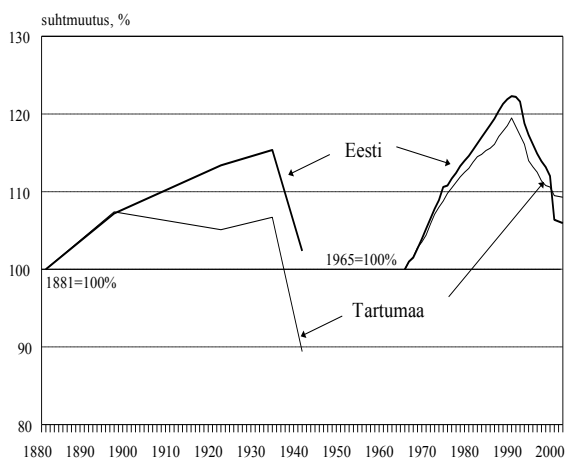
Tartumaalt, vaid ka kaugemast ümbruskonnast. Niisiis seisnes põhjus positiivses rändeiibes, mitte soodsamas sündimuse ja suremuse vahekorras.

Esimene Eesti Vabariigis korraldatud rahvaloendus (1922) näitas maakonna rahvaarvu kahanemist XX sajandi kahe alguskümnendi kokkuvõttes. Aegvõrreldavates piirides elas Tartumaal kaks aastat peale Vabadussõju lõppu 186.2 tuhat inimest ehk ligikaudu neli tuhat vähem kui eelmisel loendusel. Langusele aitasid kindlasti kaasa sõjasündmused ja revolutsioonisegadused, kuid samas suunas toimis ka uuele demograafilisele arengufaasile iseloomuliku null-iibelise rahvastikutaaste kujunemine. Nagu järgnevas alapeatükis selgitatud, edestas Tartumaa selles osas nii põhjapoolset naabrit Virumaad kui lõunapoolset Võrumaad. Tuleb muidugi tähele panna, et modernse taastetüübi kinnistumisega paralleelse linnastumisprotsessi tõttu on rahvaarvu dünaamika ka Tartumaal tol ajajärgul tublisti kahestunud — ühelt poolt leiab aset linnarahvastiku hüppeline suurenemine, teisalt aga pöördub maarahvastik just neil kümnenditel pikaajalisse vähenemistrendi. Hoopis teistlaadi muutusena — seda mõju ülalpool esitatud arvud ei sisalda — kahandas Tartumaa territooriumi ja rahvastikku Valga maakonna moodustamine, millega liideti endise Sangaste kihelkonna maad.

Sõdadevahelist ajajärku Tartumaal iseloomustab rahvaarvu suhteline stabiliseerumine, ehkki järgmine rahvaloendus näitas veel rahvaarvu teatud suurenemist. Ühtlusravutatud aegrea kohaselt kasvas Tartumaa elanikkond loendusvahemikus 1922-1934 poolteise protsendi ehk veidi vähem kui kolme tuhande inimese võrra, maakonna rahvaarv aegvõrreldavates piirides küündis 189.1 tuhandeni. Kahe sõdadevahelise loenduse vallalõikes avaldatud andmed võimaldavad ligikaudu hinnata ka tollast rahvaarvu tänase Tartumaa piires. Põhiosas maakonna praegustesse piiridesse jäänud valdade — Alatskivi, Aru, Haaslava, Kambja, Kastre-Võnnu, Kavastu, Kavilda, Kirepi, Kodijärve, Kokora, Konguta, Vana-Kuuste, Laeva, Luke, Luunja, Meeksi, Meeri, Mäksa, Pangodi, Peipsiääre, Raadi, Rannu, Ropka, Rõngu, Sootaga, Tammistu, Tähtvere, Uderna, Ulila, Valguta, Vara, Vesneri ja Vorbuse — ning Tartu linna, Elva ja Kallaste alevi rahvaarvude liitmine annab Tartumaa rahvaarvuks kolmekümnendate aastate keskpaigas 116 tuhat inimest.

Rahvastikuprotsesside loomulikule käigule maakonnas tegi lõpu järsk geopoliitiline muutus ja Eesti sattumine NLiidu võimkonda. Esimese vene okupatsioonistaasta kaotusi kajastav rahvaloendus 1941 aasta detsembris tõdes Eesti elanikkonna kahanemist pea kümnendiku võrra. Vaid väiksem osa sellest rahvast jõudis kunagi hiljem kodumaale tagasi. Haldusreformi käigus teisenenud vallapiirid ei võimalda täpset võrdlusravu eelmise loendusega tänase Tartumaa piires esitada, aga suhtarvuliselt osutusid inimkaotused Tartumaal Eesti keskmisega võrreldes suuremaks (12.6 protsenti). Seda tingis rindejoone ajutine toppamajäämine Emajõe joonel, mis tähendas suuremaid kahjusid otsesest lahingutegevusest, eriti Tartu linnas, ning andis maakonna põhjaosas punavõimule mobilisatsioonide läbiviimiseks ja hävituspataljonide toimetamiseks rohkem aega. Rahvaarvu languse kriisilaadsele toimele viitavad mitmed iseloomulikud disproporsioonid nagu näiteks meeste tuntav üleesindatus rahvastikukaos. Soo lõikes langes meeste arvele kaks kolmandikku osundatud kaost, täisealiste vanusrühmades oli disproporsioon veelgi suurem. Omalt poolt rõhutas Teise maailmasõja ja kolme järjestikuse okupatsiooni, eriti sotsiaalse ümberkorralduse mõju rahvaarvule rahvastiku modernse taastetüübi kinnistumine, mistõttu viidatud tagajärjed osutusid mitmekordselt tõsisemaks ja kestvamaks Esimese ilmasõjaga võrreldes.

Rahvaarv
Tartumaa 1881-2002

Sõjajärgne aeg tõi kaasa ajaloolise Tartumaa jagamise. Esimese sammuna, veel enne Eesti haldusjaotuse laiahaardelist sovetiseerimist, moodustati 1949 aastal Põhja-Tartumaa valdadest — Avinurme, Jõgeva, Kaarepere, Kasepää, Kuremaa, Kursi, Laiuse, Lohusuu, Saare, Sadala, Torma, Vaimastvere ja Voore — ning Jõgeva ja Mustvee linnast, ühes Viljandimaalt juurdeldõigatud kolme valla ning Põltsamaaga, Jõgeva maakond. Haldusjaotuse suurmuutuse käigus, mis 1950 aastal likvideeris maakondliku jaotuse ning lõi asemele 39 rajooni, jagunes allesjäänud Tartumaa tuumikosa kolme uue administratiivüksuse — Elva, Kallaste ja Tartu rajooni — vahel. Maakonna äärealade arvelt said väiksemaid juurdeldõikeid ka Otepää, Põlva ja Räpina rajoon lõunas, Põltsamaa rajoon idas ja Mustvee rajoon põhjas. Mitmekordselt kärbitud maakonna pealinn ülendati samal ajal aga oblastikeskuseks. Kui kümnekonna aasta pärast läks lahti killustatud haldusüksuste tagasikoondamine, liideti Tartu rajooniga 1959 aastal likvideeritud Kallaste rajoon tervenisti ning 1962 aastal likvideeritud Elva rajooni põhiosa. Samal aastal loovutas Tartu rajoon Pala külanõukogu Jõgeva rajoonile, samast saadi 1971 aastal vastu Järve külanõukogu maid. Kuigi külanõukogu tasemel jätkusid haldusmuutused ka hilisematel aastatel, nagu allpool juttu tuleb, Tartumaa piire kogumiku käsitlusperioodil enam ei muudetud. Mõistagi on see teadmine oluliseks eelduseks rahvaarvu ning teiste rahvastikunäitajate aegvõrreldaval käsitlusel.

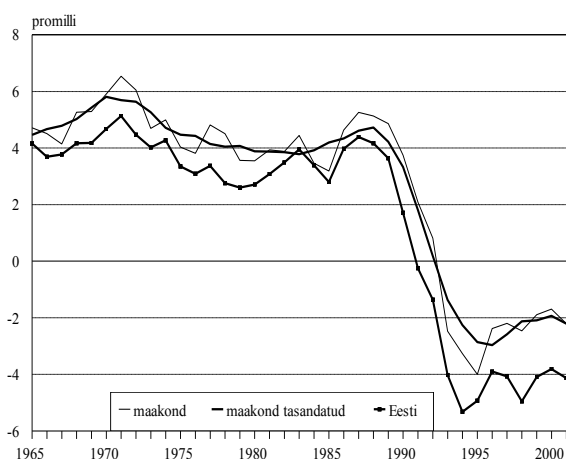
Kogumiku käsitlusvahemikul 1965-1990 on Tartumaa rahvaarvu iseloomustanud järjepidev kasvusuundumus — ajajärgu kokkuvõttes suurenes maakonna rahvastik viiendiku ehk absoluutväljenduses 27 tuhande inimese võrra. Käsitlusaluse ajavahemiku lõpul elas Tartumaal 163 inimest. Riigikeskmisest jäi rahvaarvu tõus Tartumaal ainult pisut madalamaks, ületades kõiki teisi maakondi peale Harju- ja Ida-Virumaa. Muidugi saab rahvaarvu sedavõrd jõulist suurenemist demograafilise ülemineku järeelperioodil seletada üksnes intensiivse sisserändega, nii väljastpoolt Eesti piire kui ka teistest maakondadest, eeskätt Kagu-Eestist ja Jõgevamaalt ehk teisisõnu ajalooliselt Tartumaalt. Rände otsese mõju kõrval tuleb seejuures arvesse võtta ka kaudset, nimelt sisserände noorendavat toimet rahvastiku vanuskoostisele. Just taolise kaudse mõjuga tuleb seletada asjaolu, et loomulik iive on etendanud Tartumaa rahvastiku kasvus mõnevõrra olulisemat rolli kui rändeiive.

Rahvaarvu mõlemad muutuskomponendid on püsinud valdavalt plusspoolel, kuid sündide ülekaal surmajuhtudest on tüüpiliselt suurem kui sisserände ülekaal väljarände ees. Veerandsajandi pikkuse ajavahemiku kokkuvõttes ületas loomuliku iibe panus rände mõju rohkem kui poolteisekordselt. Trendikujult on nii loomulik kui rändeiive järginud põhijoontes üleriigilist suundumust. Nõnda võib ka Tartumaal täheldada loomuliku iibe kordaja langust 1970 aastatel, mis peegeldas põlisrahvastiku suurearvulise põlvkondade jõudmist vanuriikka. Kuid erinevalt naabermaakondadest Jõgeva-, Viljandi- ja Põlvamaast hoidis nooremaaliste kõrgem osakaal ära surmade ülekaalu kujunemise. Samuti ilmnes demograafilise laine möödudes 1980 aastate teisel poolel iibekordaja tõus. Möödunud kümnend tõi rahvaarvu dünaamikasse põhimõttelise pöörde muidugi ka Tartumaal. Sündimuslanguse tagajärjel langes loomulik iive järsult negatiivseks ning on seda tänini. Kümnendi kokkuvõttes jääb miinuspoolele ka rändeiive, kuigi 1990 aastate teisel poolel on ette tulnud ka positiivse rändeiibega aastaid. Rändearvestuse üldise allakäigu tõttu tuleb osundatud kümnendi andmeid käsitleda suure ettevaatusega.

Tartumaa rahvaarvu on uue aastatuhande künnisel hinnatud pisut enam kui 150 tuhandele inimesele, mis tähendab käsitlusvahemiku algusega võrreldes kadu umbes kaheksa protsenti. Omaette jõnksu allapoole teeb trendi joone lõpp-punktina graafikule kantud rahvaarv aastast 2000, mis tugineb

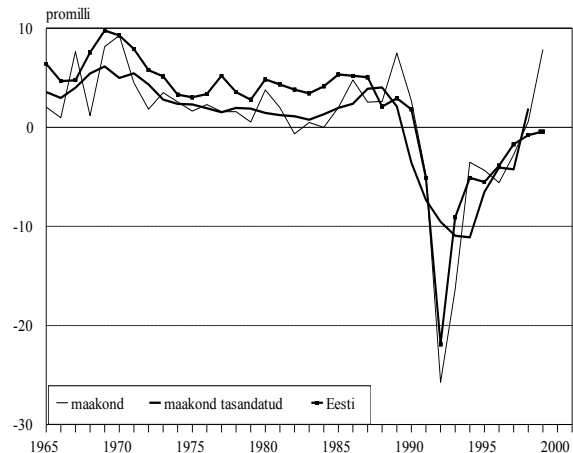
Loomuliku iibe üldkordaja

Tartumaa 1965-2001

uue rahvaloenduse andmeile [ESA 2001-2002]. Ilmselt pole tarvis olla eriline asjatundja, taipamaks sedavõrd järsu kahanemise ebareaalsust, vähemasti rahuaja tingimustes. Andmekorralduse vaatenurgast on tegemist tüüpilise vastuoksusega eri liiki allikate — sündmusstatistikale toetuva loendusvahelise hinnangu ning loendustulemuse — vahel. Taolise vastuoksuse põhjuste selgitamine sihipärase kvaliteedianalüüsi kaudu ning lõpuks kõrvaldamine harmoniseerimisvõtete abil moodustabki ühtlusarvutuste sisu nagu seda rahvusvahelised statistikaalased soovitusel ette näevad. Trendijoone viidatud katkestus aastatuhande vahetusel rõhutab üsna piltlikult ühtlusarvutuste teravat tarvidust möödunud kümnendi andmestiku kallal.

Rändeiibe üldkordaja
Tartumaa 1965-2001

Küllalt erineva pildi saab rahvastiku dünaamikast maa- ja linnarahvastiku eraldikäsitlusel. Tartumaa rahvaarvu tõusu kandjaks käsitlusperioodil oli linnarahvastik, kusjuures maarahvastikku iseloomustas kuni 1980 aastate teise pooleni aeglane, kuid järjekindel kahanemine. Veerandsajandi kokkuvõttes vähenes maarahvastik Tartumaal ligikaudu kümnendiku ehk absoluutarvuliselt nelja tuhande inimese võrra. Tuleb tähele panna, et üle kahe viiendiku asjaomasest vähenemisest langeb Tartu linnapiiri laienduse arvele 1977 aastal. Muutuskomponentide analüüs võimaldab kinnitada, et viidatud rahvaarvu vähenemisele on kaasa aidanud nii loomuliku kui rändeiibe miinusmärgilisus, kuid rändeiibe panus maarahvastiku kahanemisse on olnud määravam. Surmajuhtude ülekaal sündide arvust ei johtu tegelikkuses samuti mitte maarahvastiku liigmadalast sündimusest või ebaproportsionaalselt kõrgest suremusest, vaid pikaajalise väljarände tõttu deformeerunud vanuskoostisest. Sarnaselt Eestile tervikuna pöördus ka Tartumaal maarahvastik käsitlusperioodi lõpul aeglasele tõusule, nii plusspoolele tõusnud loomuliku iibe kui positiivse rändesaldo toel. Edasise arengu, eeskätt järsu sündimuslanguse taustal tuleb taastenäitajate osundatud paranemine paraku ajutiseks arvata.

Linna- ja maarahvastiku vastanduv trend tingis rahvastiku linnastumisastme tõusu läbi kogu käsitlusperioodi ning 1980 aastate lõpul jõudis linnarahvastiku osakaal Tartumaal kolme neljandikuni. Eesti maakondade seas hoiab Tartumaa rahvastik linnastumismäära poolest kolmandat positsiooni Harjumaa ning Ida-Virumaa järel. Taoline asetus pole muidugi juhuslik, vaid seletub maakonna saamislooga ja rahvastikuarengu seaduspärasustega. Ajalooliselt on urbanisatsiooniprotsess seotud suhteliselt kitsapiirilise ajalõigu, demograafilise üleminekuga, mille vältel kasvavad maarahvastiku äravoolu toel endised ning tekivad uued linnad. Eestis käivitus asjaomane faas XIX sajandi teisel poolel ning jõudis põhiosas lõpule enne Teist maailmasõda. Nagu eespool mainitud, oli tollase Tartumaa territoorium tänasega võrreldes hoopis suurem. Kogu selle maa-ala, tegelikult aga kogu Lõuna-Eesti jaoks tervikuna täitis peamise tõmbekeskuse rolli Tartu linn. Ülejäänud linnade ja alevite kanda jäi pigem piirkondliku või kohaliku keskuse roll. Uute rajoonide-maakondade moodustamine lõikas Tartu halduslikus mõttes oma ajaloolisest tagamaast lahti. Linnastumise seisukohalt kergitas osundatud ümberkorraldus linnarahvastiku osakaalu Tartumaal ebaproportsionaalselt kõrgeks, teisalt aga langetas selle Jõgeva- ja Põlvamaal ebaproportsionaalselt madalaks. Huvitav on märkida, et kohalike keskuste kiirele arengule vaatamata on Jõgeva- ja Põlvamaa jäänud siiani kõige vähemlinnastunud maakondadeks Eestis.

Praeguse Tartumaa territooriumile jäävatest linnasulatest omab kaugemas minevikku tagasulatuvat arengulugu ainsana maakonnapealinn. Tartu olemasolust ulatub esimene teade ligi tuhande aasta tagusesse minevikku, esmamainingu põhjal võib Tartut pidada Eesti linnadest kõige iidsemaks. Aastal 1030 vallutas Tarbatu kihelkonna keskuseks olnud linnuse Kiievi vürst Jaroslav

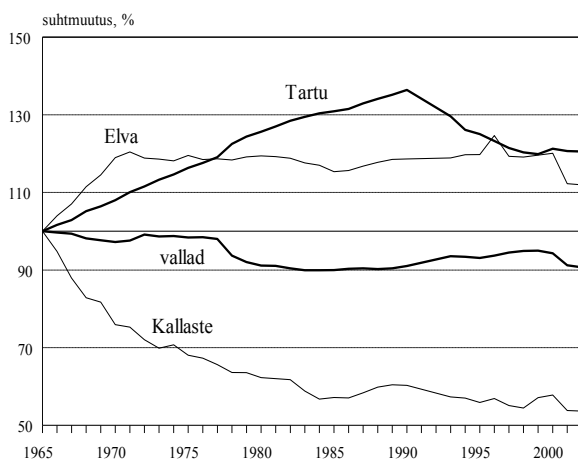
Tark ning nimetas samale kohale asutatud oma tugipunkti Jurjeviks. Slaavi võim ei püsinud Tartus küll kaua — juba veidi pärast Jaroslavi surma vallutasid eestlased asula tagasi ning taastasid iseseisvuse kogu Ugandis —, kuid sõjaretked jäid linna käikukäiku määrama paljudeks sajanditeks edaspidi, millele ennekõike aitas kaasa Tartumaa asend Eesti idapiiril. Muistse vabadusvõitluse päevil vallutasid linna sakslased ja enam kui kolm sajandit oli linn Tartu piiskopi residentsiks ja omaette väikeriigi keskuseks. Linnaõiguse sai Tartu aastal 1262, asend üle Pärnu ja Viljandi kulgenud lääne-ida kaubateel viis Tartu koos teiste nimetatud linnadega XIII sajandi lõpul Hansa liitu. Neid aegu võib hinnata Tartu hiilgeajaks ning vastavalt ulatus XVI sajandi keskpaiku linna rahvaarv üle viie tuhande. Raske hoobi andis Tartule Liivi sõjaga alanud kolmveerand sajandi pikkune ajajärk, mil linn oli esmalt venelaste ning hiljem poolakate valitseda. Uue, kuid paraku lühikeseks jäänud edenemise tõi Rootsi aeg, linna tuleviku jaoks põhjapaneva sündmusena langeb sellesse aega ülikooli asutamine. Tõusujoones kulgenud arengusse tõi katkestuse Põhjasõda, millest toibumiseks kulus terve aastasada. XIX sajandi algusest seondub linna areng taas ülikooliga, mis tõusis Euroopa mõõtkavas tõsiselt arvestatavaks haridus- ja teaduskeskuseks.

Tartu rahvaarv oli XIX sajandi keskpaigaks ületanud kümne tuhande piiri, millega ülikoolilinn hoidis Eesti linnade seas Tallinna järel kindlalt teist positsiooni. Esimene Eesti ala hõlmanud rahvaloendus (1881) fikseeris Tartu rahvaarvuks pea 30 tuhat ning sajandivahetuseks oli linna rahvaarv ületanud tublisti neljakümne tuhande piiri. Nagu eespool märgitud, pakub Tartu tollasest rahvastikuseisundist põhjaliku ülevaate Maiste ja Berendseni 1897 aasta rahvaloenduse uustöötlusel põhinev käsitlus [1999]. Rahvaarvu kasv jätkus jõudsalt XX sajandi alguskümnenditel ja iseseisvusaja lõpul ulatus Tartu elanikkond 60 tuhande inimeseni. Sõjas sattus Tartu kahel korral rindelinnaks ning kandis suuri ohvreid, ometi taastus rahvaarv suhteliselt kiiresti ja esimene sõjajärgne loendus (1959) näitas Tartu elanike arvuks ligi 75 tuhat. Rahvaarvu suhteliselt kiire kasv jätkus ka kogumiku käsitlusperioodil, kaheksakümnendate aastate lõpul elas Tartus 113.4 tuhat inimest. Arvtabelitest ilmneb, et rahvaarvu tõus toimus ühtaegu nii sisserände kui nooremapoolsest vanuskoostisest toetatud positiivse loomuliku iibe arvel. Olulise tegurina soodustas linna kasvu kuulumine väljastpoolt Eesti piire lähtuva rände sihtpiirkondade hulka ja osalemine immigratsioonist põhjustatud teistkordses urbanisatsioonilaines. Nagu mujalgi Eestis, tõi möödunud kümnend senisesse trendi pöörde ja aastatuhande vahetusel näitas statistika maakonnapealinna rahvaarvuks vaid ligikaudu sada tuhat.

Tartumaa suuruselt teine linn Elva kujutab endast väikese vahemaa ning heade ühendusteede tõttu tüüpilist satelliitlinna Tartule. Elva arengut linnasulaks on seostatud Tartu-Valga raudteeliini rajamisega 1889, mille toel ehitati järgnenud kümnenditel ümbruskonda rohkesti suvilaid ja kujunev asula omandas tartlaste väljasõidukoha tähenduse. 1923 aastal sai Elva alevi staatuse, aasta varem toimunud rahvaloendus andis asula rahvaarvuks kolmsada inimest. Kiire kasvu peegeldusena — 1934 aasta loendus näitas Elva rahvaarvuks juba enam kui poolteist tuhat — arvati asula 1938 aastal linnade hulka. Rahvaarvu tõus kestis kuni seitsmekümnendate alguseni, toetatuna muuseas aastail 1950-62 rajoonikeskuse privileegidest. Käsitlusperioodil stabiliseerus linna rahvastik kuue tuhande elaniku piirimail. Samal tasemel püsis rahvaarv ka möödunud kümnendil, kuid viimastel aastatel negatiivseks pöördunud iive tõi kaasa rahvaarvu languse ka Elvas.

Nagu Elva puhul seondub ka Kallaste kujunemine linnasulaks rahvastikuarengu urbanisatsioonietapiga. Kallaste kaluriküla rajasid Kokora mõisa maadele XVIII sajandil

Rahvaarv
Tartumaa 1965-2002

Novgorodimaalt ja mujalt põgenenud vanausulised venelased, kes elatusid peamiselt kalastamist, kuivatatud tindi turustamisest ning käsitööst. XIX sajandil oli Kallaste tuntud juba laadapaigana. Alevi õigused sai Kallaste aastal 1921 ning järgnenud rahvaloendus näitas asula rahvaarvuks üle pooleteist tuhande inimese. Tagamaa väiksuse ja piiratud keskusfunktsiooni tõttu jäi Kallaste kasv võrreldes Elvaga tagasihoidlikuks ja 1934 aasta loendus näitas eelneva kümnendiga võrreldes koguni rahvaarvu vähenemist. Kallaste kasvu ei aidanud oluliselt ergutada ka linnaõiguste andmine 1938 ega rajoonikeskuseks kuulutamine viiekümnedatel. Käsitusperioodi alguseks oli linna rahvaarv küll tõusnud üle kahe tuhande piiri, kuid järgneva poolteise-kahe kümnendi vältel langes see tagasi 1200-1300 piirimaile. Kahanemise taga on olnud eelkõige väljaränne ning selle tagajärjel deformeerunud linnarahvastiku vanusstruktuur.

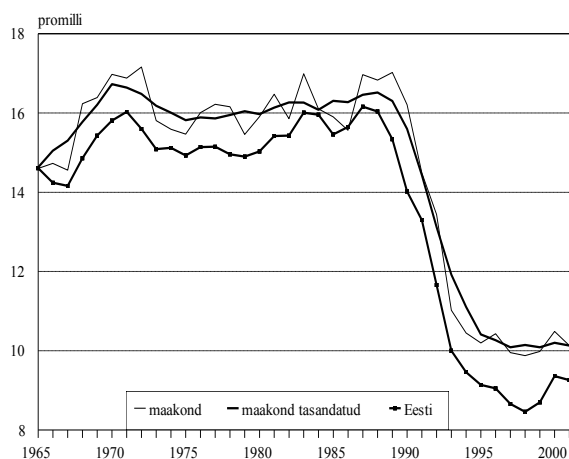
Tulevikuvaatavalt on Tartumaal sarnaselt teiste maakondadega oodata rahvaarvu jätkuvat kahanemist, eeskätt 1990 aastate järsu sündimuslanguse mõjul. Maakonnasiseste erisuste osas on linnarahvastiku kasvufaas jäänud tänaseks seljataha, negatiivse loomuliku iibe kujunemine ka Tartus kõneleb maakonnapealinna seesmise kasvupotentsiaali ammendumisest ning rahvaarvu dünaamika edasisest sõltuvusest käsikäes sündimuse ja suremuse arenguga. Teisalt jätkub süveneva rahvastikukao taustal ka Tartumaa asustumustri teisenemine.

1.2. Sündimus

Tartumaa rahvastiku elussündide koguarv liikus käsitusperioodil paari väiksema võnkega kahe - kahe ja poole tuhande piirimail. Esimene võnge 1960 aastate lõpul, mis kajastub selgesti ka juuresoleval joonisel kujutatud üldkordajas, esindab Eesti põlisrahvastikule iseloomulikku ning võrreldava sündimusearenguga Euroopa riikide kontekstis ainulaadset tõusu [Festy 1984; Katus 1994]. Osundatud üldnäitajad saavutasid lokaalse kõrgpunkti seitsmekümnedate algul, ületades käsitusperioodi algtaset ligikaudu veerandi võrra. Tõusule järgnes mõningane tagasilangus ja stabiliseerumine järgneva kümmekonna aasta vältel. Sündimuse uus tõus Tartumaa rahvastikus leidis aset kaheksakümnedate aastate teisel poolel ja kõrgpunkti jõudsid nii sündide arv kui üldkordaja ajavahemikul 1987-1989. Varasema ülesvõnkega võrreldes kerkis sündide arv paarisaja jagu kõrgemale, ulatudes 2700 juhuni aastas. Sündimuse üldnäitajate mõlemad trendivõnked järgivad põhijoontes Eesti kogurahvastiku suundumust, kusjuures üldkordaja jääb pea kogu käsitusperioodi vältel riigikeskmisest kõrgemale.

Nagu lugeja arvatavasti mõistab, seisab üldnäitajate kujutatud liikumise taga korraga kaks tegurit: ühelt poolt sündimusprotsessi intensiivsus, teisalt aga rahvastiku vanuskoostis resp sünnitusealise naisrühma osakaal. Käsitusperioodil on nimetatud struktuuritegur näidanud Tartumaa rahvastikutaastelist panust riigikeskmise taustal pisut suuremana, kui protsessi tegelik tase alust oleks andnud. Samuti on ennekõike struktuuritegurist määratud sündimuse üldnäitajate maakonnasisene diferentsatsioon, sealhulgas üldkordaja madalam väärtus maarahvastiku hulgas. Osundatud erisused nagu ka kirjeldatud võnked üldkordaja trendis jäävad paraku ilmselgelt alla möödunud kümnendi sügavale ja sündimuse hoopis uut arengujärku peegeldavale langusele. Tartumaa rahvastikus on asjaomase muutuse ajastus olnud veidi hilisem kui riigis tervikuna, kuid lõpptulemusena langes sündide arv ja üldkordaja käsitusperioodi

Sündimuse üldkordaja
Tartumaa 1965-2001

lõpuga võrreldes üle poolteise korra madalamale. Üheksakümnendate teisel pooltel ning uue aastatuhande algul registreeriti maakonnas aastakeskmiselt 1500 sünni ringis.

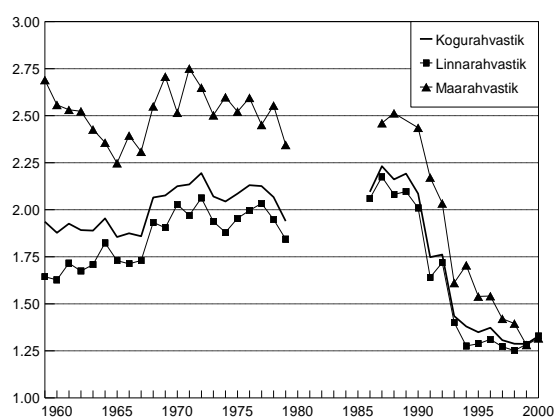
Üldkordajaga võrreldes ei sisalda sündimuse summaarkordaja endas vanuskoostise eksitavat kõrvalmõju, mistõttu sündimuse aegtrendide ja rahvusvaheliste võrdluste esitamisel on just see näitarv leidnud enim kasutamist. Summaarkordaja arvutamine nõuab aga sündinute jaotust ema vanuse järgi, mida veneaegne statistikorraldus rajooni ega külanõukogu kohta ette ei näinud. Elektrooniline individuaalandmestik võimaldaks seda ju tagantjärele leida, kuid see on säilinud alles 1986 aastast ülespoole ehk teisisõnu käsitusluse perioodi seisukohalt vaid nelja viimase aasta kohta. Abi pakub Eesti Rahvastiku Andmepank¹, kuhu on pikaajalise ja mitmetahulise andmetöö tulemusena lülitatud juba kahe loendusvahelise perioodi 1959-1970 ja 1970-1979 sünniandmestik. Uustötluse tulemused on peagi jõudmas trükki [EKDK 2003a], kuid andmestik oli käesoleva Tartumaa ühtlusarvutuse tarvis juba kasutada. Nii oli võimalik tabuleerida sündinute arv ema vanuseti 1959-1979 maakonna haldusüksuste lõikes ning arvutada summaarne sündimuskordaja.

Kõrvalolev joonis esitab Tartumaa rahvastiku summaarse sündimuskordaja maakonna, linna ja maa lõikes. Tartu linn vääricks mõistagi linnarahvastikus omaette väljatoomist, aga Elva ja Kallaste osakaal jääb niivõrd väikeseks, et kaks trendijoont lihtsalt kattuvad. Küll on kogumiku käsitusperioodil toimunu võrdluseks lisatud 1990 aastate kiire langusperioodi teave. Linnarahvastiku suundumuse kaudu on näha üle-Eestilise, taastepiirist madalama sündimusjärgu (tinglikult 1928-1968) lõppfaas, mille järel perioodsündimus riigis tõusis kaheks kümnendiks taastetasemest kõrgemale. Tartumaa kogurahvastik ületas viidatud piiri riigikeskmisega kokkulangevalt aastal 1968 nii linna- kui maarahvastiku ühise kasvu toel. Siinjuures tuleb tähele panna, et sündimusprotsessi perioodnäitajad on allpool analüüsitava põlvkonnaäitajatega võrreldes süsteemselt kõrgemad, seda sündimusaastastuse noorenemise tõttu käsituslusalusel perioodil kuni 1980 aastate lõpuni.

Tartu kui suurlinna paiknemine maakonnas on kogu käsitusperioodi vältel hoidnud kogurahvastiku sündimuse silmaga nähtavalt ligemal linnarahvastiku tasemele. Sellele vaatamata väärrib erilis tõehelepanu just maarahvastiku sündimus, nimelt paralleelse arengusuundumuse tõttu linnarahvastiku suhtes, milline asetus eristab Tartumaad enamikust Eesti maakondadest. Seevõrra on ka linna- ja maarahvastiku omavaheline sündimuserisus püsinud üsna ühesugusena kogu käsitletava ajavahemiku vältel, kuigi teataval määral suurem linn-maa erisus enne 1960 aastate lõpu sündimustõusu on jälgitav ikka ka Tartumaal.

Kaheksakümnendate sündimustõusu Tartumaal pole näha, kui siis väheldasel määral linnarahvastikus. Tõepoolest, põlisrahvastik erinevalt välispäritolu rahvastikust ei näidanud tollal Eestis tervikuna erilis tõehelepanu — küll kasvasid vanuskoostisest tugevasti sõltuvad sündinute arv ja sündimuse üldkordaja suurema arvuliste kohortide jõudmisel sünnitusikka. Muidugi nõuab märkimist Tartumaa sündimuse langus väga madalale tasemele uue aastatuhande künnisel, aga samavõrra torkab silma juba mõneti pikemat aega väldanud stabiliseerumine, seda eriti linnarahvastikus. Nimetatud asjaolu toel on Tartumaa rahvastiku sündimustase veidi kõrgem riigikeskmisest.

Summaarne sündimuskordaja
Tartumaa 1965-2001

¹ Eesti Rahvastiku Andmepank (ERA) sisaldab süstemaatiliselt korrastatud loendus-, sündmus- ja käsitusstatistikat Eesti rahvastiku kohta. Rakendatud ühtlusarvutused võrreldavuse tagamiseks ajas ja ruumis hõlmavad määratlusi ja definitsioone, piirimuutuste mõju ja näitavude arvutusviise. Andmepanka arendab Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus [EKDK 1992a; 1992b].

Omaette ainesena väärrib pilku sündimuse soosuhe ja teiste rasedusväljundite intensiivsus, niivõrd kui viimase kohta käsitlusalusel ajavahemikul muidugi teavet jagub. Vastsündinute soosuhe on Tartumaal sündide suhteliselt väikese absoluutarvu tõttu mõistagi kõikunud (1.01-1.15), aga käsitlusperioodi keskmisena (1.06) jääb poiss- ja tütarlaste suhtarv reeglipärasele väga lähedale. Kogumiku arvtabelite põhjal on huvitav märkida (liikuvkeskmisega silutud) soosuhete sünkroonset muutumist koos sündimusintensiivsuse trendiga kaheksakümnendate lõpul ja üheksakümnendate algupoolel. Elussündide kõrval sisaldab kogumiku tabelosa ka surnultsündide aegrea — rahvastiku modernsele taastetüübile omaselt jääb nimetatud rasedusväljundi oskaal ühe-kahe protsendi piirimaile elussünniga võrreldes. Vene ajal ja veidi vähemal määral praegugi suurprobleemiks olnud abortiivsuse kohta maakonna tasandi teavet käsitlusperioodil kahjuks pole.

Tartumaa rahvastiku sündimusarengu käsitlemisel pakub sündmusstatistikale täiendust loendusandmestik, kuivõrd loendusprogrammi taastülitatud küsimus sünnitatud laste arvu kohta võimaldab heita tagasipilgu protsessi põhisuundumustele enam kui poolsajandi vältel. Elussündinud laste arv — ehk rahvastikustatistilist terminit kasutades summaarne põlvkonnasündimuskordaja — on sisutihe näitaja, mis muuhulgas sisaldab teavet ka sündimustaseme ja rahvastikutaaste põhiseose kohta. Teatavasti on rahvaarvu kahanemise vältimiseks tarvis, et laste põlvkond oleks vähemalt sama arvukas kui vanemate kohort. Summaarse põlvkonnakordajaga mõõdetuna vastab taastetasandile tinglikult 2.1 elussünni keskmiselt iga naise kohta või veidi enam vanemates rahvastikupõlvkondades, keda iseloomustas kõrgem imiku- ja lapsesuremus. Oluline on tähele panna, et põlvkonnanaõtjana ei ole kõnealune kordaja ajastustegurist mõjutatud ja võimaldab seetõttu esile tuua tegeliku sündimustaseme.

Peegeldades demograafilise ülemineku varast ajastust ja pereplaanimise kasutuselevõttu üheaegselt rahvastikuarengu pioneerriikidega Põhja- ja Lääne-Euroopas, iseloomustas XX sajandi algul sündinud Eesti naispõlvkondi tervikuna üsna taastetasandi lähedale langenud sündimus. Tartumaal oli sündimus XX sajandi alguse naispõlvkondades juba taastetasemest madalamale laskunud, maakondade võrdluses võis madalamat sündimust kohata vaid demograafilise ülemineku pioneerpiirkonnas Viljandimaal ning Tallinna toel ka Harjumaal [Katus 1994]. Tartumaa ja Eesti kõrvutamisel naabermaadega tuleb samavõrra varase sündimusülemineku lõppjärguga tõdeda ka põlvkonnasündimuse märkimisväärset püsivust järgnenud poolsajandi vältel, mis tulenes ühelt poolt demograafilise ülemineku varasest ajastusest, teisalt aga rahvastikuarenguliselt võrreldavatele riikidele tüüpilise sõjajärgse beebibuumi puudumisest [Katus 1997].

Samuti võib põlvkonnanaõtjatest välja lugeda kuuekümnendate aastate lõpul täheldatud sündimustõusu, mille kandjaks on olnud Eestis 1940-1950 aastate sünnipõlvkonnad. Erinevalt naabermaakondadest Jõgeva-, Viljandi- ja Põlvamaast ei kerkinud aga sündimustase Tartumaa vastavates kohortides taastetasandini. Rahvastikuarengu vaatenurgast on päris asjakohane rõhutada, et maakonnas pole taastetasandini jõudnud õigupoolest mitte ükski XX sajandi naispõlvkond. Eesti üldtaustal tuleb selle põhjuseks arvata eeskätt rahvastiku suhteliselt kõrget selektiivsusmäära, mis suurema tõmbekeskuse olemasolul oli linnastumisajastul paratamatu. Samas suunas, eriti nooremates põlvkondades töötas ka suhteliselt arvuka välispäritolu rahvastiku kujunemine, kes teadupärast järgis päritolumaa trendi ega teinud kaasa osundatud põlisrahvastiku sündimustõusu.

Pikaajase tasemepüüsi kõrval tõuseb veel ühe märkimisväärse suundumusena esile sündimuskäitumise sarnastumine. Kogumikus esitatud andmed kinnitavad, et järjekindlalt on kasvanud naisrahvastiku osakaal, kes lõpetavad oma sündimuskarjääri kahe lapsega. XX sajandi alguse sünnikohortides piirdus kahelapsesus Tartumaa rahvastikus pisut enam kui viiendikuga, kogumiku käsitlusega hõlmatud põlvkondade vältel on aga nimetatud suhtarv suurenenud ligikaudu kaks korda. Kahelapsesuse tubli kasvu vastukaaluks on samal ajal kahanenud lapsesuse äärmusrühmade esindatus. Eriti märkimisväärne on seejuures olnud lastetuse taandumine: Euroopa abiellumustüübi kajastusena küündis ju vastav suhtarv eakamates põlvkondades pea veerandini ning neis kohortides ületas lastetus osakaalult nii ühe- kui kahelapsesust. Suhtväljenduses veelgi järsem on olnud nelja- ja enamalapsesuse langus: 1940-1950 aastate põlvkonnas on vaid ligikaudu viis protsenti maakonna naistest sünnitanud neli või enam last. Lisades juurde ka riigikeskmisest madalama

kolmelapsesuse, leiame ühtlasi selgituse, mispärast Tartumaa rahvastiku sündimus pole käsitusperioodil kordagi taastetasandini küündinud.

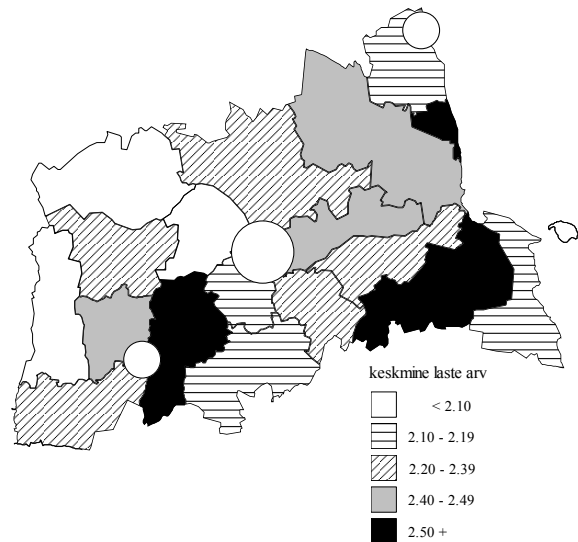
Lastetuse vähenemine nooremates põlvkondades on samuti märgiks sündimus- ja abielukäitumise omavahelise seose teisenemisest ja kummagi elutahu iseväärtustatuse kasvust. Nimetatud suundumus avaldub muuhulgas ka vallassündimuse suurenemises, kuivõrd tänapäeval piirab lapsesaamist abielu juriidiline vormistamatus järjest vähem. Pigem on seos lapse sünni ja abiellumise vahel kujunenud traditsioonilisega võrreldes koguni vastupidiseks: rasedumine ja otsus sünnitada, kasvõi abordi kui võimaliku alternatiivi kahjuks, eelneb reeglina abielu registreerimisele. Enam kui üheksa kümnendikku põlisrahvastiku esmasrasedustest algab väljaspool juriidilist abielu ja just raseduse üheksa kuu vältel leiab aset intensiivseim abiellumine. Seda teevad siiski vaid ligikaudu pooled oma esimest last ootavatest naistest ning teise poole arvel kasvabki vallassündimus. Muidugi ei tähenda asjaomane tendents üksikemaduse paralleelset kasvu, millise järelduse poole suunab ilmselgelt juriidikale toetuv Eesti sündmusstatistika. Tegelikult elab ligikaudu üheksa kümnendikku vallassündidena registreeritud lastest ikka mõlema vanemaga [Katus, Puur, Põldma 2002].

Lapsesusjaotuse järkjärgulise koondumise taustal paistavad sündimuse piirkondlikud erisused Tartumaal säilima. Nagu eespool tõdetud on maakonna rahvastiku taastetasandist madalama sündimuse kandjaks olnud linnarahvastik: keskmine laste arv liikus möödunud sajandi esimese poole põlvkondades vahemikus 1.5-1.8. Maal seevastu ei langenud sündimus kuni 1960 aastate lõpu põlvkondadeni kordagi taastetasemest allapoole. Osundatud erisuse taga seisavad ühelt poolt ühe- ja kahelapsesuse, teisalt aga kolme- ja enamalapsesuse erinevad proportsioonid. Väärub märkimist, et seejuures on lastetute suhtarv linna- ja maarahvastikus olnud suhteliselt sarnane. Juuresolev teemakaart esitab piirkondliku sündimuserisuse naispõlvkonnas, kes on kujundanud Tartumaa sündimusolukorra kogumiku käsitusperioodil. Nagu kaardilt nähtub on taastepiirist madalam sündimus lisaks Tartu, Elva ja Kallaste linnale iseloomustanud ka Laeva, Rannu ja Ülenurme valda. Kõigis ülejäänud valdades jäi sündimus taastepiirist kõrgemaks. Lasterikkamaks osutusid seejuures Haaslava, Mehikoorma ja Vara, kus sündimuse kohortkordaja ehk keskmine elussündide arv ulatus 2.5-2.6 piirimaile. Lapsesuse sotsiaalerisus, kajastatud käesolevas kogumikus haridustunnuse kaudu, on järjekindlalt vähenenud, mille raames tugevaim koondumus kahelapsesusele iseloomustab kõrgharitud naise.

Tänaseks on tõsiasi, et sünnitusikka jõudnud Tartumaa noored põlvkonnad tõid rahvastiku sündimustaseme pikka aega valitsenud stabiilsusse olulise pöörde. Lähemad aastad täpsustavad, kuivõrd suurt demograafilist laenu on võetud, millal on oodata võla tagastamist ning on see ülepea reaalne. Mõistagi määrab sündimusarengu peajoone mitte niivõrd lastetute ega ammugi mitte paljulapseliste, vaid oma eluteel varem või hiljem esimese lapseni jõudvate perede käitumismudel. Loobunud hariduse, karjääri või lihtsalt mugavuse nimel teise lapse sünnitamisest oma elu kahekümnendatel aastatel, on ühelapselisel naisel veel kümnekond või enamgi aastat aega oma otsust muuta. Isegi kui elu toob positiivse korrektiivi hoiakutesse, aga liiga kõrges vanuses, jääb tee ahtaks või koguni kinni kolme- ja enamalapsesusele. Sõltumata edasistest suundumustest on möödunud kümnendi sündimuslangus fikseerunud rahvastiku sünnikohortide järsu ebaühtluseks ning selle demograafilise laine otsemõju jääb kestma järgneva 70-80 aasta vältel, kaudselt aga kauemgi, kujundades Tartumaa ja kogu Eesti arengut läbi XXI sajandi.

Sünnipõlvkonna 1910-1929 lapsesus

Tartumaa 1989

1.3. Suremus

Tartumaa rahvastiku suremustrendile on käsitlusperioodil nii surmajuhtude arvu kui üldkordaja kaudu mõõdetuna iseloomulik tõusutrend. Kuni 1980 aastateni kasvasid mõlemad üldnäitajad pea lineaarselt ning kokkuvõttes oli tõus üsna ulatuslik. Surmajuhtude arv suurenes poolteise aastakümne jooksul enam kui kahe viiendiku võrra ja kaheksakümnendate algul registreeriti maakonnas ligikaudu kaks tuhat surmajuhtu aastas. Üldkordaja kasv jääb sellest pisut madalamaks, sest samaaegselt suurenes küllalt jõudsas tempos ka maakonna rahvaarv. Sarnaselt riigikeskmisele tegid mõlemad üldnäitajad 1980 aastate teisel poolel läbi ajutise languse, et jätkata tõusu üheksakümnendatel. Kõrgpunkti jõudsid surmajuhtude arv ja üldkordaja Tartumaa rahvastikus aastal 1995, ülesvõnke järel on näitajad taas alanenud, jõudes tagasi kaheksakümnendate keskpäiga tasemele.

Suremuse üldnäitajate dünaamikast ei saa siiski järeldada, nagu oleks samalaadse muutuse läbinud ka maakonna rahvastiku tervises seisund, sest teadupärast sõltuvad demograafilised üldnäitajad suurel määral rahvastiku vanuskoostisest. Mõistagi on suremuse korral tähtis eeskätt eakate osakaal, kelle hulgas suremusrisk ületab nooremate eärühmade taset mitme(kümne)kordselt. Nõnda ongi seitsmekümne ja eakama rahvastiku osakaalu tõus põhjuseks — muidugi lisaks rahvaarvu kasvule — mispärast asjaomased suremusnäitajad Tartumaal sedavõrd jõudsalt kasvasid. Samuti seletab Tartumaa vanuriosakaalu sarnasus vastava üleriigilise näitarvuga, miks suremuse üldkordaja on järginud väga lähedaselt riigikeskmist trendi. Lahknevus Eesti üldtaustast tuleb mõningal määral esile alles 1990 aastatel. Nimelt on Tartumaal nõrgemini väljendunud suremuse ülesvõnge, mida harilikult seostatakse vana ühiskonnakorralduse lagunemise ja üleminekuperioodile iseloomulike kriisinähtudega. Rahvastiku vanuskoostise erisused seletavad ka lõviosa suremuskordaja tugevast piirkondlikust variatsioonist, mis näiteks Tartu linna ja maarahvastikku kõrvutades ulatus käsitlusperioodi mõnel aastal ligi kahe korrani.

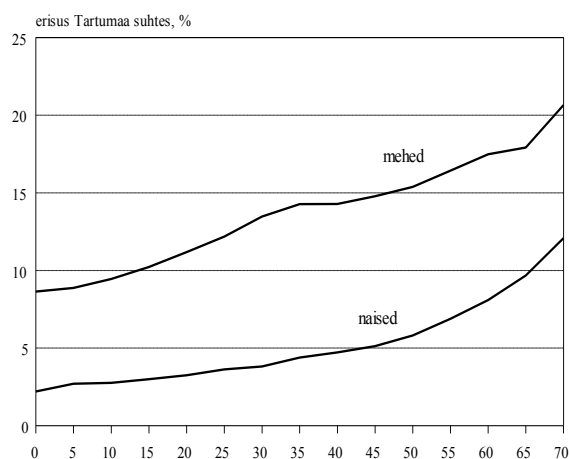
Rahvastikuteaduses kasutatakse suremuse mõõtmiseks tavapäraselt elutabelimeetodit, mis võimaldab rahvastikukoostise, eelkõige vanusstruktuuri mõju eristada ning keskenduda puhtakujuliselt asjaomase protsessi intensiivusele. Paraku oli omaaegne NLiit liiga suur, et Moskva oleks jõudnud elutabeleid rajooniti teha (Eesti Statistikaametis ei peetud sellist tööd vajalikuks ja ega vist osatudki). Nõnda on käsitletava ajavahemiku piires koostatud Tartumaa kohta elutabel vaid ühel korral, surmajuhtude suhteliselt väikesest arvust tulenevate juhuvõngete mõju vähendamiseks kuue aasta andmestikku 1986-1991 koondavalt [EKDK 1994a]. Osundatud tabeli kohaselt oli maakonna meesrahvastiku sünnieluiga 66.5 aastat

ja naisrahvastikus vastavalt 76.2 aastat. Ometi paigutus nende näitajate toel Tartumaa maakondade pingereas suhteliselt kõrgele positsioonile. Meeste keskmine eluiga oli veidi kõrgem üksnes Harju- ja Pärnumaal, naiste osas polnud aga Tartumaale konkurenti ühestki teisest maakonnast. Taoline asetus tuleb pisierisustega ilmsiks nii linna- kui maarahvastiku võrdluses, mis omakorda annab tunnistusest rahvastiku tervises seisundi suhteliselt ühtlasest tasemest maakonnas.

Maakonna ühtlusravutuste läbiviimisel on rahvastiku tervises seisundile tausta loomiseks kujunenud tavaks võrdlus mõne teise riigiga. Meelega pole selleks valitud mõnd kõrge elustandardi poolest tuntud maad, et vältida teistlaadsest ühiskonnaolust tulenevat eneselohtutust. Tartumaa

Keskmine eeldatav eluiga

Tartumaa 1986 ja Aruba 1990

rahvastiku suremusolukorda aitab rahvusvahelises taustsüsteemis määratleda Hollandi koloonia Aruba, mis on siinmail tuntuks saanud eurolaulja Dave Bentoni sünnimaana. Arusaadavalt on modernse rahvastikutaaste kujunemine olnud Arubal sootuks hilisem kui Eestis, sealne rahvastikupuu meenutab oma põhikujult Tartumaad umbes seitsme-kaheksakümne aasta eest. Vahemärkusena olgu nimetatud, et Tartumaa elutabeli arvutamisel on kasutatud ÜRO standardmetoodikat nagu ka Aruba puhul [UN 2001], mistõttu kaks tabelikomplekti on mõõndusteta võrreldavad. Kõrvalolev joonis selgitab, et Tartumaa rahvastiku sünnieluiga jääb märkimisväärselt maha arubalaste vastavast näitajast, meeste osas ligi 15 protsenti. Vahest veelgi kõnekam on asjaolu, et elu jooksul vahe tartumaalaste kahjuks suureneb ja seda nii meeste kui naiste osas.

Samuti ei anna Eesti kogurahvastiku suremussuundumus — maakondade lõikes pole Statistikaamet endiselt elutabeleid arvutanud — alust eeldada viidatud mahajäämuse põhimõttelisest vähenemist 1990 aastatel. Kurvavõitu olukorra põhjuseks on teadupärast täiskasvanusuremuse seisak. Võrreldes sama nähtuse poolt mõjutatud Kesk- ja Ida-Euroopa riikidega on seisak kestnud Eestis demograafilise ülemineku varase ajastuse tõttu kauem ning rahvastiku keskmine eluiga pole 1950 aastate lõpust alates pikenenud. Meesrahvastikus on vahepeal toimunud koguni tagasilangus, ning mis veel mõtlemapanevam, suremuskõver on omandanud selged arengumaa tunnusjooned [Katus, Puur 1991; Katus 2000a]. Kuigi nähtuse süvapõhjused pole lõpuni selged, osutab võrdlus üsna ühemõtteliselt siinmail valitsenud ühiskonnaolude vähesele inimsõbralikkusele.

Vanustunnuse puudumise kiuste Eesti piirkondlikus suremusandmestikus on ühe earühma, nimelt imikuea elulemust võimalik siiski ka trendina jälgida. Ühiskonna üldise progressi ilminguna langes imikusuremus demograafilise ülemineku käigus mitmekümnekordselt ning sagedasest sündmusest on tänaseks kujunenud suhteliselt harvaesinev nähtus. Seetõttu omandavad juhuvõnked arvestatava mõju — isegi suhteliselt suures maakonnas nagu Tartumaa kohtab käsitusperioodil imikusurmajuhtude arvu ligi kolmekordset erisust —, mis teeb põhitrendi leidmise ja jälgimise tülikaks. Lahendus olukorrast ülesaamiseks peitub teadupärast silumisvõtete rakendamises, millisel eesmärgil on konkreetsel juhul rakendatud viieaastast liikuvkeskmist.

Üldjoontes on Tartumaa imikusuremuskordaja jälginud üle-Eestilist trendi, langedes 1960 aastate keskpaigale iseloomulikult 15-20 promilli tasemelt käsitusperioodi lõpuks kümne promilli lähedusse. Huvitav on märkida, et Tartumaa rahvastikus on asjaomane muutus koondunud suhteliselt lühikesele ajavahemikule seitsmekümneenda keskpaigast kaheksakümneenda keskpaigani, eelnenud kümmeaasta kokkuvõttes imikusuremuse tase koguni pisut tõusis. Samuti nähtub juuresolevalt jooniselt, et kogu käsitusala veerandsajandi vältel on Tartumaa rahvastiku imikusuremuskordaja püsinud allpool riigikeskmist taset. Eesti keskmisest sedavõrd stabiilselt madalamat imikusuremust on Tartumaa kõrval näidanud vaid paar-kolm maakonda, kuid samas tuleb tõdeda, et möödunud kümnendi vältel on kõnealune erisus sisuliselt juba kadunud.

Metodoloogilisest seisukohast tasub tähele panna, et kogu käsitusperioodil mõjutas imikusuremuskordaja väärtust NLiidus rakendatud sünnidefinitsioon. Selle kohaselt kuulus sünnijuht registreerimisele juhul, kui emahüst väljunud loote sünnikaal ületas 1000 grammi, ema rasedus oli kestnud vähemalt 28 nädalat ning lapse pikkus 35 cm. Neid tingimusi mitterahuldanud sünnid registreeriti vaid siis, kui vastsündinu elas seitsme päeva vanuseks. See definitsioon lahkes Maailma Tervishoiuorganisatsiooni määratlusest eelkõige sünnikaalu osas — MTO soovib sünnina arvestada lapsi alates sünnikaalust 500 grammi. Kui definitsioonierisuse mõju sünnijuhtude arvule oli suhteliselt ebaoluline, siis imikusuremust alandas taoline lähenemisviis märgatavalt, sest arvestusest jäid kõrvale just kõrge suremusriskiga enneaegsed lapsed (sures enne ühenädalaseks saamist). Rahvusvahelise sünnimääratluse kasutuselevõtmise järel arvatati kahe järjestikuse aasta — 1992 ja 1993 — imikusuremusnäitajad kaheselt, nii vana kui uut definitsiooni rakendades. Keskeltläbi tõusis imikusuremus Eestis definitsioonimuutuse tõttu 17 protsenti võrra, mis on üsna hästi kooskõlas kaudsete meetodite abil varem antud hinnangutega [Anderson, Silver 1986]. Maakondade lõikes osutus definitsioonimuutuse mõju Tartumaal keskmisest väiksemaks [EKDK 1994b].

Suremusteema kokkuvõtteks on oluline rõhutada, et rahvastiku nigelat elulemust ja nõrka tervist tuleb pidada üheks kõige tõsisemaks rahvastikuprobleemiks nii Tartumaal kui ka riigis

tervikuna. Just asjaomane valdkond eristab Eestit negatiivselt Põhja- ja Lääne-Euroopa võrreldava rahvastikuarenguga riikidest. Oluline on seejuures tähele panna, et surmapõhjuste struktuur Eesti rahvastikus ei erine põhimõtteliselt viidatud maadele tüüpilisest, vaid probleem seisneb ühtede ja samade surmapõhjuste kümnekond aastat varasemas mõjulepääsemises ehk teisisõnu inimeste ebaloomulikult kiires “läbikulumisest” [Katus, Puur 1997]. Lisateavet Tartumaa rahvastiku surmapõhjustest standarditud üldkordaja kaudu võib leida Eesti suremusatlasest [Baburin *et al* 1997].

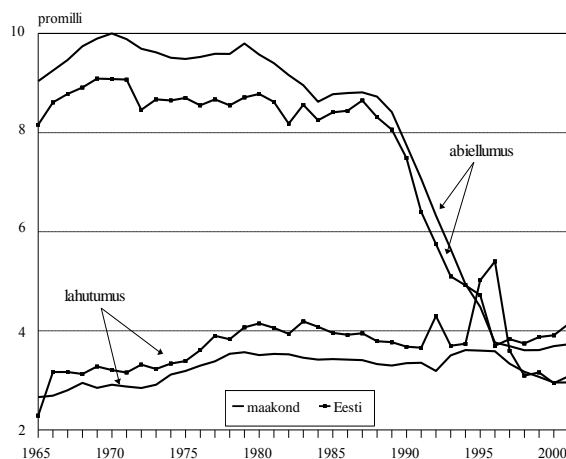
Olukorra parandamiseks vaevalt lihtsaid retsepte leidub ning rahvastikuprotsesside suure inertsuse tõttu ei saa ka asjatundliku tegutsemise korral kiiret edu loota, kindlasti ei ole põhjust käsitleda sellena eluea lühiajalist tõusu mõne viimase aasta vältel. Rahvatervise kumulatiivne iseloom lubab pööret paremusele oodata alles pärast seda, kui ühiskondlike olude stabiilsus ja saavutatud heaolu hakkab toimima läbi mitmekümneaastase põlvkondliku kogemuse. Seni tuleb õppida arvestama liigsuremuse mõju erinevatele eluvaldkondadele, mille näitena olgu viidatud eluea soodisproportsioonist johtuvale väga kõrgele üksikvanurite osakaalule. Rahvatervise näitavude valgusel on Eesti (tagasi)tee Euroopasse veel üsna pikk.

1.4. Abielu ja perekond

Kooseluvormide mitmekesisustumisele ja lahtumuse tõusule vaatamata kannab rahvastikutaaste põhifunktsiooni jätkuvalt perekond, endiselt pärinevad just pereringist rahvast omanõuliseks vormiv kultuur, käitumisharjumused ja -eelistused. Majanduse vaatenurgast sõltub rahvastiku perekonna- ja leibkonnastruktuurist eluaseme ning püsitarbeesemete vajadus, milline osa rahvuslikus koguproduktis teadaolevalt kasvab käsikäes üldise jõukusega. Samuti on perekond asendamatu toimetuleku tagaja eakate, vaegurite ning mistahes teiste igapäevast tuge vajavate rahvastikurühmade jaoks, kelle suhtarv modernses rahvastikus samuti kasvab. Perekonna tähendust rõhutab seegi, et vastupidi levinud arvamusele on rahvastikuprotsesside põhjalikum analüüs näidanud vanematelt ja lapsepõlvkodus saadud mõjustuste tugevnemistrendi kaasaja ühiskonnas [Katus, Puur, Põldma 2002].

Registreeritud esmas- ja kordusabielude arv Tartumaa rahvastikus on kogumiku käsitlusperioodil püsinud suhteliselt stabiilne, kuigi väiksemaid võnkeid võib aegreast muidugi leida. Nõnda suurenes abiellumiste arv maakonnas 1960 aastate teisel poolel koguni veerandi võrra ning järgneva kümnendi algul registreeriti maakonnas ligi poolteist tuhat paariminekut. Taolise jõnksu põhjusena võib oletada peamiselt abiellumuse kiiret nooremist, mis algas Eestis paar aastakümnet varem ning andis ennast jõuliselt tunda just 1970 aastate algupoolel. Järgnenud kümnendi jooksul püsis liikuvkeskmisega silutud abiellumuse üldkordaja suhteliselt stabiilne, et kaheksakümnedate aastate saabudes pisut langeda. Sarnaselt üleriigilise trendiga toimus 1990 aastatel ka Tartumaal abielujuhtude arvu järsk vähenemine. Absoluutarvuliselt registreeriti maakonnas möödunud kümnendi lõpuaastatel vähem kui kuussada abiellumist, mis moodustab vaid kaks viiendikku paari aastakümne tagusest kõrgtasemest. Kokkuvõttes jälgib Tartumaa rahvastiku abiellumuse dünaamika küllalt täpselt riigikeskmist trendi, samas on protsessi üldkordaja arvvaartus olnud käsitlusperioodil süstemaatiliselt riigikeskmisest kõrgem. Selle põhjuseks on mõistagi abiellumisealise rahvastiku rohkus ülikoolilinnas.

Abiellumuse ja lahtumuse üldkordaja
Tartumaa 1965-2001

Abiellumistega võrreldes on lahutuste arv Tartumaal, nagu Eestis tervikuna, käsitusperioodil kasvanud. Kuni 1960 aastate keskpaigani võis abielulahutust pidada suhteliselt harvaesinevaks sündmuseks ning kogu maakonna peale registreeriti tollal aastakeskmiselt alla kolmesaja lahutusjuhu. 1965 aastal leidis aset abielulahutuse protseduuri lihtsustamine ning see kajastus ka Tartumaal registreeritud lahutuste arvu hüppelises tõusus — ühe aastaga enam kui poolteist korda. Lahutumuse intensiivsus muidugi nii järsult ei teisenud, sest tegelikkuses leidis aset varasemate aastate vältel kumuleerunud lahkuminekute registreerimine asjaomase korralduse lihtsustumisel. Suhteliselt ühtlases tõusujoones jätkus lahutuste arvu suurenemine 1980 aastate alguseni, mõnel aastal jõudis lahutatud paaride arv üsna lähedale kuuesajale. Käsitusperioodi lõpul võib Tartumaal, sarnaselt üleriigilise suundumusega, leida märke lahutumuse üldkordaja stabiliseerumisest, aga erinevalt abiellumusest jääb vastav näitarv riigikeskmisest allapoole. Lahutumuse hüppeline tõus viis 1990 aastate keskpaigas lahutumuskordaja koguni ajutiselt kõrgemale abiellumuskordajast, kuid selle ülesvõnke põhjus seisab taas kord lahutuste registreerimiskorra muutumises.

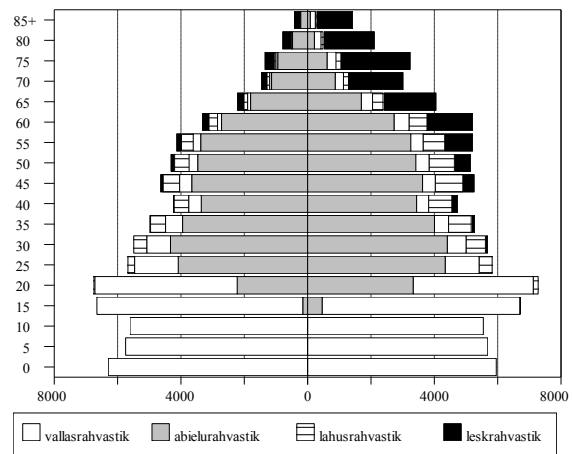
Kõnealuste suundumuste ja võngete puhul ei tohi muidugi unustada, et Eesti asjakohases sündmusstatistikas kajastuvad vaid registreeritud abielud, milline kooseluvorm on põlisrahvastiku nooremates põlvkondades kiiresti asendumas vabaabieluga [EKDK 1995a]. Abiellumuse kõrval mõjutab nimetatud arengujoon ka lahutumusnäitajate dünaamikat, kuivõrd ametlik statistika registreerib vaid juriidilise abielu purunemist ega hõlma vabaabielu purunemist. Tänaestest pereprotsessidest vähegi usaldusväärse ettekujutuse saamiseks oleks hädatarvilik hõlmata ka teised kooseluvormid, paraku hoiab ametlik abiellumusstatistika visalt kinni protsessi arengule jalgu jäänud mallist, saatjaks andmekaitsjate libajutud eraelu privaatsuse austamisest.

Sündmusstatistikale tuginedes osutuvad paratamatult moonutatuks ka abiellumuse ja lahutumuse regionaalerisused Tartumaal, muuseas sarnaselt teiste seni ühtlusravutatud maakondadega [EKDK 1996-2003]. Vahest kõige enam torkab silma lahutumusnäitajate muutus maarahvastikus, kus 1980 aastatel leidis aset lahutuste arvu vähenemine terve suurusjärgu võrra: käsitusperioodi lõpul registreeriti Tartumaa valdades kokku vähem kui kümme lahutusjuhtu aastas. Kuivõrd maakonna kogunäitajad sellal põhimõttelist muutust läbi ei teinud, on lahutumus linnarahva seas samavõrra tõusnud. Neid arve tõemeeli võttes peaks lahutumuserisus linna- ja maarahvastiku vahel olema vähemalt kümnekordne. Sensantsioonihimuliste kurvastuseks tuleb siiski tõdeda, et tegemist pole rekordiraamatut vääriva faktiga, vaid andmekorraldusliku segadusega: miskipärast asendus lahutajate (aga ka abiellujate) elukohajärgne arvestus registreerimisjärgsega, kuigi ametlikku meetoodikat ei ole muudetud.

Rahvastiku pereprotsesside regionaalerisusest tõepärasema pildi saamiseks on võimalus pöörduda loendusstatistika poole, mis annab valdkonnast rahvastikuseisundilise läbilõike. Käsitusperioodi lõpetanud loenduse kohaselt moodustasid abielu- ja vabaabieluinimesed maakonna kogurahvastikust 44.7 protsenti, vallaliste suhtarv ulatus 40.6 protsendini. Arvult kolmandaks rühmaks olid lesed 8.5 protsendiga ning viimaseks lahutatud/lahkuläinud 6.1 protsendiga. Kuigi maakondadevahelised erisused rahvastiku perekonnaseisus pole mitme teise rahvastikutunnusega võrreldes eriti suured, jääb Tartumaa abielurahvastiku osakaalult maakondade keskmisest paari protsendipunkti võrra allapoole, vallasrahvastiku suhtarvult aga ülespoole. Lesk- ja lahusrahvastiku osakaal lahkneb riigikeskmisest vähem.

Joonis esitab rahvastiku perekonnaseisu vanusrühma/põlvkonna lõikes. Protsessi reeglipärase vanussõltuvuse peegeldusena saavutab abielurahvastiku osakaal maksimumi kolmekümnendate eluaastate paiku, ulatudes ligi nelja viiendikuni vastavast vanusrühmast. Vanuspuud mööda ülespoole liikudes hakkab abielulisus langema: viiekümnendate eluaastateni eeskätt lahtumuse, vanemas eas aga valdavalt lehestumuse tõttu. Vanema ea suunas kasvab ka vallaliste osakaal, kuid selle erisuse põhjus ei peitu perekonna elutsüklis, vaid põlvkondade abiellumuskäitumise teisenemises. Nimelt kuulus Eesti ajaloolise Euroopa abiellumustüübi levialasse, mille tunnusjoonteks on väga kõrge kooselusuhetest kõrvalejäänute suhtarv ning suhteliselt kõrge esmaabiellumisvanus [Hajnal 1965].

Rahvastiku perekonnaseis
Tartumaa 1989

Eestis, mis vahepeal ümberrahvastatud Ingerimaad kõrvale jättes moodustas Euroopa abiellumustüübi leviala idapiiri, kujunes taoline abiellumusmudel välja XVIII sajandil ning püsis Teise maailmasõjani [Palli 1988; 1997]. Tartumaa kogurahvastikus paistab see suundumus siiski mitme teise maakonnaga võrreldes nõrgemini välja, mille peamiseks põhjuseks on vene vähemusrahvuse ning immigrantrahvastiku suhteliselt arvukas esindatus maakonnas. Nagu mujalgi Eestis, võib ka Tartumaal selgesti tähele panna ebavõrdset elueaväljavaatest tulenevat erisust vanemaealiste meeste ja naiste perekonnaseisus. Et lesknaisi kohtab üle kuue korra rohkem kui leskmehi, tõstab see üheks valdavaks naisprobleemiks üksikvanuritega seonduva — vanavanurieas (tinglikult 75+) moodustasid üksielavad üle kahe viiendiku maakonna naisrahvastikust.

Erinevalt mitmest teisest maakonnast on abielusolijate suhtarv Tartumaa linna- ja maarahvastikus keskeltläbi pea ühesugune, kuid selle taga on vastandlik ja üksteist tasakaalustav seisund noorema- ja vanemaealiste hulgas. Kuni neljakümnenda eluaastani iseloomustas kõrgem abielulisus maarahvastikku, vanemates eärühmades oli situatsioon vastupidine, kuid näitavate erisus piirdus reeglina paari protsendipunktiga. Lahutumuse poolest kipuvad linlased maaelanikke pisut edestama, leskrahvastiku suhtarvus märkimisväärselt erisust pole. Muidugi esineb ka Tartumaa maarahvastikus pruudiprobleemina tuntud olukord, mille põhjuseks tuleb pidada naiste selektiivset väljarännet maalt. Rahvastikutaaste seisukohalt olulistes vanusrühmades on maale jäänud tugevama soo vallalisusmäär kuni kaks korda kõrgem kui samas elavatel naistel või linnaelanikest sookaaslastel. Teisalt paistab probleemi teravusaste Tartumaal olevat siiski keskeltläbi väiksem kui Eestis tervikuna. Nõnda piirdub vanusrühmas 20-49 maarahvastiku meesülekaal 6.2 protsendiga, millest tasakaalustamatut soosuhet võib leida üksnes Järvamaa valdades. Võrdluseks ulatus naabermaakonna Põlva asjaomane meesülekaal keskmiselt ligi viiendikuni ja vallalisusmäär meenutas tõepoolest Euroopa abiellumustüübi kadunud hiilgeaegu.

Kogumiku arvtabelid pakuvad võrreldavat teavet ka rahvastiku perekonnaseisu kohta omavalitsusüksuste kaupa. Olukorra probleemse iseloomustamiseks kasutatud näitartu — reproduktiivse rahvastiku kõrgeenenud vallalisusmäär — poolest paistavad silma Konguta, Mehikoorma, Peipsiääre, Piirissaare ja Võnnu vald, kus kooselusuhetest kõrvalejäämine hõlmas üle 30 protsendi 20-49 aastastest meestest. Erakordselt kõrge oli meeste vallalisusmäär Peipsiääres (45 protsenti) ja Piirissaares (78 protsenti). Soosuhete poolest võiks viimast nimetada ka Meessaareks, sest käsitusperioodi lõpul ei leidunud seal enam ühtegi naist vanuses alla 50 aasta. Kõige madalam oli vallalisusmäär Tartu ümbruses — Laeva, Luunja, Tähtvere ja Ülenurme vallas ei ületanud vastav näitartu viiendikku kõnealuse vanusrühma meestest. Maakonna tulevikuarengu seisukohalt väärib rahvastiku perekonnakuuluvus kindlasti rohkem tähelepanu, kui sellele olulisele tunnusele seni on osatud pööratud.

1.5. Ränne ja paikus

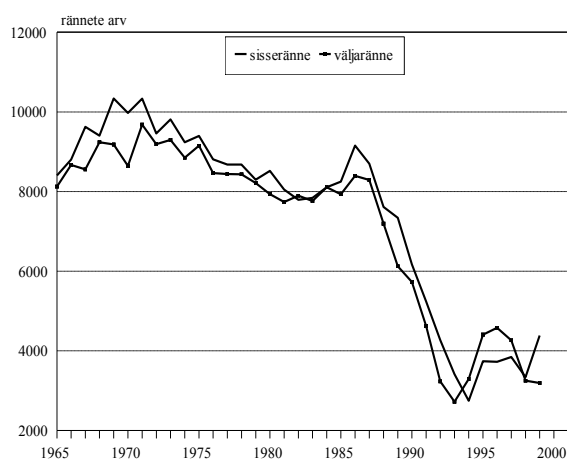
Pikemas ajaperspektiivis paigutub Tartumaa rahvastiku rändeareng üpris tüüpiliselt mobiilsusrevolutsiooni raamistikku, mille kohaselt demograafilise üleminekuga kaasneb seaduspäraselt rändeintensiivsuse tugev kasv. Selle põhjuseks on rahvastiku juurdekasvu hüppeline kiirenemine, mis pole ühitatav ühiskonna tolleaegse sotsiaal- ja majandusarengu ruumilise korraldusega. Kiire rahvastikukasvu tulemusena käivitub paari kümnendi pikkuse ajanihkega demograafilise ülemineku algusest intensiivne väljaränne, mille sihtsuundi on põhimõtteliselt kaks — migratsioon omaenele rahvusruumi linnalistesse asulatesse ja emigratsioon [Zelinsky 1971]. Rahvastikuloos osutub taoline rahvast süstemaatiliseltselt ümberpaigutav liikumus siiski ajutiseks episoodiks, millele modernse taastetüübi kinnistudes järgneb ühesuunaliste rändeprotsesside järkjärguline taandumine ja rändesaldo tasakaalustumine. Üht osa viimatinimetatud ajajärgust hõlmabki kogumiku käsitlusperiood.

Tartumaal nagu Eestis tervikuna katkestas rändeintensiivsuse reeglipärase alanemise voogude ajutine kasv 1960 aastate lõpul. Seejuures oli elukohavahetuste arv tõus maakonnas üsna märkimisväärne: sisse- ja väljarännete koguarv suurenes mõne aasta jooksul veerandi võrra ning jõudis absoluutväljenduses pea kahekümne tuhande juhuni aastas, milline tase pole kordunud kunagi hiljem. Järgneva 10-15 aasta jooksul alanes Tartumaa rahvastiku rändeintensiivsus mõlema migratsioonivoo osas ning kaheksakümnendatel aastatel registreeriti maakonnas aastakeskmiselt 15-16 tuhat rändejuhtu. Protsessi intensiivsusega paralleelselt tegi langustrendi läbi ka Tartumaa rändesaldo. Seitsmekümnendate algul ületas sisserändevoog maakonna väljarännet kohati tuhande inimese võrra aastas, aga järgneval kümnendil hakkas voogude maht üksteisele lähenema nagu demograafilise ülemineku seljataha jätnud rahvastikule tüüpiline. Käsitlusperioodi kokkuvõttes jäi maakonnas siiski ülekaalu positiivne rändeiive — veerandsajandi kestel kasvas Tartumaa rahvastik rände otsesemõjul üheteistkümne ja poole tuhande inimese võrra, kaudset mõju arvestades on sisserände panus olnud muidugi hoopis suurem. Eesti üldtaustal on Tartumaad iseloomustanud riigikeskmisega üsna sarnane rändeintensiivsus.

Juuresolev joonis toob esile rändeintensiivsuse langustrendi hüppelise kiirenemise 1980 aastate teisel poolel, kuid rändestatistika allakäik 1980 aastate lõpul – 1990 aastate algul nõuab taolise järelduse tegemisel ettevaatust. Kogumiku arvtabelites osutab sellele sündmus- ja loendusstatistika lahknevust balanseeriva korrigeerimisteguri mitmekordne kasv käsitlusperioodi viimastel aastatel. Põhjalikumalt on nende aastate rändemuutusi käsitlenud Euroopa Rahvastikukomitee egiidi all läbiviidud võrdlusprojekt, kus Eesti sisseränne leidis üksikasjalikku analüüsimist kümnekonna teise riigi kõrval. Osundatud töö raames läbiviidud kvaliteedianalüüs andis siinmail kogutava rändestatistika usaldusväärsusele igatahes üpris hävitava hinnangu — viimase kümnekonna aasta rändeandmed pole Eestis analüüsilusena enam tõsiseltvõetavad ning kõlbavad vaid mõttemänguks [Kupiszewski *et al* 1998]. Taolise olukorra juured peituvad omaaegses korralduses, kus elukohavahetuse alane andmekogumine rajanes sissekirjutusprotseduuril, mille põhieesmärgiks oli hoopis administratiivne kontroll rahvastiku liikumise üle.

Sisse- ja väljarändevoog

Tartumaa 1965-2001

Ühiskonna edenedes ja omaaegse andmekorralduse lagunedes minetas sissekirjutus kui administratiivne lubatäht senise toime ning aastatel 1986-1987 alanud protsessi viis vormiliselt lõpule Riigikogu otsus 1992 aastast sissekirjutusnõue tühistada. Paraku ei suutnud isegi see samm tuua pööret elukohaarvestust korraldava ametnikkonna tegemistesse, kes endiselt lähtub sissekirjutusest pea kui ainumõeldavast. Tulemusena lahknevad statistilised ja tegelikud rände protsessid juba täielikult, mida Euroopa Rahvastikukomitee ja Euroopa Liidu eespool viidatud ühisraport sisuliselt tõdeb. Tartumaal on andmevõrreldavuse kadu keskmisest tugevam, sest uuemaegsest rändearvestusest on pea tervenisti välja langenud maakonnas olulist rolli etendav õpiränne. Ebatäpsuse süvenemine pole kutsunud ja seatud ametiasutuste poolt tähele panemata jäänud ning on saanud ka reaktsiooni osaliseks — lahenduse leidmise asemel otsustas Statistikaamet rändeandmete publitseerimise Eestis alates 2000 aastast lõpetada [ESA 2002]. Paraku on jaanalinnutaktikast lõppkokkuvõttes vähe abi, sest hukkaläinud rändearvestus põhjustab rahvaarvu ja vanuskoostise moonutuse, mis seab kahtluse alla juba eranditult kõik rahvastikupõhiseid näitarvud.

Sündmusstatistiline pilk koondab tähelepanu eeskätt rändeintensiivsuse ajalis-ruumilisele muutumisele. Rände mõju rahvaarvule ning rahvastikukoostisele on rändevoogude suunast ning selektiivsusest muidugi tuletatav, kuid protsessi tagajärgede avamiseks on mõistlik täiendada sündmusandmestikku loendusstatistikaga. Vahemärkusena olgu lisatud, et Eesti oludes pakub loendus ainsana aluse ka asjaomaseks käsitlemiseks omavalitsustasandil, mille kohta sündmusstatistika käsitletaval perioodil üldse puudub. Kesket tähelepanu pälvib seejuures rahvastiku põlisus, mis kokkuvõtlikult kätkeb endas elukoha- ja sünni/päritolumaa vahet. Paljudest teistest rahvastikutunnustest erinevalt on sünnimaa demograafiline alustunnus, mida keegi elu jooksul muuta ega valida ei saa, piltlikult öeldes otsustavad selle isiku eest ära tema vanemad. Sisulises mõttes ei seisne põlisus siiski mitte formaalses sünnipaigafaktis, vaid selle loodus- ja sotsiaalkeskonna sügavas ja mitmeplaanilises mõjus, kuhu inimene sündides satub. Ehkki lapseas toimuvast sotsialiseerumisprotsessist pole teada ehk veel piisavalt, on ometi kindel, et koos vanematelt päritud geneetilise pagasiga paneb just sünnijärgne keskkond paika lõviosa isiku sotsiaal-demograafilistest tunnustest ja määrab selle kaudu kuulumise kindla rahva ehk oskuskeeles väljendudes geodemograafilise süsteemi hulka [Pavlik, Hampl 1976].

Kui elukohamaa vahetub, tuleb inimesel läbi teha uus adapteerumisprotsess ehk teistkordne sotsialiseerumine uude geodemograafilisse kooslusse. Üksikisikuna ja teatud kitsamaid aspekte silmas pidades võib mõni inimene läbida teisese adapteerumise suhteliselt kiiresti, rahvastikurühma kui terviku jaoks pole kõnealune protsess aga ühe inim põlve vältel kuidagi võimalik. Väga mitmekesise suhetekompleksi ja põlvkondade järjepidevuse tõttu kulub selleks mitte vähem kui kolme põlvkonna pikkune ajavahemik, mille jooksul toimub vanematekodust ja ümbritsevast sotsiaalkeskonnast lähtuvate mõjustuste samm-sammuline ühtlustumine, mitmesuguste isiku jaoks oluliste suhtevõrgustike raskuspunkti ruumiline ümberpaiknemine, samuti keeleline, kultuuriline ja sotsiaalne lülitumine asukohamaa struktuuridesse jms.

Kui uue asukohamaa keskkond juhtub tunduvalt erineva sünnimaale iseloomulikust või pole selle sotsialiseeriv mõju piisavalt intensiivne, võib vastav protsess — põlistumine ehk moodsa terminiga lõimumine — nõuda rohkem aega kui kolm põlvkonda. Igatahes kuulub kõnealuse protsessi vältel isik uuel asukohamaal sisserännanute ehk immigrantide hulka, milline rahvastikuosa nii rahvastikuprotsesside kui -koostise mõttes erineb vähemal või suuremal määral põlisrahvastikust. Normaalse arengu korral kujutab välispäritolu rahvastik, kelle hulgas põlistumisprotsessi vaatenurgast tuuakse välja välissündinud ning nende teine (ja olemasolul kolmas) põlvkond, pikemas ajaperspektiivis endast siiski mööduvat nähtust — aja jooksul ta kas põlistub või lahkeb.

Üldteada tõsiasi on Eesti välispäritolu rahvastiku kujunemine ning kiire kasv arvukaks rahvastikurühmaks olnud seotud NLiidu territooriumilt, eeskätt Venemaa Euroopa-osast lähtunud immigratsiooniga Teise maailmasõja tulemustega kaasnenud geopoliitilise pöörde järel. Vahest on vähem teada nimetatud protsessi rahvastikuarenguline tagapõhi. Nagu eespool põgusalt viidatud, järgneb rändearvu klassikalise skeemi kohaselt demograafilise ülemineku käivitumisele paari kümnendi pikkuse ajanihkega rahvaarvu järsk kasv ning rändepotentsiaali kuhjumine, mis realiseerub

linnastumises, väljarändes ning — madala asustustiheduse või asustamata territooriumide olemasolul — ka sisekolonisatsioon. Rahvastikuarengu pioneeriikide hulka kuulvas Eestis leidis rändepotentsiaali taoline kumuleerumine aset XIX sajandi viimasel kolmandikul ning mitme asjaolu koosmõjul realiseerus see valdavalt idasuunalises, tolleaegse Vene Impeeriumi aladele suundunud väljarändes.

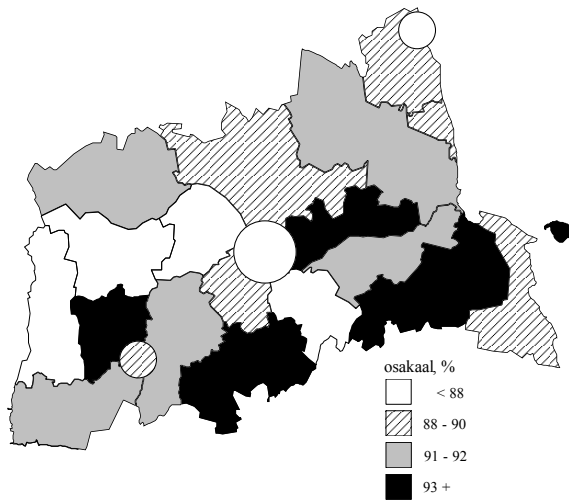
Euroopa mastaabis võib eestlaste väljarännet pidada silmatorkavalt intensiivseks, hinnangute kohaselt ulatus väljaspool rahvusruumi, mujal Vene impeeriumi maa-alal elavate eestlaste arv Esimese maailmasõja eel ligikaudu 200 tuhandeni, mis moodustas 15-17 protsenti tollasest eestlaste koguarvust [Katus 1990]. Juba sajandivahetuseks oli eesti asunduste geograafia märgatavalt laienenud, paljus Vene riigi äärealade koloniseerimist soosiva poliitika toel, ning eestlasi võis leida Kaug-Idas, Siberis, Kaukaasias, Krimmis, Volga jõgikonnas jm [Pallo 1897; Nigol 1918; Korb, Peebo 1995; Korb 1999]. Peale kaugemate alade oli väljarände sihtkohaks ka Ingeri ja Ida-Peipsimaa [Pullat 1981; Arens 1994 jt]. Nii ulatus Esimese maailmasõja ajal eestlaste osakaal näiteks veerandini Oudovamaa rahvastikust. Tartumaaga seoses väärib märkimist, et ränne Peipsitagustele aladele toimus ka kõnealuse piirkonna kaudu [Kurs 1996]. Üle kitsa Lämmijärve asus Rameda poolsaarel ala, mida pärast asunike juurdevoolu Peipsi läänekaldalt hakati nimetama koguni Väike-Eestiks.

XX sajandi keskpaiku olukord teiseses ja rahvastikuarengu seaduspärane kulg pööras rändevahetuse poole sajandi tagusega võrreldes vastupidiseks. Varase demograafilise ülemineku tõttu oli Eesti rahvastik selleks ajaks oma väljarändepotentsiaali ammendanud ning juba 1930 aastatel võis täheldada esimesi märke algavast sisserändest, seevastu Venemaal rändepotentsiaali kõrgpunkti sõjajärgsetel aastatel just saabus [Vishnevski, Volkov 1983; Andreev, Darski, Harkova 1998]. Rändepotentsiaali kõrgtase Venemaal ja teistes slaavi vabariikides langes parasjagu kokku Baltimaade annekteerimisega ning uus geopoliitiline olukord lõi soodsad tingimused selle potentsiaali realiseerumiseks uute läänekolooniate suunas. Protsessi tugevdas rände lähte- ja sihtpiirkonna rahvaarvu kahe suurusjärguni ulatuv erisus, Eestit Venemaast lahutava riigipiiri *de facto* äralangemine, suur rahvastikukadu sõja- ja sellele järgnenud sotsiaalse ümberkorralduse käigus ning samuti riiklikul tasandil viljeldud venestamispoliitika.

Niiõelda objektiivsete ja subjektiivsete tegurite kokkulangemise tulemuseks oli üliarvuka välispäritolu rahvastiku kujunemine Eestis, milline asjaolu tõuseb teiste sarnase demograafilise arengujärguga Euroopa riikide taustal jõuliselt esile, kuigi tegemist on samuti tuntud immigratsioonimaadega. Käsitlusperioodi lõpetava loenduse kohaselt moodustas välissündinud rahvastik 26 protsenti Eesti kogurahvastikust, koos teise põlvkonnaga ulatus välispäritolu rahvastiku osakaal koguni kahe viiendikuni [Katus, Puur, Sakkeus 2002]. Kõnealused suhtarvud on Euroopa maade hulgas rekordilised, ühtlasi kõrgeimad ka endise NLiidu riikide seas [Council of Europe 2002]. Lisades sellele sisserännanud rahvastiku laiaulatuslikust päritoluarealist tuleneva seesmise heterogeensuse, ebahütlase ruumilise paigutuse ning okupatsioonist tingitud põliskeskonna nõrgestatuse, saab selgeks mittepõlisrahvastikuga seotud probleemipuntra keerukus ning kiiretele lahendustele rajatud lootuste naiivsus.

Riigisündinud rahvastik

Tartumaa 1989

Vaagides eelneva taustal Eesti ametiasutuste tegevust, tuleb mõõnda, et rahvastiku põlisusest ja taastarengu kahestatusest pole seni suuremat hoolitud. Kuigi integratsioonalasest ettevõtlikkusest pole iseenesest puudu ja sellealastele programmidele kulub omajagu nii Eesti enda ressursse kui doonorriikide abi, on metodoloogilise aluse vildakus tulemuse juba ette ära määranud. Probleemi lühidalt ja teatud lihtsustusega kokku võttes, on rahvastiku põlisusel baseeruv jaotus asendatud rahvuserisusega — tüüpiliselt eestlaste ja muulaste — mõnevõrra harvemini ka eestlaste ja venelaste või venekeelse elanikkonna vahel. Arvuliselt ei pruugi vildakus silma paistagi, kuid jääme metodoloogiline eksitus läheb lahti sealtmaalt, kus põlis- ja immigrantrahvastiku

vahelisi erisusi asutakse käsitleda rahvuserisusena. Seda on lihtne demonstreerida Eestis asuva vene vähemusrahvuse näitel, kelle ajalooline asuala paikneb tänase Jõgevamaa ja Ida-Virumaa Peipsiäärsete alade kõrval paljus just Tartumaal. Õigupoolest ongi peipsivenelased tänases Eestis regioonipõliste ingerlaste kõrval ainsaks rahvastikurühmaks, kes mahuvad vähemusrahvuse mõiste raamidesse: ülejäänud kohalikud vähemusrahvused (sakslased, rootslased, juudid ja lätlased) kaotas Eesti Teise maailmasõja keerises [Katus, Puur, Sakkeus 2000].

Peipsivenelaste asustusloo juured ulatuvad ligikaudu kolme sajandi taha. Kuigi viiteid sisserännanud venelastele või venestunud vadjalastele võib kohata juba Liivi sõjale eelnevates ajalooallikates, ei saa pideva ja kompaktselt vene asustuse tekkimisest rääkida ka veel mitte seoses Liivi sõja tekitatud rahvastikukriisiga [Liiv 1929]. Ligi kolmveerandsajandi vältel Eesti ala laastanud sõdade tulemusena oli rahvastik XVII sajandi keskpaigaks tunduvalt vähenenud, maal hinnati tühjaks jäänud talude osakaalu koguni kolmele neljandikule. Sõjaperioodi lõppedes asus Eesti küladesse rohkesti inimesi naaberaladelt: soomlaste, vadjalaste, ingerlaste, lätlaste kõrval ka venelasi. Kogurahvastikus võis sisserännanute osakaal tõusta ajuti 15-20 protsendini, kuid Peipsi järvest lääne pool sulasid ümberasujad ajapikku põlisrahvaga ühte. Järve idakaldal toimus ühtesulamine vene rahvusse, üksikud vene kaluriasulad kujunesid ka tänase Eesti territooriumil. Peipsimaa etnilist ajalugu uurinud Aliise Moora loeb vanimaks taoliseks asulaks Nina küla [Moora 1964]. Eesti tänastes piirides piirdus venelaste osakaal kogurahvastikus enne 1695-1697 suurt näljaaega ligikaudu poole protsendiga ehk absoluutarvuliselt ca kahe tuhande inimesega, mis jäi mitmekordselt alla sakslaste ja rootslaste arvule [Palli 1996].

Uus sisseränne Eestisse leidis aset pärast Põhjasõda, mil vaenutegevuse ja sellega kaasnenud nälja ja katku poolt tühjenenud maale asus talupoegi Ingerist, Venest, Soomest ja Lätist. Venelaste sisserändes Peipsimaaale oli oluline roll 1666 aasta kirikulõhel, mis lõppes demokraatlikuma vanausu kaotuse ja täieliku väljatõrjumisega. Tolle pooldajad kuulutati 1684 aastal lindpriiks ning nende ainsaks pääseteeks jäi emigratsioon, tänapäevases kõnepruugis oli seega tegemist poliitiliste pagulastega. Peipsi läänerannikul tekkisid vanausuliste esimesed asulad 1720-1730 aastatel, aga vanausuliste migratsioon Baltimaadesse kestis perioodiliste lainetena XIX sajandi keskpaigani. Tänapäevase Tartu, Ida-Viru ja Jõgeva maakonna aladel paiknevatest peipsivenelaste asulatest jäävad juurtega XVIII sajandi algusse Mustvee, Kallaste ning Kükita ja Piirissaare külad. Hiljem, XIX sajandil tekkisid Raja, Tiheda, Varnja, Kasepää ja Kolkja ning XX sajandi algul Sipelga küla. Tüüpiliselt oli nimetatute näol tegemist rannajoonega paralleelselt kulgevate tänavküladega, mis on eesti asulatest küllalt erineva välisilmega. Elisabeth Richteri järgi toimus venelaste arvu suurenemine Peipsi läänekaldal järgmiselt: 1782 aastal 811 vene päritolu elanikku, 1811 aastal 1172 elanikku,

1820 aastal 2700 ja 1846 aastal 4600 elanikku [Richter 1976]. XIX sajandi keskpaiku vanausuliste ränne Eestisse lakkas.

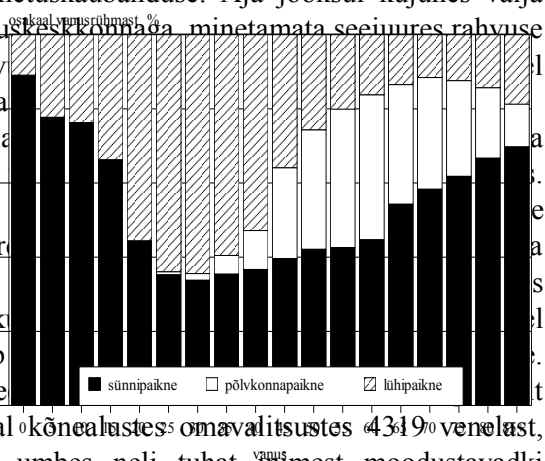
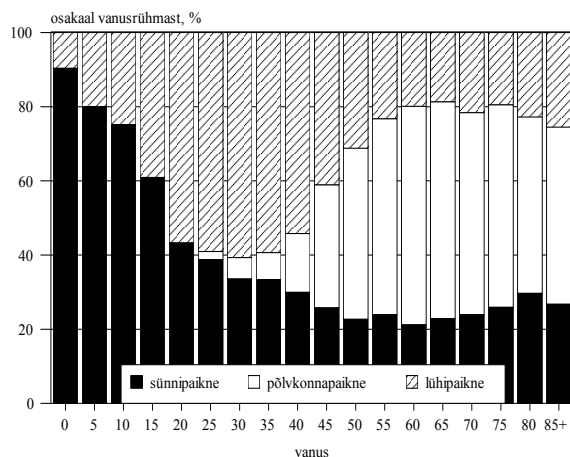
Tulijate jaoks oli Peipsi-äärne kant asupaigana mitmeti soodne. Kuna kohapealne võim ja naabruses elavad luterlased suhtusid vene usu siseprobleemidesse sallivalt, oli vanausulistel just siin võimalik säilitada oma veendumused ja kombestik. Arvulises mõttes vägagi väikese rahvastikurühma püsimumist soodustasid kindlasti ka usulised tõekspidamised, mis ei lubanud teiseusulistega abielluda. Põhilisteks tegevusaladeks said peipsivenelastele kalapüük ja kõõgiviljakasvatus, samuti olid ümbruskonnas ja kaugemalgi hinnatud nende ehitus- ja käsitööoskus [Moora 1964]. Kuivõrd samas elavate eestlaste tegevusaladeks oli rohkem põllupidamine ja karjakasvatus, tõi kahe rahvastikurühma igapäevane suhtlemine muuhulgas kaasa kohaliku vahetuskaubanduse. Aja jooksul kujunes välja peipsivenelaste side eesti ühiskonna ja ümbritseva looduskeskkonnaga, minetamata seejuures rahvuse usulist ja kultuurilist omapära. Kõrgpunkti saavutati iseseisvusajal, mil sealkandis elas ligikaudu 8 tuhat vana

Sõjajärgselt on rahvaarv peipsivenelaste asuala elulaadiga on hakanud mõjutama rahvastikurühma. Protsessi kulgemisest annab ettekujutuse valdavalt (õigeusuline Alajõe, vanausulised Peipsiääre, Piirissaare) rahvaarvu dünaamika. Loendusvahemikus 1959-1989 algsest rahvaarvust on säilinud vaid viiendik, enam kui Alajõe ja Peipsiääre valdades. Raja vallas jääb Rahvastikukaoga on tegemist ka Kallaste ja Mustvee tagasihoidlikum kui valdades. Kokku elas 1989 aastal kõnealustes omavalitsustes 43190 venelast, kellest ca 90 protsenti on sündinud Eestis. Need umbes neli tuhat inimest moodustavadki peipsivenelaste järglaskonna küllalt kompaktsel asustuselal. Nagu mitmel pool mujal äärealadel, viitab nimetatud piirkondade rahvastikupilt intensiivsele väljarände: viimaste aastakümnete jooksul on suur hulk nooremaid inimesi lahkunud ning siirdunud mujale.

Eestivenelaste arengut on süstemaatiliselt käsitlenud Eesti Põlisusuuring (EPU), mis moodustas rahvusliku osa Euroopa Rahvastikukomitee riikidevahelisest võrdluskäsitlusest [Haug, Courbage, Compton 1998; 2000]. Sündmusloolise metodoloogia abil taastas EPU kahe vähemusrahvuse — eestivenelaste kõrval ka ingerlaste — arengu põhitrendid sünnipõlvkondades 1924-1973, vanavanemate ja vanemate kaudu aga veelgi pikemas ajaraamis. Käsitlus tõi selgesti esile põlisustunnuse fundamentaalsuse ning eestivenelaste eristumise samast rahvusest sisserännanute. Mõistagi algab erisus soovanuskoostisest, aga hõlmab samavõrra demograafilisi põhiprotsesse nagu sündimus, suremus, peremoodustus, kuid ka leibkonnastruktuuri, eluasemetingimusi, rahvastiku majandustegevust, rääkimata keeleoskusest ja kodakondsusest [Katus, Puur, Sakkeus 2000]. Näitena rahvastikutaaste süvakihtidesse ulatuvast erisusest võrdleb juuresolev joonis eestivenelaste sündimustrendi Venemaa rahvastikuga, mida on kandunud nende sõjajärgselt Eestisse asunud rahvuskasulased. Joonisel on ilmne modernse rahvastikutaaste hoopis varasem kujunemine eestivenelastel, mis lähendab neid pigem eestlastele kui sisserännanutele.

Naastes Tartumaa rahvastiku üldiseloostuse juurde, mõõdab lokaalsemas tähenduses rahvastiku sünni- ja elukohta seost paiksus. Enamus inimesi on oma elu jooksul mingil põhjusel ikka elukohta vahetanud, seevõrra moodustavad ühes ja samas paigas sünnist saati elavad inimesed tavaliselt vähemuse. Tartumaa rahvastikus ulatus sünnipaiksete osakaal keskeltläbi 44 protsendini.

Rahvastiku paiksus Tartumaa 1989

Vanusrühmiti on sünnipaikseid tüüpiliselt kõige vähem 20-30 aastaste seas, keda iseloomustab suhteliselt kõrge rändeaktiivsus õpingute, peremoodustuse, tööotsingute ning muude asjaolude tõttu. Vanemate eärühmade sünnipaiksus harilikult suureneb, peegeldades rahvastiku ruumilise liikumuse põlvkondlikku kasvutrendi. Tartumaa rahvastikus sünnipaiksuse tõusu eakamate vanusrühmade suunas sisuliselt ei toimu, mis viitab rahvastiku suhteliselt suurele liikumusele viimasel poolsajandil. Põlvkonnapaiksed moodustasid Tartumaa kogurahvastikust viiendiku. Kuivõrd põlvkonnapaiksus eeldab pikemaajalist elamist väljaspool sünnipaika, saab asjaomane rahvastikurühm kujuneda eelkõige kesk- ja vanemaalises rahvastikus. Alates vanusrühmast 55-59 moodustasid põlvkonnapaiksed Tartumaa rahvastikus enamuse. Nooremaalises vanusrühmades 20-44 olid ootuspäraselt ülekaalus lühipaiksed.

Piirkondlikult varieerub rahvastiku paiksus Tartumaal üsna tugevasti. Kuues vallas — Alatskivil, Kongutas, Mehikoormas, Peipsiääres, Piirissaarel ning Varal — moodustasid sünnipaiksed kogurahvastikus enamuse, ületades kaht ülejäänud paiksusrühma koosvõetuna. Nagu lugeja arvatavasti tähele paneb, on kõik nimetatud vallad, Konguta ainsa erandina välja arvatud, koondunud maakonna idaserva Peipsi rannale. Omaette äramärkimist väärib kindlasti Piirissaare, kus sünnipaiksete suhtarv ulatus saja protsendini. Maksimaalselt kõrge sünnipaiksus annab veelkord tunnistust pikaajalisest ja ühesuunalisest väljarändest, mis on põhjustanud rahvaarvu vähenemise peipsivene asualal. Tartumaa teistes valdades liigub sünnipaiksete osakaal 30-40 protsendi vahemikus, linnadest kuulub samasse rühma Elva. Tähelepanuväärselt kõrge lühipaikse rahvastiku suhtarvu poolest paistavad Tartumaal silma Laeva, Luunja, Mäksa, Nõo, Rõngu, Tähtvere ja Ülenurme, kus kõnealune rühm moodustas kogurahvastikus absoluutse enamuse. Põlvkonnapaikse rahvastiku suurim, viiendikku ületav osakaal iseloomustab Tartu ja Elva linna.

1.6. Rahvastiku vananemine

Sündimus, suremus ja ränne kujundavad koostoimes rahvastiku vanuskoostise, mis modernse taastetüübi juures akumulereb vähemalt seitsme-kaheksa eelneva aastakümne arengu. Ennekõike määrab sündimus terveks inimeaks ette järjestikuste kohortide omavahelised proportsioonid, mida saab märkimisväärselt mõjutada üksnes sõda või muu katastroof. Niisuguse järjepidevuse tõttu avaldavad näiteks tänased protsessid Tartumaa rahvastikuarengule otsest mõju veel sajandi lõpupoolel. Olgugi sotsiaalprotsessidega võrreldes tähelepanuväärivalt inertne, muutub pikemas ajaraamis siiski ka rahvastiku vanuskoostis. Koostise teisenemine allub seejuures kindlatele seaduspärasustele, mille toime osutub aga põhjus-tagajärje ajalise lahutatuse tõttu mõnikord raskesti hoomatavaks.

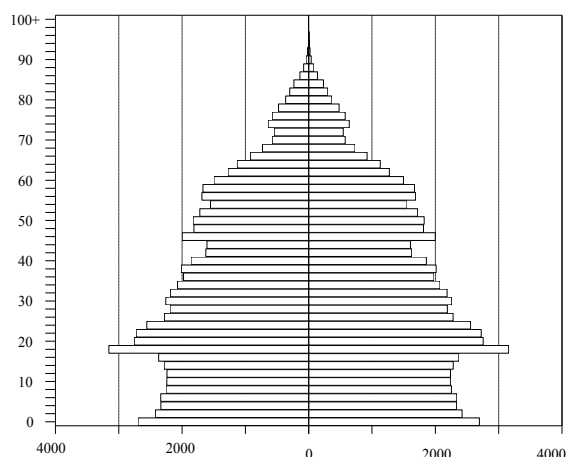
Vanuskoostise pöördumatu teisenemine, mida tuntakse rahvastikuvananemisenä, seondu demograafilise ülemineku ja modernse taastetüübi kinnistumisega. Selle protsessi käigus saab põhimõtteliselt uue ilme laste, täiskasvanute ning vanavanemate vahelkord, mistõttu võib protsessi kvantitatiivselt määratleda vanurrahvastiku — tavapäraselt 60- või 65-aastaste ja eakamate osakaalu — ning rahvastikuvanuse suurenemise kaudu. Kuivõrd peremoodustus, õpingud, töö, pensionilesiirdumine, sotsiaalne toetartve ning laiema võttes ülepea inimese sotsiaalne roll ja koht ühiskonnas on kindlas vanussõltuvuses, omandab rahvastiku vanuskoostis ja selle muutus puhtdemograafilisest hoopis laiema tähenduse. Ühiskonna edukäigu tähelepanuväärse ilminguna loob kaasaegsele rahvastikutaastele vastav vanusjaotus ning individuaalse elutsükli raamide avardumine uusi võimalusi, teisalt tekitab seesama jaotus ka asetusi, mille käsitlemiseks ühiskonnal varasem kogemus puudub. Ütlematagi on selge, et vananemisprotsessi süvenedes tärkab vajadus omada kindlasihilist ühiskonnapoliitikat, mis aitaks erinevaid eluvaldkondi kohandada rahvastikuarengu uue tasakaaluga [Katus *et al* 1999].

Eestis ulatub rahvastikuvananemise algus tagasi XIX sajandi keskpaika, mil sündimus ja suremus, alguses pikkamööda ja siis kiirenevas tempos, kahanema hakkasid. Demograafilise ülemineku varase ajastuse tõttu toimusid küllalt suured muutused rahvastiku vanusjaotuses juba ülemöödunud sajandi lõpupoolel ning möödunud sajandi alguskümnenditel [Katus 1995]. Maakondlikus lõikes on protsessi kulg jälgitav alates 1881 aasta rahvaloendusest, mil vanurrahvastiku (60+) osakaal Tartumaal oli 7.9 protsenti. Vananemisprotsessi tempo pooles järgis maakond tollal üsna lähedaselt Eesti keskmist. Naabermaakondadest edestas Tartumaad modernse rahvastikutaaste pioneermaakonnana tuntud Viljandimaa, tahapoole jäid aga demograafilise ülemineku mõnevõrra hilisema ajastusega Viru- ja Võrumaa. Kahe maailmasõja vahelisel iseseisvusajal võib Tartumaa rahvastikku pidada Eesti üldtaustal keskmisest pisut eakamaks: 1922 aasta rahvaloendus näitas vanurrahvastiku suhtarvuks 13.2 protsenti. Teise Eesti Vabariigis toimunud rahvaloenduse ajaks (1934) oli näitartv kasvanud 14.7 protsendini ning järgnenud kümnendi vältel vananemistrend jätkus.

Sõjajärgne sisseränne — nii väljastpoolt Eesti piire kui ka teistest maakondadest, sh intensiivistunud õpiränne — tõid kaasa Tartumaa rahvastiku vananemisprotsessi peatumise ning koguni ajutise noorenemise. Esimene pärast sõda toimunud rahvaloendus (1959) fikseeris vanuriosakaaluks 14.9 protsenti ning erinevalt sõjaeelsest oli asjaomane näitartv vastavast riigikeskmisest pisut madalam. Kuuekümnendatel vananemistrend Tartumaal

Rahvastiku vanuspuu

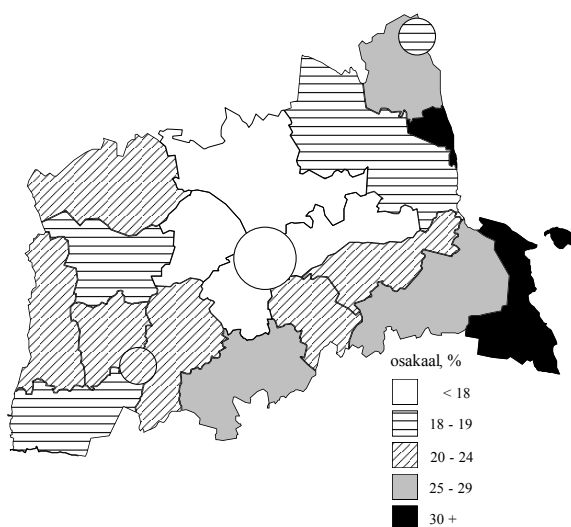
Tartumaa 1989

taastus: vanuriosakaal hakkas suurenema ning jõudis ühtlusrvutatud aegrea kohaselt kõrgpunkti 1970 aastate keskpaigas [EKDK/EKMI 1994a; 1994b]. Aastatel 1973-1976 moodustasid eakad maakonna rahvastikust enam kui 18 protsenti. Rahvastikuarengu vaatenurgast seisis osundatud tõusu taga demograafilise ülemineku kõrgajal — XIX ja XX sajandi vahetusel — sündinud suurearvulise rahvastikupõlvkonna jõudmine vanuriikka.

Samal põhjusel, peegeldades möödunud sajandi paaril alguskümnendil kiiresti allapoole suundunud sündimustrendi ning vastavate põlvkondade suuruse kahanemist, asendus vananemistrend seitsmekümnendate aastate teisel poolel mõningase noorenemisega. 1979 aasta loendusel moodustas vanurrahvastik 17.3 protsenti ja käsitusperioodi lõpul ulatus vanuriosakaal veel poole protsendipunkti võrra kõrgemale. Absoluutarvuliselt elas ühtlusrvutusega kaetud ajavahemiku lõpul 60-aastasi ja vanemaid inimesi Tartumaal ligi 28.7 tuhat. Kolmandik maakonna vanurrahvastikust oli ületanud 75 eluaasta piiri, kust alates sageneb vajadus toimetulekuabi järele. Laste suhtarv ulatus samal ajal ligi 21.5 protsendini ning tööaliste osakaal 60.8 protsendini. Hõivekoormuse seisukohalt oli rahvastiku vanusjaotus Tartumaal üks soodsamaid, veel kõrgemat tööaliste suhtarvu võis kohata vaid Harjumaal ja Ida-Virumaal. Medali teiseks pooleks oli paraku laste riigikeskmisest madalam suhtarv, mille poolest Tartumaa “võistles” vaid Harjumaaga.

Vanurrahvastiku osakaal
Tartumaa 1989

Joonis esitab Tartumaa rahvastiku vanuspuu käsitusperioodi lõpu seisuga, millel on kokkuvõtlikult kajastunud maakonna demograafilise arengu pöördepunktid XX sajandi algusest peale. Selgelt märgatava tühikuna on puu ülaosas näha Esimese maailmasõja ja Vabadussõja aegne sündimuse madalseis. Ootuspäraselt järgneb uus lünk püramiidis parasjagu põlvkonnapikkuse sammuga, esitades niiviisi varasema tühiku demograafilist kaja. Pealegi aitas seda omajagu süvendada sattumine Teise maailmasõja järelaastatele, mil uus võim leidis osa kohaliku rahvast (ja muidugi nende järeltulijad) ühiskonda sobimatu olevat. Seda võib pidada üheks tõenäoliseks põhjuseks, miks Eesti ei kogenud teiste demograafiliselt võrreldavate riikidega sarnast beebibuumi, kuigi sellekohased märgid olid 1930 aastate lõpul —

ja vene esimese okupatsiooniaasta seisaku järel ka sõja-aastatel —, sarnaselt Prantsusmaa, Rootsi ja Shveitsiga küllalt selgesti ilmnenu [Katus 2000b]. Eesti maakondade hulgas tunneb Tartumaa vanuspuu ära kahekümnenda eluaasta ringis oleva rahvastiku rohkuse tõttu — need on muidugi Tartu suurtõulisesse mujalt õppima saabunud tudengid. Seejuures tuleb tähele panna, et enamikus ülejäänud maakondades kajastuvad needsamad õppurid vanuspuu ahenemisenähtena samades vanusrühmades.

Vanuspuu ülaosa tugev asümmeetria viitab veelkord eluea väga tugevale sooerisusele. Vastsündinute hulgas tavapärase poisslaste ülekaal asendub juba kolmekümnendate eluaastate algul sugupoolte tasakaaluga, mispeale hakkab samm-sammult süvenema vastupidine suhe. Märgatavaks muutub soodisproportsioon viiekümnendate hulgas, kuuekümnendate eluaastate lõpuks ületab naiste arv meeste oma juba ligi kahekordselt. Sarnaselt Eesti üldpildile langeb ka Tartumaal meeste osakaal vanavanurite hulgas kolmandikuni. Mitme maakonna puhul ilmnenu tugeva meesülekaalu puudumisest 18-20 aastaste eärühmas ei tohi teha järeldust nagu oleks Tartumaal võõrvägi puudunud — ülikoolilinna külje all paiknenud lennuväebaas on heaks näiteks kinnisest sõjaväeterritooriumist, kus paiknenud isikkoosel kohalikus rahvastikuarvestuses kuidagi ei kajastu.

Rahvastikuvananemise maakonnasisese ebaühtluse osas tuleb tõdeda linna- ja maarahvastiku vanuskoostise küllalt tugevat diferentseerumist käsitlusperioodil. Kuivõrd elukohavahetajate hulgas domineerivad nooremaealised, tõi maakonna urbanisatsiooniprotsess ja ka sisseränne enesega kaasa rahvastiku suhteliselt noorema vanuskoostise linnades ning eakama maapiirkondades. Nõnda andis 1959 aasta rahvaloendus Tartumaa linnarahvastiku vanuriosakaaluks 13.4 protsenti, valdade puhul oli vastav näitav kahe viiendiku võrra kõrgem (18.7 protsenti). Vahemärkuse korras on huvitav lisada, et sõjaeelsega võrreldes oli vanuriosakaal linnarahvastiku hulgas langenud tagasi kahekümnendate aastate tasemele. Kõrgpunkti jõudis linna- ja maarahvastiku vananemisastme erisus kuuekümnendate lõpul ja seitsmekümnendate esimesel poolel. Tartumaa linnarahvastik säilitas tollal suhteliselt noorusliku ilme, valdades aga kerkis eakate suhtarv ligi veerandini kogurahvastikust. Demograafilise ülemineku ajast pärineva rahvastikulaine möödudes võis käsitlusperioodi keskpaigast alates täheldada linna- ja maarahvastiku vananemisnäitajate järkjärgulist lähenemist. Ühelt poolt põhjustas seda varasematel kümnenditel linna saabunud rahva jõudmine vanemasse ikka, teisalt maarahvastiku samaaegne noorenemine. Käsitlusperioodi lõpul lähenes eakate suhtarv Tartumaa linnades 17 protsendile, valdades moodustasid vanurid keskeltläbi viiendiku. Tuleb tähele panna, et linnarahvastiku noorem vanuskoostist kandis seejuures maakonnapealinn, nii Kallaste ja Elvas ületab eakate osakaal maarahvastiku vastava näitavu.

Vanuriosakaalu teemakaart toob esile rahvastiku erineva vananemisastmega valdade selge ruumilise mustri Tartumaal. Nii on kõik maakonnakeskmisest madalama vanurarahvastiku suhtarvuga vallad — Luunja, Tartu, Tähtvere ja Ülenurme — koondunud maakonna keskossa, pealinna vahetusse ümbrusse. Vanuriosakaal varieerub neis valdades vahemikus 13-17 protsenti. Tartust kaugemale liikudes rahvastiku vananemisaste kasvab, kõige kõrgema vananemisastmega vallad on koondunud maakonna idaossa. Täiesti omaette fenomeni kujutab endast muidugi Piirissaar, kus eakad moodustasid üle kahe kolmandiku valla rahvastikust, tööealised vähem kui kolmandiku ning lapsed puudusid saarel sootuks. Peipsiääres ulatus vanuriosakaal ligi 40 protsendini, Piirissaare ja Alajõe järel on vald osundatud näitavu poolest Eesti omavalitsuste pingereas kolmandal kohal. Suhteliselt kõrgeks tuleb rahvastiku vananemisastet pidada ka Alatskivil ja Mehikoormal, samuti maakonna kagu- ja lõunaserval paiknevas Võnnus ja Kambjas. Kuivõrd sündimus pole neis valdades olnud kuigivõrd madalam, tuleb keskmist edestava vananemisastme põhjust otsida ikka ja jälle väljarändest. Lisateavet piirkondliku rahvastikuvananemise kohta leiab asjahuviline Eesti Vanuriuuringu väljaandest [EKDK 1995b].

Möödunud kümnendi rahvastikuarengu suundumustest on Eesti ning samuti Tartumaa vanuskoostisse jätnud kõige sügavama jälje kahtlemata sündimuse äkklangus. Mõneti paradoksaalselt on selle muutusega lühiaegselt kaasnenud vanuriosakaalu langus, kuid liikudes järk-järgult läbi ühiskonnastruktuuride, sunnib terav laine põlvkondade arvukuses keskmises ja pikas perspektiivis kogu ühiskonda endaga üha tõsisemalt arvestama.

1.7. Rahvus ja keel

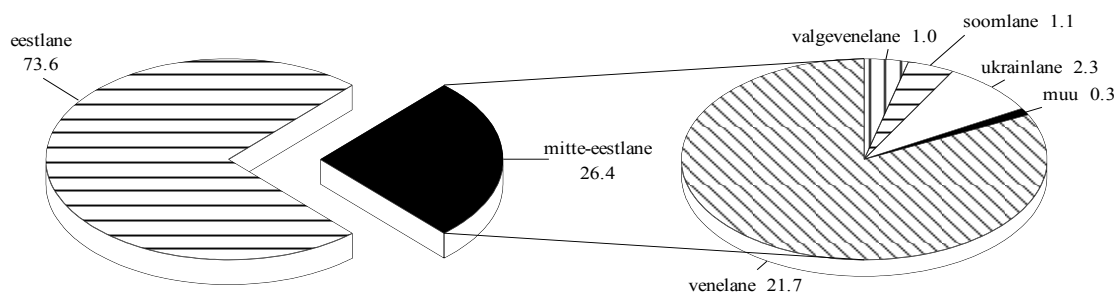
Rahvustunmus on määratud inimrühma etnokultuurilise ja üldistavalt kogu vaimuelu kuuluvusega sarnast identiteeti kandva populatsiooni hulka. Rahvuse defineerimisel ühise kultuuri kaudu tuleb tähele panna, et sotsiaalse nähtusena on kultuur küllalt keerukas ja mitmeplaaneline, pealegi ajas muutuv ning seetõttu tänapäeval parajalt teistsugune kui näiteks sada või kolmsada aastat tagasi [Jansen 1999]. Arusaadavalt teeb rahvuse taoline määratlus tema teaduskäsitluse ja mõõtmise keerukaks, tuleks ju n-ö objektiivse hinnangu saamiseks koguda lõpmata hulk mitmelaadset kultuuri- ja vaimuelu puudutavat teavet ning see siis sobiva mudeli abil veel tervikuks ühendada. Siiski pakub rahvuse üldarusaadavus, ka näiteks kirjaoskamatu inimese seisukohalt, selle ülesande lahendamiseks sootuks lihtsama viisi — rahvuse defineerimise individuaalse enesemääratluse kaudu, millist võtet on praktikas laialdaselt rakendatud.

Viimastel aastakümnetel on tugevnenud äratundmine, et etnokultuurilise sideme olemasolul mitme rahvusrühmaga üheaegselt pole rahvuse enesemääratlus enam piisav mõõtmisvõte. Rahvastikuarengu vaatenurgast on taolise olukorra sagenemist Euroopa rahvaste seas tinginud eeskätt demograafilise ülemineku lõppemisega kaasnenud väljarände asendumine sisserändega pärast Teist maailmasõda ning välispäritolu rahvastiku kujunemine kõigis Eestiga võrreldava demograafilise arenguga maades. Tänapäevastes oludes on rahvuskuuluvuse mõõtmine vaid ühe tunnuse, individuaalse enesemääratluse alusel, leidnud edasiarendamist laiemas tunnuskompleksi kaasamise suunas. Euroopa Liidu maades (tegelikult Euroopa Rahvastikukomitee kaudu kogu nn Euroopa regioonis) on kasutusel lähenemisviis, mis leidis riikide konsensusliku heakskiidu vähemusrahvuste (1910–1995) ja immigrantrahvastiku (1945-2000) arengut käsitlevate võrdlusprojektide raames [Haug, Compton, Courbage 1998-2000; Compton, Courbage 2002]. Kõnealune käsitlusviis määrab rahvuse viie üksteist täiendava üksiktunnuse abil: põlisus ehk isiku ja tema (vana)vanemate sünnimaa, rahvuse individuaalne enesemääratlus, emakeel ja/või tavakeel, usukuuluvus ja kodakondsus. Üksteist täiendades toovad neli esimest tunnust välja Euroopa eri maade rahvusrühmade kõige olulisemad tunnusjooned, kodakondsus on vormilis-juriidilise isikutunnusena lisatud mõne riigi ajalooliselt kujunenud andmekorralduse tõttu.

Euroopa Rahvastikukomitee rahvusdefiniitsioon toetub selgepiirilisele arusaamale, et oma ajaloolisel kodumaal elavaid rahvusi — nii enamus- kui vähemusrahvusi — iseloomustab mitmepalgeliselt erinev sotsiaaldemograafiline areng, võrreldes ühe või teise (hilis)rände tulemusel moodustunud rühmaga. Eesti rahvastikuareng, kus emigratsioon asendus valdava immigratsiooniga juba rohkem kui poole sajandi eest, nõuab mõistetavalt tänapäevase rahvuskontseptsiooni rakendamist, mille eelduseks muuhulgas on kõigi nimetatud viie rahvastikutunnuse statistiline registreeritus. Eesti puhul on nõuetekohane teave olemas sõjaeelse iseseisvusperioodi, paraku aga mitte vene aja kohta: sõja järel jäi asjakohasest tunnuskomplektist ainsana läbivalt kasutusele enesemääratlus, osaliselt fikseeriti ka emakeel. Sünnikoha (erandiks vahetult enne NLiidu lagunemist ning seetõttu juba vabamates oludes läbi viidud 1989 aasta rahvaloendus) ja usu kohta teavet ei kogutud. Kahe Eestis või lähiruumis ajaloolist järjepidevust omava vähemusrahvuse, eestivenelaste ja ingerlaste kohta täitis poolsajandilise andmetühiku rahvusvahelisi definiitsioone rakendanud Põlisusuuring [Katus, Puur, Sakkeus 2000]. Kuigi osundatud töö tõi esile märkimisväärse lahknevuse kahe käsitluse vahel, piirdub alljärgnev esitus ainsana piirkondlikult kasutada oleva enesemääratlusliku teabega.

Rahvastiku rahvuskoostis

Tartumaa 1989

Ajalooliselt kuulub Tartumaa nende Eesti piirkondade hulka, kus muid rahvusi on elanud keskmisest rohkem ja eestlaste osakaal on olnud sageli keskmisest madalam. Näieks sõdadevahelises Eestis leidis teisi rahvusi enam üksnes Petseri- ja Virumaal. Üheksa maakonna ühtlusravutatud loendusandmete (1881-1934) põhjal iseloomustas aga Tartumaad — tollal hõlmas maakond suurt osa tänasest Jõgevamaast, samuti Põlvamaa ja Valgamaa põhjaosi — koguni kõige kõrgem mitte-eestlaste suhtarv [RSKB 1937]. Viimase sõjaeelse loenduse (1934) kohaselt ulatus eestlaste osakaal maakonnas 88.4 protsendini, vähemusrahvustest oli arvukamate rühmadena esindatud venelased (15236 inimest), sakslased (3252), juudid (941) ja lätlased (366). Teise maailmasõja keerises kaotas

Eesti oma neljast ajaloolisest vähemusrahvusest viis, ainsana säilinud vene vähemusrahvuse arv vähenes Petserimaa ja Narva-taguste valdade Vene Föderatsiooni kasuks annekteerimise ning repressioonide tulemusena ligikaudu kolme neljandiku võrra. Teisalt kujundas sõjajärgne intensiivne sisseränne Eestisse pretseedenditult suure ja enam kui sajasse rahvusrühma kuuluva immigrantrahvastiku. Nagu eespool selgitatud, Lõuna-Eesti tähtsaima keskusena, raudteesõlme, strateegilise lennuväebaasi ja tööstusettevõtete asupaigana kuulus sisserände sihtpaikkondade ritta ka Tartumaa, eriti 1940-1950 aastatel.

Esimene sõjajärgne rahvaloendus (1959) fikseeris tollasel Tartumaal pisut üle veerandsaja tuhande mitte-eestlase, kes suhtarvuliselt moodustasid 23.5 protsenti rahvastikust. Erinevalt Eesti kogurahvastikust on asjaomane proportsioon Tartumaal hilisematel kümnenditel suhteliselt vähe muutunud, kuigi absoluutväljenduses kasvas mitte-eestlaste arv järjepidevalt. Esimene tänasega võrreldavates maakonnapiirides toimunud loendus näitas mitte-eestlaste arvuks seitsmekümnendate algul 31 tuhat inimest ning järgnenud kümnendi jooksul kasvas kõnealune rahvastikurühm 35 tuhandeni. Kuivõrd eestlaste arv maakonnas suurenes sellal isegi pisut kiiremini — nii siserände kui ka positiivse loomuliku iibe toel — siis mitte-eestlaste suhtarv 1970 aastatel isegi langes. Käsitlusperioodi lõpul lähenes mitte-eestlaste arv Tartumaal 39 tuhandeni, nende osakaal ulatus aga 24.9 protsendini kogurahvastikust.

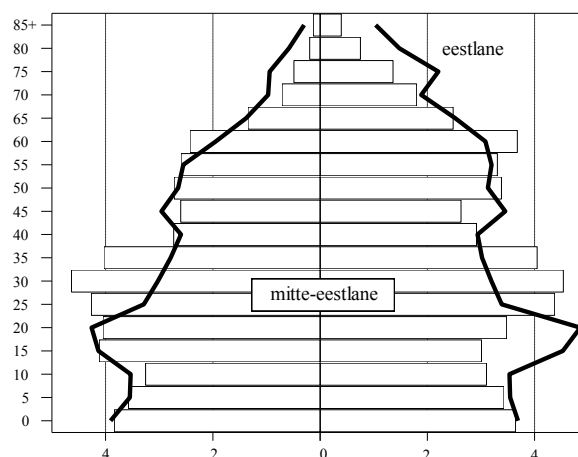
Suhtarvuliselt enam leidis mitte-eestlasi Harjumaal, Ida- ja Lääne-Virumaal, pea võrreldav Tartumaaga oli Valgamaa rahvastiku rahvuskoostis. Sarnaselt riigikeskmisele moodustasid ka Tartumaal eestlaste järel arvukaima rühma venelased — kogurahvastikust 18.8 protsenti — mitte-eestlaste koguarvust langes nende arvele ligi neli viiendikku. Venelastele järgnesid arvukuselt ukrainlased (2.3 protsenti), soomlased (1.2 protsenti) ja valgevenelased (0.7 protsenti). Ülejäänud rahvuste suhtarv koosvõetuna piirdus 1.4 protsendiga, üksiklasi arvestades oli maakonnas esindatud üle kuuekümne rahvuse. Tuleb muidugi lisada, et vene sõjaväe lahkumise järel on Tartumaa rahvuskoostis taas mõnevõrra eestilikumaks muutunud, kuid selle muutuse üksikasjalik käsitlemine on juba mõne teise raamatu aines.

Tartumaa mitte-eestlaste vanuskoostis reedab ilmeksimatult sisserände mõju, kuigi vene vähemusrahvuse asuala tõttu pole see nii tugev kui mõnes teises maakonnas. Rändele viitab eeskätt tugev ebahütlus lähestikuste põlvkondade suuruses ning mõistagi sellest johtuv rahvastikutaaste ebastabiilsus. Nõnda on ühelt poolt tublisti üleesindatud 1920 ja 1950 aastate sünnikohordid, teisalt paistavad väiksusega silma 1940 ja 1970 aastat sündinud põlvkonnad. Olulise erinevusena varasemast on möödunud kümnendil eakate arv Tartumaa mitte-eestlaste seas kiiresti kasvanud, sest vanuriikka jõudis sõjajärgse suure rändelaine koosseis.

Enesemääratluse kõrval teiseks tähtsaks, Eesti oludes aga võib-olla koguni peamiseks rahvastiku rahvuskoostist iseloomustavaks tunnuseks on emakeel. Käsitlusperioodi lõpul oli eesti keel emakeeleks 77 protsendil tartumaalastel, kusjuures eestlaste kõrval oli eesti keel kujunenud emakeeleks rohkem kui kahele tuhandele mitte-eestlasele. Vene keel oli emakeeleks 20.8 protsendile ehk absoluutarvuliselt ligi 34 tuhandele inimesele, maakonnas elavate venelaste arvust on see enam kui kolme tuhande võrra suurem. Mõnd muud keelt nimetas emakeelena kokku kaks protsenti elanikkonnast ning rahvastikupildi seisukohalt võib sellist arvu küllalt teisejärguliseks hinnata.

Ühiskonna siduse seisukohalt väärivad kindlasti omaette tähelepanu rahvastiku eesti keele oskus, mis lisaks emakeelele võtab arvesse teise keele valdamist. Sel puhul on mõistlik jätta vaatluse alt välja eestlased, kelle suhtarv maakonniti

Rahvastiku soorahvuskoostis
Tartumaa 1989

varieerub, ning keskenduda teistele rahvusrühmadele. Eesti üldtaustal võib Tartumaa mitte-eestlaste eesti keele oskust hinnata keskpäraseks, kuivõrd käsitlusperioodi lõpul pidas end eesti keelt oskavaks kolmandik vastavast rahvastikurühmast. Ühelt poolt oli osundatud suhtarv ülikehvast riigikeskmisest enam kui kaks korda kõrgem, teisalt aga kõigest naabermaakondadest silmnähtavalt kehvem, rääkimata Euroopa tuntud sisserännumaadest, kus keeleoskus on enesestmõistetav nõue. Rahvastikuarengu vaatenurgast on taolise kahetise olukorra põhjuseks teadagi Tartumaa mitte-eestlaskonna seesmine heterogeensus. Ühelt poolt sisaldab maakonna rahvastik pikaajalise asustuslooga vene vähemusrahvust, teisalt aga moodustavad mitte-eestlaste enamuse sõjajärgsed sisserännanud. Taoline arvuline vahekord kätkeb endas mitte ainult mitte-eestlaste puuduliku integratsiooni põhjust, vaid sisaldab peipsivenelaste omanäolise kogukonna jaoks murettekitava perspektiivi lahustuda samakeelsete sisserännanutete hulka. Seda suundumust süvendab vähemusrahvuse kahanemine kompaktsel asustusosal, millest oli juttu käesoleva ülevaate põlisosas. Keeleoskust arvandmete tõlgendamisel tuleb siiski meeles pidada, et loendus tundis huvi üksnes kahe kõige paremini osatava nõukogurahva keele vastu, eesti keele valdamine näiteks kolmanda keelena ei ole seetõttu kajastatud.

Piirkondlikult on mitte-eestlaste kontsentratsioon mõistagi kõige kõrgem Peipsiääre ja Piirissaare vallas ning Kallaste linnas, neis kolmes omavalitsuses moodustavad venelased enamusrahvuse. Käsitlusperioodi lõpul piirdus eestlaste osakaal Peipsiäärel kuue protsendiga, Piirissaarel 14 protsendiga ning Kallastel viiendikuga. Siiski on huvitav tõdeda, et kõnealuse suhtarvu poolest ei ole peipsivenelaste põline asuala sugugi esikohal, veelgi madalam on eestlaste suhtarv erirezhiimiga linnades Paldiskis ja Sillamäel, samuti Narvas, kuhu uraanitööstus algselt oli kavandatud [Vseiov 2001]. Maakonnapealinnas Tartus ulatus mitte-eestlaste suhtarv 27.7 protsendini, keskmisest enam elas mitte-eestlasi ka Alatskivi (24.6), Mehikoorma (18.7), Puhja (23.3) ning Vara vallas (22.3). Pilk kaardile näitab, et peale Puhja paiknevad kõik need vallad maakonna idaosas, peipsivenelaste asuala vahetus naabruses. Teisalt kuuluvad suhteliselt homogeense rahvastiku säilitanud valdade hulka Kambja, Konguta, Laeva, Luunja, Mäksa, Nõo, Rõngu ja Võnnu. Huvitav on märkida, et eestlastele-venelastele järgnevad rõhuvus enamikus Tartumaa omavalitsustes mitte ukrainlased ega valgevenelased nagu Eesti rahvastikupildis keskeltläbi, vaid ingerisoomlased. Mitmes vallas (Haaslava, Kambja, Tartu, Tähtvere, Ülenurme) moodustavad ingerlased 2-3 protsenti kogurahvastikust. Maakondade maarahvastiku võrdluses leidub ingerlasi rohkem vaid Virumaal.

1.8. Haridus

Rahvastiku sotsiaalse palge iseloomustamisel on asendamatuks tunnuseks haridus, mis on ühtviisi kõnekas nii rahulikult kui murrangulisel ajajärgul *resp* olukorras, kus enamik tavapäraseid stratifikatsiooninäitajaid pakuvad vähe abi. Lisaks osalemisvõimalusele mitmesugustel ameti- ja tegevusaladel kujundab haridus inimese huve, vajadusi ja väärtushinnanguid, tegelikult ju suuremat osa põhimõttelist laadi sotsiaalseid valikuid ülepea. Haridusest on eesti rahva silmis saanud pikaajalise traditsiooni kaudu vaata et ühiskondliku edenemise mõõdupuu, mis paistab vahepeal devalveeruma kippunud tähendust olema taastamas. Majanduse seisukohalt kajastab rahvastiku hariduskoostis akumuleeritud inimkapitali, millest sõltub piirkondliku arengu edukus. Tartumaal omab rahvastiku haridus muidugi erilist osa ülikooli asupaiga tõttu, mille läbi maakond on mitme sajandi vältel olnud väljapaistvaks vaimuelu keskuseks mitte üksi Eesti mõõtkavas, vaid kogu Baltoskandias ning ajuti laiemaltki.

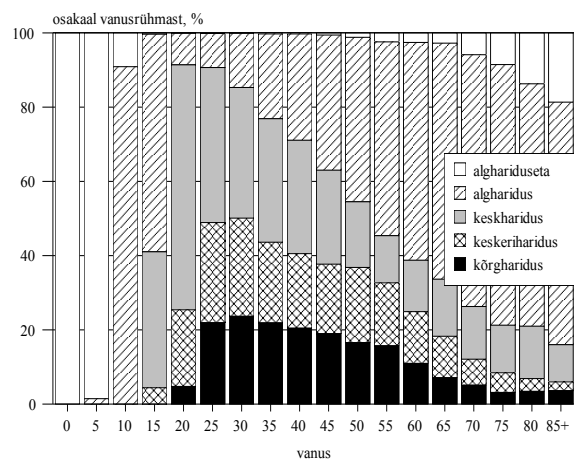
Rahvastiku hariduskoostise üldistamiseks kasutatakse reeglina haridustaset, mis esitab kokkuvõtlikult õpingute tulemuse ning järgib oma loogikas liikumist madalamalt kooliastmelt kõrgemale. Kõigi nelja kogumikus esindatud rahvaloenduse andmed kinnitavad Tartumaa rahvastiku riigikeskmist ületavat haridustaset. Alustades haridusredeli ülemiselt pulgalt, moodustasid kõrgharidusega mehed-naised juba 1959 aastal maakonna kogurahvastikus 3.3 protsenti, keskharitute

suhtarv ulatus viiendikuni. Kolme järgneva aastakümnega suurenes kõrgharidusrahvastiku osakaal järjepidevalt, ületades käsitlusperioodi lõpuks kümnendiku piiri, mis absoluutarvuliselt vastas enam kui kuueteistkümnenele tuhandele kõrgkooli lõpetanule. Üldkeskharidusega isikute suhtarv oli tõusnud 23.8 protsendini, keskeriharidust omas 13.3 protsenti maakonna rahvastikust ehk enam kui kakskümmend tuhat inimest. Arvestades Tartu rolli Eesti hariduselus pole üllatav, et erinevalt enamikust teistest Eesti maakondadest oli kesk- ja kõrgharitude arv Tartumaal juba ületanud alg- ja põhiharidusega rahvastiku. Käsitlusperioodil oli sisuliselt lõpule jõudnud ka alghariduseta rahvastiku sajandipikkune vähenemistrend ning täna koosneb see rühm peaaegu eranditult koolieelikutest ning algkooliõpilastest. Eesti maakondade pingereas jäi Tartumaa rahvastiku haridus ainsana alla Harjumaale. Tõele au andes oli kõrg- ja keskharitude suhtarvu poolest pealinn möödunud ülikoolilinnast juba XX sajandi alguskümnenditel [RSKB 1924].

Rahvastiku haridustaseme kujunemisest ning selle muutusmehhanismist ettekujutuse saamiseks on mõistlik täiendada üldpilti põlvkondliku vaatenurgaga, mis teeb maakonna haridusarengu jälgitavaks XX sajandi alguskümnenditest saadik. Kohortperspektiivi rakendamiseks tuleb vaid kõrvaloleval joonisel asendada vanuskaala mõtteliselt sünnipõlvkonnaga. Kõige eakamates andmestikuga hõlmatud sünnikohortides jäi algkool lõpetamata vähem kui viiendikul, mis Eesti üldtaustal kujutab keskmisest mõnevõrra madalamat taset. Järgneva paari-kolme põlvkonna jooksul vähenes alghariduseta rahvastikurühm kiiresti, taandudes Esimese maailmasõja järel ilmaletunud kohortides juba marginaalseks nähtuseks. Osundatud kohortide haridustee langes Eesti iseseisvusaega ja nõnda peegeldab muutus ulatuslikku tööd ühtluskooli põhimõttest lähtuva hariduskorralduse ülesehitamisel, koolivõrgu väljaarendamisel ja koolikohustuse maksmapanekul. Siinkohal ei tohi unustada ka tasemerühmade piires toimunud nihkeid, mille tähendus võis kohati olla suuremgi kui alg-, kesk- ja kõrghariduse proportsiooni muutusel. Olgu viidatud kasvõi 1920 aastal vastuvõetud kooliseadusele, mis sätestas algselt kahe võõrkeele, ajaloo, maateaduse jt eriainetate õpetamist algkoolis [Põld 1926]. Kolmekümnendate aastate alguseks jõudis lõpule üleminek nelja-aastaselt kuueaastasele algkoolile, mida sisu poolest võib pidada üsna võrreldavaks hilisema põhiharidusega. Andmekorralduse vaatevinklist rõhutab haridustunnuse vormilise ja sisulise külje potentsiaalne lahknevus taas ühtlusrarvutuste tarvidust pikemaajaliste trendide käsitluseeldusena.

Haridusarengu järgmisel etapil tõuseb kesksena esile alg- ja keskhariduse vahekorra teisenemine. XX sajandi esimestes sünnikohortides piirdus üht või teist teed pidi keskhariduseni jõudnute suhtarv viiendikuga, mis mõistagi ületab vastavat riigikeskmist taset. Keskharitude proportsioon hakkas jõudsalt kasvama pärast Esimest maailmasõda sündinud põlvkondades, arvulise ülekaalu ehk viiekümne protsendi piirini jõudis keskharidus Tartumaal 1930 aastate teise poole kohortides, kelle keskkooliiga langes põhiliselt 1950 aastatesse. Põlvkondliku teabe valgusel jõudis Tartumaa üsna lähedale täieliku keskhariduse eesmärgile — 1950 aastate lõpu ja 1960 aastate kohortides tõusis keskharitude suhtarv 90 protsendini ehk sisuliselt küllastustasemeni. Hoopis iseasi on muidugi see, et taolise eesmärgi saavutamine toimus keskkoolist saadud teadmiste kvaliteedi ja keskhariduse seismise ebaühtluse suurenemise hinnaga [Helemäe, Saar, Võormann 2000]. Teadaolevalt tõusis keskharitude suhtarv sel ajavahemikul tublisti kutsekeskhariduse, samuti mittetatsionaarsete õppevormide arvel, kus nõudmiste lattu oli asetatud madalamale kui üldhariduskeskkoolis. Teisest vaatenurgast võib seda muutust iseloomustada keskhariduse eesmärgi teisenemisena: varem polnud

Rahvastiku haridus
Tartumaa 1989

keskkooliharidus väärtustatud mitte niivõrd iseseisva eesmärgina, vaid pigem nõutava vaheetapina pürgimisel haridusredeli kõrgemate astmete poole.

Kõrghariduse omandanute suhtarv järgib üldjoontes keskhariduse puhul täheldatud trendisuunda, kuid samas on sellel ka mõned tähelepanu vääriavad omadused. XX sajandi algul, enne Esimest maailmasõda sündinud Tartumaa kohortides piirdus kõrgharitude osakaal keskeltläbi kolme ja poole protsendiga, kuid vastupidi ootuspärasele tõusule kipub kõrgharidusega põlvkonnaosa esiootsa hoopis vähenema: vastav suhtarv saavutas lokaalse miinimumi sünnikohordis 1910-1914. Eriti selgesti on tagasilangus jälgitav meesrahvastikus, kus kõrgharitude osakaal teeb läbi peaaegu kahekordse vähenemise. Arvestades tollase ülikoolilõpetaja keskmise vanuse kusagile 25-30 eluaasta vahepeale, eeldaks selgunud tõsiasia lõpetajate arvu langustrendi sõdadevahelisel ajal, mida tolleaegne statistika aga ei kinnita. Üliõpilaste ja kõrgkooli lõpetanute arvu kasv ei olnud küll väga kiire, kuid kummatigi polnud tegemist langustrendiga [RSKB 1937]. Kirjeldatud seletuse kõrvalejäämisel tuleb trendianomaalia ilmselt seostada rahvastikukaotuste selektiivsusega Teise maailmasõja ja sellele järgnenud repressioonides, olgu tegu otseselt hukkasaanute või kodumaalt põgenenutega. Veneaegsetes loenduspublikatsioonides on kirjeldatud tõsiasia jäänud varjatuks kasutatud vanusskaala "jämeduse", samuti põlisrahvastiku andmete esitamise tõttu koos immigrantrahvastikuga, kellel sarnast tagasilangust ei esinenud.

Kõrgharidusrahvastiku osakaalu kiireim tõus leidis aset kahe sõja vahel sündinud põlvkondades, kelle haridustee lõpetamine langes vastavalt kahte esimesse Teise maailmasõja järgsesse kümnendisse. Neis kohortides kõrgharitude osakaal enam kui kolmekordistus, alustades viielt protsendilt ja ületades lõpuks seitsmendiku piiri. Sealtpeale kõrghariduse juurdekasv aga aeglustus. Plaanimajanduse tingimustes oli taoline trend paljuski määratud kõrgkooli vastuvõtuga, mis ühiskonna- ja majandusarengu üldise stagnatsiooni kajastusena käsitlusperioodi kahel viimasel kümnendil enam põhimõtteliselt ei kasvanud. Kuivõrd hariduse edenemine teistes riikides ei peatunud, tõid järgnenud põlvkonnad, kuigi kõigist eelnevatest haritumad, kaasa haridusarengu trendisuuna lahkumise võrreldavas demograafilises arengujärgus olevatest Põhja- ja Lääne-Euroopa rahvastest.

Möödunud kümnendil näitas koolistatistika küll kõrgharidusõpingutega hõlmatud rahvastikuosa tõusu, kuid viimase aja arvnäitajatest tuleks enne trendikohaste järelduste tegemist kõrvaldada endiste kutseõppeasutuste kõrgkooliks ümberliigitamisest sünenenud võrreldamatus. Siiski võimaldab ülalkirjeldatud põlvkonnaerisus määrata haridustaseme muutuse üldsuuna mitmeks lähemaks aastakümneks — vanemate põlvkondade taandumisel ning uute pealekasvamisel tõuseb Tartumaa rahvastiku haridustase muudest asjaoludest olenemata, millist arengusuunda kinnitab ka uue rahvaloenduse teave. Kohordivoo mõjul oli kõrgharidusrahvastiku suhtarv aastatuhande vahetuseks kerkinud 14 protsendi ligidale ning keskharidust omas 55 protsenti tartumaalastest [ESA 2001-2002].

Soolises plaanis toob kohortandmestik omaette suundumusena Tartumaal nagu Eestis tervikuna esile kesk- ja kõrghariduse naisestumise. Kuni 1930 aastate sünnipõlvkondadeni edestas meesrahvastik kõrgematel haridusastmetel naisi mitmekordselt, siis aga vahekord muutus ning kõigis järgnevates tuleb hariduslikult tugevamaks sugupooleks pidada juba naisrahvastikku. Tartumaal on see eelis tervikuna küll tagasihoidlikum kui naabermaakondades, kuid kõrgharidusmäär sooerisus ulatub nooremates kogumikuteabega kaetud põlvkondades siiski enam kui viiendikuni. Sooerisuse teisenemise põhjusena on vahel osutatud sotsialistlikule majanduskorraldusele, mis kõrgkoolitatud tööd eriti ei väärtustanud, samuti haridussüsteemi tütarlapsi soosinud joonte. Rahvastikuanalüüsil keskendub taoline seletus n-õ vahendustegurite otsimisele, samal ajal kui muutuse sügavamad põhjused võivad asuda pigem mujal. Taolisele võimalusele viitab trendi pikaajalisus, mille kohaselt nais- ja meesrahvastiku haridustaseme võrdsustumine madalamatel haridusastmetel kirjaoskuse omandamisest alates, ulatub tagasi demograafilise ülemineku ajajärku. Tollele perioodile sotsialistliku majanduskorralduse mõju arusaadavalt ei laiene.

Piirkondlikult tõuseb rahvastiku haridustaseme poolest esile mõistagi Tartu linn, kus kõrgharitud moodustasid üle 12 protsendi kogurahvastikust. Viiekümnendate ja kuuekümnendate

aastate sünnipõlvkondades oli kõrgkooli lõpetanud iga neljas tartlane, vastava näitarvu poolest ei seisnud aga Tartu ega mitte ka Tallinn Eesti linnade seas esimesel kohal. Vahepeikena on huvitav märkida, et käsitlusperioodi lõpul hoidis esikohta kõrgharidusrahvastiku suhtarvult hoopis Paldiski — merevägi on läbi aegade silma paistanud koolitatud kaadri rohkuse poolest. Tartumaale tagasi tulles väärib omaette nimetamist rahvastiku tähelepanuväärselt kõrge haridustase Nõo (kõrgharitud 9.1 protsenti), Tähtvere (10.4) ja Ülenurme vallas (10.3). Kõrgharidusrahvastiku osakaalu poolest edestasid need kolm valda kõiki Eesti linnu peale Paldiski, Tallinna ja Tartu. Hariduskoostise teistpidist äärmust esindavad Piirissaare ja Peipsiääre. Eesti omavalitsusüksuste seas oli Piirissaar käsitlusperioodi lõpu seisuga ainsaks, kus ei leidunud ühtki kõrgharidusega inimest, keskkoolitunnistust omas aga parasjagu kaks saareelanikku. Võib arvata, et tänaseks on Eesti piirivalve kohalolek aidanud Piirissaare haridusnäitajaid veidi parandada. Peipsiääres piirdus kõrgharitud suhtarv 1.3 protsendiga ja keskharitud moodustasid 12 protsenti vallarahvastikust. Ülejäänud valdade haridusnäitajad on lähedased maarahvastiku riigikeskmisele.

1.9. Majandustegevus

Rahvastiku majandustegevuse alase sündmusstatistika omapäraks käsitlusperioodil on olnud jäägitu tuginemine ettevõtte/asutuse aruandlusele, milles üldistava näitarvu ülesannet täitis aastakeskmise nimestikuline töötajaskonna arv. Selles ainsas absoluutarvust tõsiseltvõetav hõiveinformatsioon muidugi sisalduda ei saanud, mistõttu rahvastiku majandustegevuse alase teabe põhiallikaks tolle aja kohta on loendusstatistika. Asjaomaste arvtabelite kasutamisel tuleb tähele panna, et erinevalt enamikust kogumikus esindatud eluvaldkondadest on neis kajastatud olukord nüüdseks oluliselt muutunud. Teisalt sisaldab informatsioon siiski palju sellist, mis rahvastiku elutsüklilist arengut iseloomustades on küllalt püsiv (näiteks ametikoostis) ja/või pakub teavet käimasoleva majandusülemineku eeldusseisundi kohta.

Majandustegevuse käsitlusel väärib kõigepealt tähelepanu rahvastiku jaotus töötavaks ning mittetöötavaks: esimesena nimetatud osa määrab maksubaasi suuruse, teisega on seotud mitmesugused sotsiaalkulud lastetoetustest pensionini. Tartumaa rahvastikus moodustas töötav elanikkond veidi üle poole käsitlusperioodi lõpul (51.3 protsenti), absoluutarvuliselt oli maakonna kogutööjõu suuruseks ligi 83 tuhat inimest. Koolieelikud ja õppurid koosvõetuna moodustasid tartlastest 31.3 protsenti ning Tartumaa asub selle näitaja poolest Eesti maakondade seas ootuspäraselt esimesel kohal. Kolmandaks arvukamaks rühmaks olid pensionärid 14.5 protsendiga. Kõigi ülejäänute — koduperenaiste, pereliikmete ülapidamisel olevate noorte ja vanurite, hooldekoduasukate jt — suhtarv jäi kokku alla kolme protsendi. Kogumiku arvtabelitest leiab lugeja kõigi asjaomaste rahvastikurühmade vanusjaotuse.

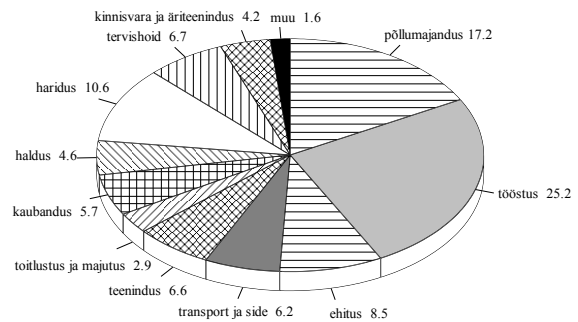
Kindlasti väärib omaette tähelepanu töötava rahvastiku väga kõrge suhtarv kui täielikku tööhõivet eesmärgistanud majanduskorralduse kajastus. Kolmekümnendates ja neljakümnendates eluaastates ületas hõivekordaja nii mees- kui naisrahvastikus stabiilselt 90 protsendi piiri. Kuigi rakendatud hõivemääratlus lasi naistööhõive taset paista tegelikust kõrgema — töölkäijate hulka olid arvatud ka lapsehoolduspuhkuse pidajad — seisis hõivetase võimalikule maksimumile üsna lähedal. Lisaks löi suhteliselt madal pension, mis vene aja lõpukümnenditel inflatsiooniga üha vähem sammu suutis pidada, pinnase töö jätkamisele pärast ametlikku tööea lõppu [Katus *et al* 1999]. Vastupidiselt tavapärasele suundumusele näitas vanemaealiste tööhõive 1970-1980 aastatel kasvutendentsi ning majandusülemineku künnisel ulatus tööjātu mediaanvanus Tartumaa meestel 65.7 ja naistel 62.5 eluaastani. Märkatava panuse eakate tööhõivesse andis seejuures põllumajanduslik väiketootmine ehk tollase terminoloogia järgi töö isiklikus abimajapidamises. Veneaegne hõivemääratlus jättis kõnealuse rühma tööjõu hulka lülitamata, aga kogumiku arvtabelites on see ideoloogilise tagapõhjaga eksimus kõrvaldatud ning andmestik rahvusvahelise standardiga kooskõlla viidud.

Rahvastiku tähtsaimaks töandjaks ning majanduse ilmet määravaks tegevusharuks oli Tartumaal juba vene aja lõpul kolmandassektor. Kokku leidis hariduses, tervishoius, kaubanduses, tootlustuses, transpordis, halduses jt kolmandassektori harudes rakendust 48 protsenti maakonna töajõust ehk absoluutarvuliselt üle neljakümne tuhande inimese. Selle näitaja poolest ületas Tartumaa kõiki maakondi, välja arvatud Harjumaa. Teisessektori arvele, mille hulka liigitatakse töötlev tööstus, energiatootmine ja ehitus, langes maakonna kogutöajõust veidi enam kui kolmandik (34 protsenti). Esmassektori harude, valdavalt põllumajanduse osakaal piirdus 18 protsendiga, absoluutväljenduses jagus kõnealusesse valdkonda viisteist tuhat töötajat. Naabermaakondade, eriti Jõgeva ja Põlva vastavast näitavust jäi Tartumaa põllumajandushõive küll enam kui kaks korda madalamaks, kuid arenenud riikidele omasest proportsioonist oli olukord käsitlusperioodi lõpul ometi päris kaugele. Üksikharudest seisis Tartumaal esikohal töötlev tööstus, kus oli hõivatud veerand töölkäivatest tartumaalastest ehk kokku ligi kaksikümmend kaks tuhat inimest. Teisel kohal olevale põllumajandusele järgnes kolmandana haridus, mille arvele langes kogutöajõust kümnendik. Enam kui viie tuhandelise töötajaskonnaga harude hulka kuulusid veel ehitus, tervishoid, transport ja teenindus, ülejäänud tegevusalade esindatus maakonnas jäi tagasihoidlikumaks.

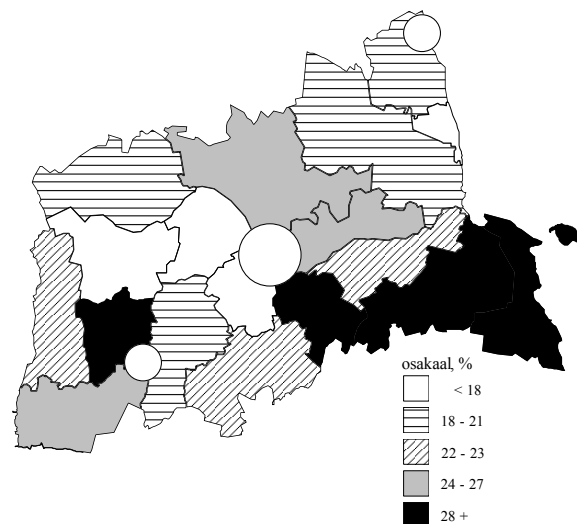
Teisest vaatenurgast annab rahvastiku majandustegevuse laadist ülevaate ametikoostis, mis peegeldab tehtava töö konkreetset sisu. Eesti maakondade üldtaustal iseloomustas Tartumaad professionaalset ettevalmistust nõudvate töökohtade tavapärasest kõrgem esindatus — spetsialistiametis oli rakendatud ligi neljandik maakonna töötajaskonnast. Nagu mujalgi, ilmnis vastavate ametikohtade täitumuses tugev soodisproportsioon — naiste hõivatus spetsialistiametis ligines kolmandikule, ületades meeste vastavat suhtarvu enam kui kahekordselt. Muidugi tuleb seejuures arvestada, et käsumajanduse oludes piirdus professionaalsus tihti üksnes kõlava ametinimetusega. Sarnaselt harukoostisele selgub ka ametijaotusest töajõu suhteliselt vähene dünaamilisus, mis pole aga ainult Tartumaale omane tunnusjoon.

Erinevalt enamikust maakondadest oli hõivekordaja Tartumaa linnarahvastiku hulgas madalam kui maal, millise vahekorra kujunemise tingis eeskätt arvuka õppurrahvastiku olemasolu. Samuti aitas taolise olukorra kujunemisele kaasa pensioniikka jõudnud maarahva põllumajanduslik tegevus, mis maarahvastiku hõivekordajat linnaga võrreldes tõstis. Ootuspäraselt oli linnarahvastiku tegevusalade seas ülekaalus mitmesugused kolmandassektori harud. Käsitlusperioodi lõpul langes kolmandassektori osaks 55 protsenti, teisessektori arvele 41 protsenti ning primaarharudele 4 protsenti Tartumaa linnarahva tööhõivest. Huvitav on seejuures märkida Tartu ja Elva elanikkonna hõivekoostise põhiproportsiooni suurt sarnasust. Kahe ülejäänud linna taustal paistis Kallaste silma

Rahvastiku tööala
Tartumaa 1989

Põllumajandustöölised
Tartumaa 1989

praktiliselt kaks korda madalama kolmandassektori esindatuse poolest, Tartumaa omavalitsuste seas iseloomustas Kallastet ühtlasi suhtväljenduses kõige kaalukam tööstuslik hõivekomponent (sekundaarharude osakaal 44 protsenti).

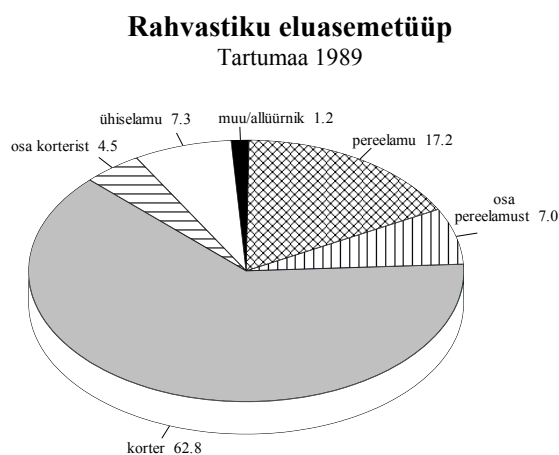
Sarnaselt Eestile tervikuna oli ka Tartumaa valdades rahvastiku peamiseks tegevusalaks põllumajandus, kust sai elatist ligi kolm viiendikku maarahvast (56 protsenti). Samas ilmnevad valdade lõikes rahvastiku majandustegevuses küllalt märkimisväärsed erisused. Geograafiliselt paiknesid kõige põllumajanduskeskema hõivestruktuuriga vallad maakonna idaosas: Alatskivil, Mehikoormas, Peipsiäärel ja Varal ületas primaarsektoris rakendatute osakaal 70 protsenti. Veel kuues vallas — Haaslaval, Kambjas, Kongutal, Laeval, Luunjas ja Mäksal küündis kõnealune hõivekomponent kahe kolmandikuni. Mehikoormal, Peipsiäärel ja Piirissaarel oli tähtsaks tegevusalaks kalapüük, viimases oli kalandus eraldivõetuna ülepea kõige suurema kaaluga majandusharu. Vaid kolmes vallas — Piirissaarel, Nõos ja Ülenurmes — langes esmassektori arvele vähem kui pool tööjõust. Vastavate arvtabelite tõlgitsemisel tuleb muidugi tähele panna, et osundatud näitarvud esitavad rahvastiku hõivekoostist, mitte omavalitsuste territooriumil paiknenud töökohtade jaotust. Taoline vahetegemine on küllalt oluline Tartu lähemas ümbruses, mis ladusa transpordiühenduse tõttu moodustab linnaga ühtse tööjõuareaali.

Üleminek turumajandusele on osundatud proportsioone muidugi kõvasti muutnud, kuid teisalt kannab Tartumaa tänane hõivesituatsioon üsna ootuspäraselt kümnenditaguse lähteasenduse poolt määratud jooni. Küsitlusstatistika kohaselt on tööjõud maakonnas vähenenud ca 30 protsendi võrra, st riigikeskmisest langusest enam [ESA 2001]. Rahvusvaheliselt võrreldava meetodika järgi ulatus hõivatute arv kuuekümnelt tuhandeni, mis ühtlasi tõdeb, et mitmekesisemate rakendusvõimaluste olemasolu tõttu on töötuse tase riigikeskmist mõnevõrra madalam. Nagu mujalgi Eestis, on ka Tartumaal hüppeliselt vähenenud põllumajanduse osatähtsus, mõnevõrra vähemal määral ka tööstuse esindatus, vastavalt läheneb kolmandassektori panus tööandjana kahele kolmandikule. Kuigi värsked andmed kõnelevad olukorra stabiliseerumisest, püsib alternatiivsete rakendusvõimaluste leidmine ning majandusarengu ergutamine maakonnas tõsiselt päevakorras.

1.10. Eluase

Rohkem kui viiekümneaastase vaheaja järel viidi 1989 aastal koos rahvaloendusega läbi ka eluasemeloendus. Kuivõrd kogutav eluaseme sündmusstatistika oli ja on jätkuvalt ametkondade vahel killustatud — ning mis hoopis tõsisem mure — rahvastikuandmetega seostamata, pakkus nimetatud loendus pärast Teist maailmasõda esimese inimkeskse ja süsteemse andmestiku kõnealusel valdkonnas. Muidugi on taoline äärmiselt kitsik teabeolukord üsna raskesti ühitatav rolliga, mida korteriolud rahva elulaadi ja heaolu kujunemisel etendavad. Teadaolevalt peetakse Euroopas eluasemevajadust inimõiguste lahutamatuks osaks, mis oma konkreetsuses sõltub mõistagi rahvastiku vanus- ja leibkonnakoostisest.

Rahvastiku eluasemetingimuste käsitlemist on mõistlik alustada eluasemetüübi analüüsist, mis seondub nii pinna suuruse kui mugavusastmega ning niiviisi ühendab elamistingimuste põhinäitajad. Kõrvaloleva joonise abil saab selgeks, et Tartumaal on valdavaks eluasemetüübiks kujunenud korruselamu korter. Käsitusperioodi lõpul elas kortermajas ligi kaks kolmandikku (65.5) maakonna

rahvastikust ehk absoluutarvuliselt ligikaudu 106 tuhat inimest. Peremaja osakaal loendusel oli 23.6 protsenti, mis vastab 38 tuhandele inimesele või pisut üle selle. Kahe kõrgkooli tõttu iseloomustab Tartu linna ja maakonda mõistagi ühiselamurahvastiku väga suur arvukus: ühiselamu oli koduks enam kui üheteistkümnemale tuhandele inimesele (7.1 protsenti). Allüürniku seisuses või mitte-eluruumides eluneva rahva osakaal piirdus 1.2 protsendiga ning kahe ja poole protsendi rahvastiku kohta eluasemeteave puudus.

Tuleb tähele panna, et eluasemeandmestiku puudumine nelja tuhande inimese kohta ei räägi siiski rahvaloendajate sedavõrd kehvast töötulemusest, vaid kajastab sõjaväekontingendi märkimisviisi meetodikat. Nimelt käskis loenduseeskiri kasarmumajutuse ülestähendamise asemel vastavad loenduslahtrid täitmata jätta. Muuhulgas annab taolisest toimimisviisist ettekujutuse asjaomase rahvastikurühma soovanuskoostis — üle nelja viiendiku mehed, enamik vanuses 18-21 aastat. Küllap selle tõsiasja varjamissoov oli üheks põhjuseks, miks Statistikaameti ametlik eluasemeandmestiku töötlusprogramm ei näinud ette ühtegi vanuslõikelist tabelit.

Eesti üldtaustal paistab Tartumaa ootuspäraselt silma keskmisest märksa korterikesksema eluasemepildi poolest. Korterrahvastiku veelgi kõrgema osakaalu leiab vaid kahes maakonnas, Harjumaal ning Ida-Virumaal. Taolise asetuse kujunemisele on kaasa aidanud peamiselt Tartumaa rahvastiku kõrge urbanisatsiooniate, aga linnarahvastikku omette käsitledes jääb korterrahvastiku osakaal maakonnas keskmisest madalamaks.

Eluaseme tüübi kõrval kajastavad kogumiku arvtabelid tähtsamate tunnusjoontena veel eluaseme suurust ja mugavusastet. Statistiliselt võib eluaseme suurust iseloomustada mitmeti, kuid vastavust leibkonna tarvidusele näitab kõige paremini tubade arv ühe leibkonnaliikme kohta. Sellest lähtuvalt peetakse arenenud maades soovitavaks olukorda, kus igal leibkonna liikmel on omaette (magamis)tuba, millele lisandub vähemalt üks ruum ühiseks kasutamiseks. Eluruumide ja leibkonnaliikmete arvu võrdsust peetakse talutavaks tiheliolekuks, kui aga kaks või enam inimest on sunnitud tuba jagama, arvatakse eluase ülerahvastatuks. Arvudest nähtub, et Tartumaal on rahvastiku asustustihedus, sarnaselt Eestile tervikuna, euroopalikust normist veel üsna kaugel. Nii oli omaette tuba kasutada vähem kui veerandil maakonna rahvastikust (23.8 protsenti). Normaaloelukorda, kus tubade arv leibkonnaliikmete arvu ületab, esines mõistagi veel harvemini. Teisisõnu elas üle kolme igast neljast tartumaalastest kõrge tihelioleku või koguni üleasustuse tingimustes, kus omaette tuba asendab toanurk. Elamispiinda ja rahvastikku leibkondlikult seostamata jääb taoline olukord muidugi märkamata, sest tervikuna pole tubade koguarv maakonnas rahvaarvust sugugi väiksem.

Teise eluaset iseloomustava põhitunnuse — mugavusastme — kaudu mõõtes paistab Tartumaa eluasemepilt mõnevõrra parem. Käsitlusperioodi lõpul oli veevärgi ja kanalisatsiooniga varustatud neli viiendikku maakonna rahvastikust ning keskküte ja soe vesi oli olemas veidi rohkem kui poolel (52 protsenti) elanikkonnast. Eesti maakondade seas hoiab Tartumaa nende näitajate poolest kolmandat kohta, ettepoole jäävad taas Harjumaal ja Ida-Virumaal. Mõnusama elujärje kõrval tähendavad mugavused tänastes oludes paraku ka kopsakamat arvet eluasemekulude eest, mis dotatsioonide kaotamise järel langes 1990 aastate alguses elanike kaela. Omajagu on probleemi võimendanud ka omaaegse paneelhituse nigel kvaliteet ja üleliidulised standardid, mis ei arvestanud küllaldaselt kohalikku kliimat. Selle tulemusena on näiteks kütteenergia kulu Eesti magalarajoonides, sealhulgas ka Tartu Annelinnas hinnatud ühe ruutmeetri kohta kuni viis korda kõrgemaks kui geograafiliselt põhja poole jäävas Helsingis [World Bank 1993]. Kulude vähendamine eeldab suuri investeeringuid, mida paraku napib nii elanikkonnal, varahaldajatel kui omavalitsustel.

Esitatud üldnäitajate taga peitub rahvastiku elamistingimuste ehk üllatavaltki suur varieerumus, millest rahvastiku- ja eluasemestatistika lahususe tõttu on seni sisuline ettekujutus puudunud. Rahvastikukesksel käsitlemisel tõuseb esile eluasemetunnuste reeglipärane vanussõltuvus, mille najal viidatud erisusi on hoopis lihtsam üldistada. Eluasemetüübis koondub asjaomane variatsioon peamiselt peremajas ning korteris elava rahvastiku omavahelise proportsiooni teisenemisele. Lapsi kõrvale jättes, kes eluaset täiskasvanuteta ei kasuta, on korterikeskne elamisviis kõige tüüpilisem nooremaeliste hulgas. Ühiselamuid kaasa arvates ulatus see Tartumaa kahe- ja kolmekümneaastaste seas suhtarvuliselt nelja viiendikuni. Vanemate earühmade suunas liikudes eluaseme korterikeskus

järkjärgult vähenes ning pereelamu osakaal jõudis maksimumtasemele seitsme-kaheksakümnete hulgas. Tõusule vaatamata jäi siiski ka viidatud earühmades korterrahvastik ikka nappi enamusse.

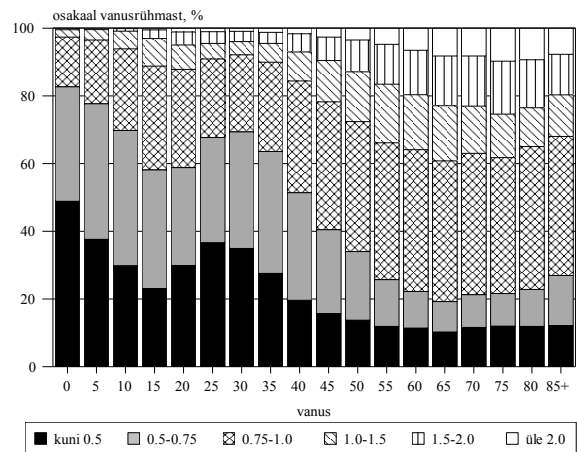
Demograafilisest vaatenurgast peegeldab osundatud vanussõltuvus kahte liiki tegurite koosmõju. Ühelt poolt teeb eluasemevajadus läbi kindlakujulise muutuse seoses põlvkonna elutsükliga. Nii käib perekonna loomise ja laste sünniga kaasas tarvidus avarama elamispinna järele, laste kodust lahkudes aga ruumivajadus kahaneb ning vanemas eas muutub järjest olulisemaks eluaseme asukoht, ligipääsetavus ning mugavused. Teisalt sõltuvad eluasemeolud kohorttegurist — kuivõrd vanemas eas vahetatakse elukohta suhteliselt harva, määravad pereloomise ajal valitsenud olud paljus põlvkonna eluasemetingimused hilisematel eluetappidel. Loendusandmestiku hetklõikeline iseloom ei võimalda kummagi teguri panust täpselt eristada, kuid peremaja osakaalu tõusu koondumine küpsesse ikka viitab üsna selgesti kohortteguri ülekaalule. Nõnda on vanemas eas oma maja soetamine individuaalse eluasemekarjääri väljendusena vähetõenäoline ning seevõrra väljendab pereelamurahvastiku osakaalu vähenemine nooremate põlvkondade suunas peamiselt sõjajärgse elamuehituse valdavat korterikesksust.

Tüübitunnusega samalaadseid erisusi rahvastikus võib kohata ka tiheliolekus ja mugavusastmes. Rahvastikutaaste seisukohalt tuleb lausa ebamõistlikuks pidada ülikõrget asustustihedust lapseperede hulgas, kellest vaid kümnendikul jagus omaette tuba igale pereliikmele. Ruumikitsikus hakkab märgatavalt leevenema alles viiekümnendate eluaastate künnisel seoses laste järk-järgulise kodust lahkumisega ning seejärel aitab elamistingimuste lahedamaks muutumisele kaasa leestumine. Viimase teguri mõjust saab elueaerisuse tõttu osa eelkõige naisrahvastik, mis kokkuvõttes ongi naiste keskmiselt lahedamate elutingimuste põhjuseks meestega võrreldes. Nagu mujalgi, vanavanurideas tiheliolek pisut suureneb, peegeldades eakate asumist laste/sugulaste juurde ning vähesel määral ka siirdumist hooldeasutusse.

Mugavusastme vanussõltuvus näitab tiheliolekuga võrreldes vastupidist suunda — eluasememugavustega kindlustatus on kõige parem nooremates vanusrühmades ning langeb madalaimale tasemele vanurideas. Kuigi Tartumaal on mugavustega varustatus keskmiselt parem ning põlvkondadevaheline ebahütlus väiksem kui Eesti maakondades keskeltläbi, nõuab veevärgi puudumine ning ahjuküte siiski ligikaudu pooltelt vanuriealistelt füüsiliselt raskete majapidamistööde tegemist. Kõrgesse ikka jõudes võib tänapäevaste eluasememugavuste puudumine saada iseseisva toimetuleku takistuseks, täpsemini tingida hooldevajaduse nihkumise põhjendamatult varasesse ikka. Tartumaal paistab selline olukord lahenevat peamiselt laste juurde asumise kaudu, kuivõrd ka päris eaka rahvastiku (85+) institutsionaliseeritustaste piirdub maakonnas vaid viie protsendiga.

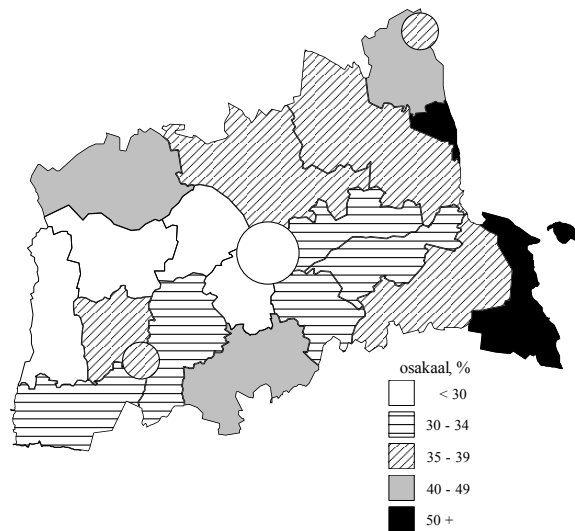
Maakonnasiseselt eristub eluasemetingimuste poolest ülejäänud omavalitsusüksustest muidugi Tartu linn. Linna kasvuga kaasnes 1960-1980 aastatel intensiivne suurelamuehitus, mis kasvatas kortermajas elava rahvastiku suhtarvu käsitlusperioodi lõpuks ligi 70 protsendini. Kui võtta arvesse, et pea kümnendik linna rahvastikust elas ühiselamutes, langes peremaja osaks vaid napp 16 protsenti tartlastest. Ka vanemates earühmades ei ületanud vastav suhtarv üht kolmandikku. Ühiselamurahvastiku osakaalult polnud ülikoolilinn seejuures Eesti omavalitsuste seas sugugi mitte esimesel kohal, Tartust ettepoole jäid linnasulatest Paldiski, Viivikonna ja Sindi ning samuti üle tosina valla. Maakonnapealinnade hulgas on eluasemekoostise põhiproportsiooni poolest Tartule kõige lähedasemad Jõgeva ja Paide.

Rahvastiku tiheliolek Tartumaa 1989

Tartumaa kahe ülejäänud linna rahvastiku eluasemetingimused on üldjoontes sarnased, peremaja osakaal ulatus nii Elvas kui Kallastel 45 protsendini. Mõlemas linnas oli vanemaalise rahvastiku valdavaks eluasemeks oma maja, Kallastel ulatus pereelamurahvastiku osakaal eakate seas koguni nelja viiendikuni. Linliku infrastruktuuri väljaarendatuselt ning korterimugavuste astemelt jäävad mõlemad väikelinnad maakonnapealinnast aga mõistagi tublisti tahapoole. Veevärki ja kanalisatsiooni omas elvalastest 57 protsenti, Kallastel aga vähem kui pool rahvastikust. Võrdluseks ületas sama näitav tartlastel üheksa kümnendiku piiri, ka keskküttega varustatuselt oli vahe maakonnapealinnaga enam kui kahekordne. Ülemäära kõrge asustustihedus on seevastu probleemiks nii Tartus kui teistes maakonna linnades.

Pereelamurahvastik
Tartumaa 1989

Maahaldusüksustest tõusevad rahvastiku eluasemekoostise poolest selgesti esile Peipsiääre ja Piirissaare, kus oma majas elava rahvastiku suhtarv lähenes sajale protsendile. Osundatud näitajaga asuvad need kaks valda ühtlasi Eesti omavalitsuste pingerea tipus. Muuhulgas annab eluasemekoostlus selge tunnistuse nimetatud piirkonna elulaadi ja -keskkonna püsivast omalaadsusest, mida ei suutnud tasalülitada ka vene aeg. Kui teistes maahaldusüksustes võis täheldada põhimõttelist erinevust vanemate ja nooremate põlvkondade vahel, siis nimetatud valdades pole ka noorte hulgas pööret korteriselamisele toimunud. Pereelamurahvastiku ülekaalu võib Tartumaal kohata veel Alatskivil, Kambjas, Mehikoormas ja Võnnus, ülejäänud valdades elas kortermajas enam kui pool rahvastikust. Kõige kaugemale oli viimatinimetatud trend jõudnud Haaslaval, Luunjas, Puhjas, Rannus, Tähtveres ja Ülenurmel, kus pereelamurahvastiku suhtarv oli langenud kolmandikuni või koguni allapoole. Eluasemekoostise üldproportsioonilt meenutavad need vallad rohkem linna kui maad, olles võrreldavad Kuressaare, Viljandi või Rakverega. Erisused tiheliolekus ning mugavusastmes on kooskõlas viidatud tüübijaotusega. Kuivõrd mitmes Tartu ümber paiknevas vallas on pea pool elamufondist ehitatud 1970-1980 aastatel, siis pole imestada, et keskküttega on näiteks Ülenurme rahvas paremini varustatud kui tartlased. Omaette küsimus on muidugi tollal ehitatud kortermajade sobivus, pigem küll sobimatus, maaoludesse ja majandamine tänastes oludes.

Kokkuvõtlikult toovad arvtabelid välja veneaegse korteripoliitika probleemipuntra, mille algpõhjus on rahvastiku eluasemevajaduse aastakümnetepikkune ignoreerimine. Konkreetsemalt oli halva olukorra tekkimises süüdi orienteeritus pere tegelikke ruumivajadusi eiravale väikekorterile, kusjuures suuremate pindade ehitamist-omandamist kohati piirati isegi administratiivselt. Samuti püüti eluasemeprobleemi lahendada üksnes uusehituse varal, jättes täiesti unarusse olemasoleva elamispinna korrashoiu, rääkimata selle renoveerimisest. Tulemuseks on kahe peamise eluasemevajadust iseloomustava põhinäitaja — pinna suuruse ja mugavusastme — harukordne pöördsoltuvus. Nagu eespool selgitatud, asetab taoline süsteem lastepereid kõige kitsamatesse, vanurid aga kõige vähema mugavusega tingimustesse. Piiratud võimaluste puhul peaks vähemalt kõnealune jaotus olema just vastupidine. Aastakümnete jooksul ühes suunas toimunud liikumise pööramine võtab aega ning kogumikuandmete valgusel jääb eluaseme inimväärsus Eestis probleemiks veel pikaks ajaks. Lähitulevikus ennustab vanussoltuvus jätkuvat liikumist (väike)korterikeskse elamisviisi suunas, vaatamata tüüpehituse lõppemisele. Inimarengulise tähenduse ning investeringuvajaduse poolest pole rahvastiku eluase sugugi vähem oluline kui haridus, tervishoid või hoolekanne, mistõttu elamuküsimuste üle tasuks senisest rahvastikukesksemalt aru pidada.

2. ANDMEALLIKAD JA MÄÄRATLUSED

2.1. Sündmusstatistika

2.1.1. Rahvastikusündmused

Rahvastiku sündmusstatistika tugineb isikusündmuste kõiksele ja pidevale registreerimisele sõltumata nende toimumisajast ja -kohast. Samuti on tarvilik üheselt piiritleda rahvastik, kelle isikusündmused registreeritakse. Käesoleva kogumiku puhul on käsitlusalune rahvastik määratud Tartumaa piires asuva tava/alalise elukohaga, seega territoriaalset kriteeriumi rakendades. Sündmusstatistika hõlmatus seisukohalt on tähtis just tavaelamine maakonnas, samas kui Tartumaa rahvastikuga aset leidvad sündmused ise võivad toimuda ka mujal Eestis või välismaal. Rahvastiku elukoha ja sellesama rahvastikuga asetleidvate isikusündmuste toimumispaiga mittetäielik kokkulangevus on olnud ajast aega, ja on ka tänapäeval, põhimõtteline probleem. Muuseas tuleb just siit otsida põhjust, miks ainuüksi oma territooriumil asetleidnud rahvastikusündmuste fikseerimine ei anna ühelegi omavalitsusele ega maakonnale piisavat teavet rahvastiku sündmusstatistika pidamiseks.

Eestis ulatub rahvastikusündmuste kõikse registreerimise algus tagasi rootsi aega. Aastal 1686 andis Karl XI välja Kirikuseaduse, millega muudeti kohustuslikuks sünni (tol ajal ristimise), surma (matusetalituse) ja abielu (laulatuse) kirikuraamatusse kandmine. Koos sündmuse fikseerimisega pandi kirja ka sündmuses osalenute isikuandmed. Korraldus oli uuenduslik just selles mõttes, et esmakordselt kohustati üles märkima kõik asetleidnud asjakohased sündmused, rakendades niimoodi üht peamist tänapäevase sündmusstatistika põhimõtet — kõikisust. Eelkõige selle põhimõtte kasutuselevõtmise tõttu loetakse Karl XI Kirikuseadust moodsa isikusündmuste registreerimissüsteemi nurgakiviks. Eesti oli tol ajal Rootsi krooni all, seetõttu laieneb meilegi au olla maailma vanima riigandmekorralduse emamaa. Eesti ala liitmise järel Venemaaga, kus sedalaadi tegevusest tol ajal veel hoopiski ei hoolitud, säilitas kohalik kirik isikusündmuste registreerimise, arvata ka Balti erikorra rõhutamise nimel.

Vene vägede Põhjasõja-aegne laastustöö ning 1711-1712 aasta katkulaine vähendas Eesti rahvaarvu pea kolmekordselt. Sedavõrd ulatuslik rahvastikukriis halvas ühiskonnaarengut mitmel viisil, paljudes kihelkondades katkes ka isikusündmuste registreerimine teatud ajaks. Ka on osa ülestähendatud andmeid tollaste ja hilisemate keeruliste aegade käigus kaduma läinud, kuid alates aastast 1834 on kirjapandu kogu Eesti territooriumi hõlmavana säilinud. Eesti arhiivides asub üks maailma ajaliselt ulatuslikem sündmusstatistilise allikmaterjali kogu, vanim on see näiteks kõigi Ida- ja Lõuna-Euroopa riikidega võrreldes. Alljärgnevas tabelis on esitatud praeguseni säilinud rahvastiku sündmusstatistiliste allikmaterjalide loetelu Tartumaa territooriumil asuvate (ka osaliselt) luterikihelkondade kohta, lisatud on ka samalaadne teave apostlike õigeuskoguduste kohta. Tasub tähele panna, et õigeusu kogudused ei pruukinud omada samalaadset territoriaalset ülesehitust, mistõttu nimekirja seda osa tuleb võtta tinglikuna. Nimekiri toetub Eesti Rahvastikustatistika Ühtlusarvutuste Programmi raames valminud Heldur Palli asjakohasele ülevaatele [Palli 1995].

Jättes isikusündmuste registreerimise põneva ajaloo siinkohal käsitlemata, on siiski tarvis rõhutada andmekorralduse põhimõttelist pööret 1926 aastal, mil rahvastikusündmuste registreerimiskohustus anti kirikult riigiametile [Teder 1939]. Reformi ettevalmistustöö tehti põhjalikult ning tagantjärele saab tõdeda tollase ümberkorralduse igakülgset õnnestumist. Reformi käigus loodud Perekonnaseisumet arenes andmekvaliteeti ja selle tagamiseks vajaminevat tööd väärtustavaks asutuseks. Koos tollal eeskujulikult töötava Statistikaametiga suudeti Eestis realiseerida kõik toonased rahvusvahelised rahvastikustatistilised soovitusel. Nii kujunes Eesti sündmusstatistika lühikese aja jooksul üheks täpsemaks ja üksikasjalikumaks kogu maailmas.

RAHVASTIKUSÜNDMUSED TARTUMAA LUTERIKIHELKONDADES

Kihelkond	Sünnid	Surmad	Abiellumised
Alatskivi	1756-1926 1930-1940	1753-1766 1769 1777-1926 1930-1940	1753-1766 1769-1790 1795-1926 1930-1940
Kambja*	1719-1789 1807-1940	1719-1789 1807-1907	1719-1758 1760-1789 1807-1940
Kodavere*	1722-1940	1722-1784 1786-1940	1723-1940
Kursi*	1750-1940	1750 1754-1940	1750 1754-1940
Maarja- Magdaleena*	1727-1752 1761-1766 1769-1940	1727-1752 1761-1765 1769-1940	1727-1755 1761-1766 1769-1940
Nõo	1804-1831 1834-1940	1804-1831 1834-1940	1804-1831 1834-1940
Otepää*	1716-1940	1716-1940	1716-1940
Puhja	1713-1720 1728-1787 1790-1940	1751-1940	1751-1728 1784-1940
Rannu	1698-1907 1911-1940	1716-1832 1834-1940	1698-1940
Rõngu*	1711-1940	1715-1940	1710-1940
Tartu Jaani lätlased Pauluse	1864-1926 1834-1940 1872-1940	1864-1926 1834-1940 1872-1940	1864-1926 1834-1940 1872-1940
Tartu-Maarja maa linn Peetri I pihtk. Peetri II pihtk. Ülikooli	1775-1940 1775-1940 1834-1940 1913-1940 1856-1907 1910-1939	1775-1940 1775-1940 1834-1940 1913-1940 1856-1907 1910-1939	1775-1940 1775-1940 1834-1940 1913-1940 1856-1907 1910-1939
Võnnu*	1711-1940	1711-1940	1711-1799 1801-1940
Äksi*	1725-1940	1725-1940	1725-1940

* Tartumaa piires osa kihelkonnast

Paradoksaalselt annab tollase andmekorralduse tugevusest tunnistust Eesti sõjaaegne (kuni 1944 aasta suveni) rahvastikustatistika, kus säilis isikusündmuste registreerimise täpsus tasemel, milleni tänane korraldus enam kaugeltki ei küüni. Korrastatud sündmus- ja loendusstatistika oli ka sotsiaalteaduste kiire arengu tõukejõuks Eestis.

RAHVASTIKUSÜNDMUSED TARTUMAA APOSTLIKU ÕIGEUSU KOGUDUSTES

Kogudus	Sünnid	Surmad	Abiellumised
Kavilda	1846-1939	1846-1939	1846-1938
Kikevere	1851 1854-1856 1861-1872 1880-1939	1851 1854-1856 1861-1872 1880-1939	1851 1854-1856 1861-1872 1880-1939
Kärsa	1852-1917	1852-1917	1852-1917
Lähte	1846-1935	1846-1937	1846-1939
Nina	1824-1928	1824-1928	1824-1928
Nõo	1852-1936	1852-1939	1852-1939
Piirissaare	1890-1920	1890-1920	1890-1920
Rannu	1853-1916 1918-1926 1932-1934	1853-1916 1918-1935	1853-1916 1918-1937
Saduküla	1850-1931	1850-1928	1850-1940
Tilga	1849-1866 1872-1940	1849-1866 1872-1940	1849-1866 1872-1940
Tartu (Aleksandri)	1915-1939	1915-1940	1915-1940
Tartu (Georgiuse)	1846-1940	1846-1940	1846-1940
Tartu (Uspenski)	1871-1926	1871-1926	1871-1926
Varnja	1854-1926	1854-1926	1854-1926

Kuigi Eesti sovetiseerimisega võeti Perekonnaseisuametilt ära osa tema endisi riigifunktsioone (sealhulgas rändesünnuste fikseerimine ning rahvastikuregistri pidamine, millist tööd alustati vahetult enne sõda), pisendati tema sotsiaalset kandepinda, ning sisuliselt kaotati andmekvaliteeti tagavate eeskirjade esmatahtsus, registreeriti veel 1950 aastatel rahvastikusünnmusi küllalt eeskujuliku täpsusega. Võib-olla veidi liialt sirgjooneliselt üldistades, tundub Perekonnaseisuameti töö sealtpäele aasta aastalt, endiste töötajate pensionilesiirdumise ja üldise sovetiseerumisega käsikäes alla käivat, kuni Vähi-Savisaare valitsuse otsuseni amet kui iseseisev riigiasutus likvideerida ning selle maakonnaarhiivid laiali jagada. Nõnda on vene aeg just sündmusstatistikat teiste andmeallikatega võrreldes eriti tugevasti räsitud. Eesti pole mitte ainult kõrvale jäänud poole sajandi pikkusest arengust teistes riikides, vaid kaotanud ka palju omaenese varasemast tasemest. Olemasoleva rahvastikustatistika madal kvaliteet, eelkõige andmete puudulik võrreldavus ajas ja ruumis on tõsiseks piduriks sotsiaalteaduste arengule [Anderson, Katus, Silver 1994; Katus, Puur, Sakkeus 1997; EKDK 2003b].

Võttes teadmiseks andmekorralduse Eesti oludes tähtsat rolli mänginud kujunemislool, pidas käesoleva kogumiku poolt käsitletava ajavahemiku 1965-1990 jooksul arvestust sünni-, surma-, abielu- ja lahtusjuhtude üle Perekonnaseisuamet. Kehtinud korra kohaselt lasus sünni- ja surmajahu informeerimiskohustus isikul, Perekonnaseisuamet täitis asjaomase juriidilise toiminguga kõrval ka

vastava registreerimislehe. Abiellumine ja lahutus registreeriti Perekonnaseisumeti, kus täideti ühtlasi registreerimisleht. Kõigi lehtede teine eksemplar saadeti Statistikaametisse, kelle kohustus oli info Moskva ettekirjutuste järgi kodeerida ja hilisemal ajal ka sisestada ning seejärel tabuleerida (kohaliku tabuleerimismasinaga, 1965-1980) või tabuleerimiseks Moskvasse saata (1981-1990). Nende toimingute järel tagastati registreerimislehed Perekonnaseisumetile, kes säilitas need eeskujulikult korrastatuna ameti keskarhiivis Toompeal.

Erandina registreeris elukohavahetusi, täpsemini väljastas sissekirjutuseks nimetatavat lubatähte elada kindlaksmääratud aadressil, Siseministeeriumi alluvuses tegutsenud passilaud. Sissekirjutuse vormistamisega paralleelselt täideti ka asjakohane registreerimisleht, mis fikseeris sissekirjutusloa andmise nii elukohavahetuse tegelikust toimumisest kui selle toimumisajast sõltumata.

Et peale muude eeltingimuste oli sissekirjutuseks nõutav ka eelmisest elukohast väljakirjutus, tegeles passilaud samuti väljakirjutuse vormistamisega, teisisõnu elukohast lahkumise fikseerimisega. Kuigi vormiliselt sarnane, oli viimatinimetatud toiming sissekirjutusest üsna erinev, sest ei nõudnud seaduste ja ametnike meelevalda kuulunud lubatähe taotlemist. Ometi polnud ka väljakirjutustoimingul otsest sõltuvust tegeliku elukohavahetusega. Statistilisest seisukohast oli väljakirjutuse registreerimislehe vorm ja täitmisjuhised praktiliselt identne sissekirjutuslehega. Isikutunnuste osas oli nii sisse- kui väljakirjutuse registreerimisleht ebatäiuslik, samuti on kummagi andmetäpsus Perekonnaseisumeti registreerimislehtedega võrreldes märkimisväärselt madalam.

Elukohavahetuse registreerimislehed saadeti Statistikaametisse, kus järgnesid teiste rahvastikusündmuste arvestamisega sarnased protseduurid. Arhiveerimiskohustusega ei koormanud ennast ükski ametiasutus ja lehed visati peale kasutamist Statistikaameti poolt ära. Erandina taotles osa aastate sisse- ja väljakirjutuslehed endale professor Ann Marksoo initsiatiivil Tartu Ülikooli geograafia kateeder, kus neid täiendavalt töödeldi. Peamiselt käsitsi aset leidnud töötlus on tüütu tööna meeles mitmel tolaegsel tudengil, aga Statistikaameti arvutikandjal oleva andmefaili samaotstarbeline kasutamine ei tulnud aga kõne alla ei tollal ega hiljemgi, sest sisestatud info kustutati lintide korduvkasutuse eesmärgil (andmefailid on säilinud alles 1986 aastast). Prof. Marksoo ütluse järgi on säilinud elukohavahetuse registreerimislehed 1980, 1981, 1986, 1987 ja osaliselt 1988 aastast. Alles on ka käsitlusperioodi kahe viimase aasta 1989-1990 lehed.

Alljärgnevalt on selgitatud käesolevas kogumikus kasutatud näitarve, mille abil üksikisikute kaupa ülestähendatud sündmusjärgne informatsioon on integreeritud rahvastiku protsessi- ja seisundinäitajateks. Ülevaade definitsioonidest pole muidugi kõikehõlmav, eelkõige on rõhk asetatud veneaegse statistika erijoontele ja nendele määratlustele, mis käsitletava ajavahemiku 1965-1990 jooksul teisenedes on andmevõrreldavuse seisukohalt olulise tähendusega. Käsitlus liigub esmasnäitajatelt teises- ja integreeritud näitajate suunas, mis üksikasjades ei pruugi kokku langeda näitavude esitusjärjekorraga kogumiku arvtabelites.

Sündide, täpsemalt elussündide arvestus 1965-1990 toetub sünniakti nime kandvale dokumendile, mis on koostatud iga sünnijuhtumi kohta vanema(te) poolt Perekonnaseisumetile esitatud (osalt dokumentidelt pärineva) teabe ja sünnitusmajast antud sünnitõendi alusel. Eestis kehtinud NLiidu Tervishoiuministeeriumi määratluse kohaselt on sünnina arvestatud sellise lapse ilmaletulek, kelle sünnikaal oli vähemalt 1000 grammi, pikkus 35 cm ning ema raseduskestus vähemalt 28 nädalat. Väiksema sünnikaalu või lühema raseduskestusega emahust väljunud loode registreeriti sünnijuhuna üksnes siis, kui ta elas seitsme päeva vanuseks, vastupidisel juhul aga iseenesliku abordina. Maailma Tervishoiuorganisatsiooni määratlus, mis arvestab sünnina loodet alates sünnikaalust 500 grammi, rakendati Eestis 1. jaanuarist 1992. Niisiis on definitsiooni erinevuse tõttu elussündide arv tegelikuga võrreldes pisut alahinnatud, kuid kogu käsitletava ajavahemiku jooksul siiski ajas võrreldav. Sünniaktis on lapse sünnikohana märgitud ema alaline elukoht, viimase puudumisel aga sünni registreerimisjärgne haldusüksus. Sama põhimõtte kohaselt on arvestatud ka sünde, mille on registreerinud Eestis alaliselt mitte-elavad vanemad. Kuigi sündide arvestus toimus erinevalt loenduselt juriidilise (sissekirjutusjärgse) elukoha järgi, võib sünniandmeid ning alalise rahvastiku loendusandmeid lugeda üksteise suhtes piisava täpsusega vastavuses olevaiks.

Ajamääratluse mõttes on sünniandmed töödeldud lapse sünnikuupäevast, mitte sünni registreerimisajast lähtudes. Erandina on registreerimisaja järgi arvestatud neid sünde, millest Perekonnaseisumeti on teatatud sünniaastale järgneva aasta teises kvartalis või hiljem.

Sünnijuhtude hulgas on eraldi välja toodud *surnultsünnid*, mille arvestus tugineb samuti sünniaktile. Lapse ilmaletulek surnuna on niisugusel juhul märgitud omaette tunnusena. Surnultsündinuks on arvatud selline laps, kellel vahetult peale emahüst väljumist puudusid elumärgid: puudus hingamine, südamelöögid ja spontaansed liigutused; omaaegse praktika kohaselt on nimetatud kolmest elutunnusest käsitletud peamisena hingamist. Sünnidefinitsiooni eripära tõttu on osa surnultsünnide registreeritud iseenesliku abordina, millekohane selgitus on esitatud allpool, imikusurma käsitlemisel. Surnultsündide osakaal sünnijuhtude koguarvus on olnud nii Eestis tervikuna kui ka Tartumaal 1965-1990 suhteliselt väike, mistõttu käibinud sünnidefinitsiooni mõju pole eksitav.

Surmajuhtude arvestus 1965-1990 toetub surmaaktile, mille täitis Perekonnaseisumet iga üksikjuhtumi kohta meditsiinilise surmatõendi ja surnu dokumentide (pass) ja/või ligimeste poolt antud ütluste alusel. Meditsiinilise surmatõendi koostas reeglina arst, kuid maa-asulates oli dokumendi täitmisõigus ka velskriil. Valdava osa surmajuhtude kohta jõudis teave Perekonnaseisumetisse mõne päeva jooksul pärast sündmuse toimumist, sest ameti pädevuses oli ka matusetalituse korraldamiseks nõutava tõendi väljastamine.

Surmaandmete territoriaalne arvestus on käsitletava ajavahemiku jooksul toimunud surnu alalise elukoha alusel, viimase puudumisel surmajärgse haldusüksuse järgi. Sarnaselt sündidega hõlmab ka surmajuhtude registreerimine piisava täpsusega loendusjärgset alalist rahvastikku, kuigi sündmus- ja loendusstatistikas rakendatud elukoha määratlused erinevad teineteisest. Ajalises mõttes on surmaandmete töötlusaluseks surma kuupäev, mitte surma registreerimise aeg. Erandina on registreerimisaja või oletatava surmaaja järgi arvestatud juhte, mille kohta surmaakt on koostatud sündmuse toimumisajast oluliselt hiljem, tavaliselt juurdlusandmetele ja/või lahkamistulemustele toetudes.

Surmajuhtude hulgas on eraldi arvestatud *imikusurmajuhte* nende erilise tähenduse tõttu ühiskonna sotsiaalse arengu indikaatorina. Imikusurmana on registreeritud elussündinud lapse surmajuht tema esimese eluaasta jooksul, mil suremus on teatavasti tuntavalt kõrgem hilisema lapseeaga võrreldes. Ka imikusurmajuhtude arvestus 1965-1990 tugineb Perekonnaseisumeti poolt koostatud surmaaktile, mis standardse dokumendiga võrreldes sisaldab teavet ka täiendavate surmaasjaolude ja lapse ema kohta.

Kõnealuse ajavahemiku imikusuremusandmete kasutamisel tuleb silmas pidada omaaegset sünnidefinitsioonist johtuvat mõju. Jättis ju NLiidu Tervishoiuministeriumi sünnimääratluse rakendamine registreerimata just kõrgeima suremusriskiga (alakaalulise ja enneaegse) vastsündinu juhul, kui ta esimese elunädala jooksul suri. Loogilist rada edasi minnes jäi sünnijuhuna registreerimata laps muidugi välja ka suremusstatistikast. Kui tollane definitsioon alandas sündide arvu ebaolulisel määral, siis mõju imikusurmajuhtude arvule oli paraku tuntav. Sünnidefinitsiooni mõju imikusuremusnäitajatele on analüüsitud Eesti 1992-1993 andmestikule tuginevalt [EKDK 1994b]. Väärrib rõhutamist, et rahvusvahelise võrdluse keerukuse taustal on Tartumaa imikusuremusandmed ajatrendina siiski võrreldavad, kuivõrd sünnidefinitsioon oli ühesugune kogu käsitletava ajavahemiku jooksul.

Abiellumiste arvestus 1965-1990 toetub abieluaktile, milline dokument täideti Perekonnaseisumeti poolt üheaegselt sõlmitud abielu juriidilise fikseerimisega. Seadus nõudis abiellumise vormistamiseks kindlate tingimuste täitmist, mistõttu pruut ja peigmees olid kohustatud koos avaldusega esitama ka asjakohased andmed oma isiku kohta, mida kasutati abieluakti koostamisel. Iga abiellumise kohta täideti üks akt, st rahvastikusündmuseks on olnud abiellumine, kuigi selles osalevaid isikuid on ikka kaks. Niisiis on abiellunute arv kaks korda suurem abiellumiste arvust, samuti on Eesti oludes täpselt võrdne abiellumiste soostruktuur. Eespool käsitletud sünni- ja surmajuhuga võrreldes on abiellumisel veel seegi erisus, et üks ja seesama isik saab abielluda mitu

korda. Nii esmas- kui korduvabiellumise puhul on abieluakti vormistus allunud ühelaadsele protseduurile.

Abiellumine on ainuke rahvastikusündmus, mida kogu käsitlusaluse ajavahemiku jooksul on kõikselt ja vahetult registreerinud Perekonnaseisumamet, mistõttu andmestik juriidiliselt sõlmitud abielude kohta on eriti täpne. Hoopis iseasi on muidugi abiellumise kui rahvastikusündmuse tähendus ühiskonnas. Veel paarsada aastat tagasi hõlmas abiellumisjuhtude ametlik (tollal siis kiriklik) registreerimine praktiliselt kõiki uusloodud perekondi, andes niimoodi igati soliidse aluse peremoodustusprotsessi käsitlemiseks. Aegamisi hakkas vormistatud abielu sellist ainupositsiooni kaotama, milline suundumus 30-40 aastat tagasi süvenes juba arvestatavaks. Eesti rahvastik säilitas teatavasti ka vene ajal oma peremoodustusprotsessi nn baltoskandia mudeli, kus juriidilise abielu tähendus vähenes eriti ulatuslikult. Nõnda pole ainuüksi abiellumisstatistika põhjal võimalik Eesti rahvastiku perearengu kohta järeldusi teha, hoopis ebapiisav, kui mitte kasutu, on see esmaskooselu käsitlemisel.

Tähelepanelik tuleb olla regionaalse abiellumusstatistika, niisiis Tartumaad tervikuna ja eriti maakonnasiseseid piirkondi iseloomustava teabe kasutamisel. Ühe abiellumisjuhu registreerimisega koguti teave kahe inimese kohta, kelle alaline elukoht võib olla erinev. Kogumikus hõlmatud ajavahemiku 1965-1990 vältel on abieluaktidele toetuva abiellumusstatistika tegemisel valitsenud küll ühesugused nõuded, kuid seni pole ühtegi analüüsi selle kohta, mil määral reegleid järgiti ja mil määral need mõjutasid piirkondlikku abiellumusstatistikat. Abiellujate kokkulangeva aadressi, samuti ühe ja sama haldusüksuse piires elavate abiellujate puhul on abiellumine arvestatud pruudi-peiu elukoha järgi. Eri haldusüksustest pärit abiellujatel on aga aluseks abielu registreerimise paik. Viimase suhtes polnud abiellujad päris vabad: reeglite kohaselt pidi selleks valitama ühe abielluja elukohajärgne perekonnaseisumamet, mis kaudselt tähendas abiellumise arvestust ühe, enesemääratluse kaudu fikseeritud abikaasa elukoha järgi. Erandi moodustasid kinnipidamiskohtades viibivate isikute abiellumised, mis registreeriti kinnipidamispaiga asukoha järgi.

Vastandina probleemsele toimumiskoha arvestusele on abiellumise ajamääratlus täpne. Langeb ju abiellumise kui juriidilise sündmuse toimumis- ja registreerimisaeg õnnelikult kokku. Nõnda pole karta sedalaadi vastuolusid, mis surma- ning veel enam sünnijuhtude puhul on vene ajal ja kahetsusväärset hiljemgi küllalt tüüpilised, eriti statistiliste andmete kuulõikelisel esitusel.

Lahutuste või pikemalt abielulahutuste arvestus 1965-1990 toetub lahtusaktile, mis samuti nagu abieluakti täideti Perekonnaseisumametis üheaegselt lahtuse juriidilise vormistamisega. Lahutuseks pole läbi aegade piisanud ainuüksi abielupoolte soovist, mistõttu lahtumusstatistika on alati olnud suuremal või vähemal määral sõltuv seadusandlusest ja sisaldab seetõttu tegelike protsesside väärtuslikkust. Kogumikus käsitletava ajavahemiku algusse langevad kaks tähtsatat (NLIidu Ülemnõukogu Presiidiumi määrus, 10. detsember 1965 ja uus Perekonnaseadus, 1. oktoober 1968) ja mitmed neist tulenevad õigusaktid, mis vähendasid lahtuse registreerimiseks esitatavaid nõudeid ja lihtsustasid protseduuri. Seetõttu on 1960 aastate teisel poolel lahtusi registreeritud hoopis rohkem kui varasematel kümnenditel, kuid asjakohane võrdlusprobleem jääb põhiosas siiski kogumiku ajaraamidest välja.

Eesti lahtusstatistikale on märkimisväärset suurt mõju avaldanud omalaadne kord, mis lahtuse juriidilise vormistamise ajalisel kahestas. Kohtu poolt tehtud otsus abielu lahtutada jõustus siis, kui endised abikaasad registreerisid otsuse Perekonnaseisumametis. Sellekohast sundust praktikas aga polnud, kui isik ei kavatsenud uuesti abielluda, muuta (ennistada) oma nime või muul põhjusel pöörduda ameti poole. Nõnda on märgatav osa lahtusi Perekonnaseisumametis registreeritud hilinemisega, pealegi ei sooritanud endised abielupooled toimingut üheaegselt. Samuti on küllaltki suur osa, eriti kesk- ja vanemaalisi naisi oma lahtuse hoopis registreerimata jätnud. Niisiis vormistati sündmusstatistika aluseks olev lahtusakt ajahetkel, mil esimene abielupooltest pöördus kohtuotsuse järel Perekonnaseisumeti poole, kusjuures lahtuse toimumiskohana registreeriti pöörduja alaline elukoht.

Statistika vaatenurgast on hoopis mõistlikumalt arvestatud neid lahtusi, mille registreeris kohtuväliselt vahetult Perekonnaseisumamet, sest neis langesid kõik tarvilikud juriidilised toimingud

ajaliselt kokku ja üheaegselt on fikseeritud ka andmed lahutajate kohta. Perekonnaseisuaamet sai õiguse lahutusi registreerida eelnimetatud seadusandlike aktidega ainult lastetute abielude puhul, kui mõlemad abielupooled esitasid ühisavalduse koos varalistest pretensioonidest loobumise äramärkimisega. Neid tingimusi täitvaid lahutusi on olnud muidugi tuntav vähemus lahutuste üldarvust, kuid siiski arvestataval määral nõrgestamaks niigi õnnetu lahutusstatistika metodoloogilist alust. Kokkuvõttes on kahte inimest puudutav lahutus registreeritud rahvastikusündmusena sageli vaid ühe osapoole kaudu ja erinevalt abiellumisest pole seda sündmust võimalik isikujärgselt analüüsida. Eelpool käsitletud abieluandmestikuga võrreldes on territoriaalne lahutusstatistika samal põhjusel ning samalaadsete, kuid tugevamalt toimivate asjaolude mõjul veelgi ebamäärasem. Samuti ühendab lahutust abiellumisega ka sündmuse kordumisvõimalus nagu ka esmas- kui korduslahutuse registreerimise ühelaadne protseduur.

Rändejuhude arvestusaluseks ajavahemikul 1965-1990 oli kaks dokumenti: sisse- ja väljakirjutusleht, millest kumbki kajastas vastavasisulist juriidilist toimingut. Sissekirjutuseks kutsutud lubatähe saamiseks olid kehtestatud n-õ seaduslikud piirangud, millele kohati lisandus ametnike omavoli. Nii näiteks oli sissekirjutuse saamiseks nõutud nn korteriorderi olemasolu, "vaba" elamispind mitte alla üheksa ruutmeetri inimese kohta (kuus ruutmeetrit lähisugulase asumisel asjaomasel elamispinnal), maja mittekuulumine avariiohtlike või perspektiivsele lammutamisele minevate hoonete nimekirja jms. Suuremates linnades kehtisid täiendavad, n-õ ülelinnalised piirangud, samuti teostas Siseministerium sissekirjutuse andmise või sellest keeldumise kaudu nii omaenda ametkonna kui partei ning teiste ideoloogiaasutuste poliitikat. Veel kehtisid sissekirjutuse erireeglid sõjaväelaste, erusõjaväelaste, liiduettevõtetele töölesuunatud, noorspetsialistide jt tarvis, mis üldjuhul andsid neile tavakodanike arvel teatud eelised. Kogu selle sasipuntra juures on arusaadav, et osa inimesi ei saanudki lubatäheks vajalike tingimuste puudumisel sissekirjutust soovitud paigas või loobusid seda taotlemast. Osal niisugustest juhtudest jäi ära ka plaanitud elukohavahetus, teisel osal leidis see siiski aset. Oli ju käsitletud ajavahemikul praktikas karistatav küll sissekirjutuse puudumine, enam mitte aga tegelik elamine sissekirjutusest erineval aadressil. Igal juhul tuleb tähele panna, et kõik juriidilise vormistusega tegelikud elukohavahetused on rändestatistikas kajastamata.

Sõjajärgsest rahvastikuarvestusest, sealhulgas rändestatistikast on tervikuna kõrvale jäetud Eesti piires asunud sõjaväeterritooriumidel toimunu. Tollase korra kohaselt vormistati tsiviilhaldusalalt armeehaldusalasse (ka kinnipidamiskohta) suundunud isikule väljakirjutus, kus sihtkoha märke puudus. Sellest n-õ mustast august väljumisel vormistati omakorda sissekirjutus, kus puudus lähtekoht. Sedalaadi elukohavahetusi, mis on eri viisil ka registreeritud, tunti erirände nime all ja arvestati tavaliselt tsiviilrändest eraldi. Kõik liikumised mustas august endas, seega siis sõjaväeterritooriumide ja kinnipidamiskohtade vahel Sahhalinist Saaremaani, pole aga rändestatistikaga hõlmatud.

Rändestatistika seisukohast poleks sedalaadi korraldusel veel häda midagi, kui puudunuks erandid. Üheks selliseks erandolukorraks kippus kujunema sõjaväelase (ohvitseri ja üleajateenija) ning tema pereliikmete sissekirjutus armeehaldusalalt tsiviilalale. Selle vormistus toimus vahel samalaadselt ajateenistusest vabanenute sissekirjutuse vormistamisega, kuid võis jääda statistiliselt hoopis arvestamata. Mistahes linnas/vallas paiknenud sõjaväeterritooriumilt sama üksuse piires korteri saanud ohvitseriperele võidi sissekirjutuslehed täitmata jätta sel põhjusel, et elukohavahetus ju formaalselt ei ületanud linna administratiivpiiri. Muidugi jäi seejuures tähele panemata, et sõjaväeterritooriumile saabumisel, st kusagilt mujalt Eestisse saabumisel, ei täidetud ohvitseripere kohta mingeid rändearvestusdokumente. Sama olukord kehtis ka omalaadse seltskonna, nn sõjaväega sideme kaotanute suhtes, kellele tuli armeehaldusalalt minemaajamise järel elamispind anda tsiviilvõimul. Kokkuvõttes tuleb tähele panna, et armee- ja tsiviilhaldusterritooriumi vahelistest tegelikest elukohavahetustest jäi osa asjakohaselt vormistamata ning rändestatistikas kajastamata.

Ka sisse- ja väljakirjutusega hõlmatud elukohavahetustest on rändestatistikas arvestamist leidnud vaid üks osa, teine osa jäeti kõrvale tol ajal kehtinud rändejuhu ruumilise definitsiooni või segase ajamääratluse tõttu. Ruumilisest seisukohast kuulusid arvestamisele ainult need rändejuhud,

mis toimusid üle maakonna või linna/alevi halduspiiri. Lisaks haldusüksuse siserände jäeti kõrvale ka märkimisväärne osa maahaldusüksuste vahelisest rändest. Teadaolevalt ei arvestatud NLiidus maarahvastiku rändejuhte kuni 1956 aastani üldse. Eesti oli esimene piirkond, kus nimetatud ajast hakati pidama arvestust maarahvastiku rände selle osa kohta, mis mõjutas linnarahvastikku või väljus ühe maakonna piirest. Ülejäänud maarahvastiku rändejuhte statistika ei hõlmanud. Niisiis, Tartumaa rändearvestuses ajavahemikul 1965-1990 kajastub süstemaatiline maarahvastiku rändejuhtude alaarvestus. Administratiivpiiride teisenemise korral tähendab see ühtlasi ka mittevõrreldavust ajas.

Ka rändejuhu ajaline määratlus koos alalise/ajutise staatusega põhjustas segadust, jättes veel ühe osa juriidiliselt vormistatud sündmustest statistiliselt arvestamata. Ühelt poolt nõudis kehtinud kord sissekirjutamist kolme (maa-asulas seitsme) päeva jooksul sõltumata sellest, kas elukohavahetus oli ajutist või alalist laadi. Sellest kogumist ei arvestatud rändestatistikas neid elukohavahetusi, mille kestus oli alla poolteise kuu või leidis aset puhkuse ja ravi (haiglas ja sanatooriumis viibimise aeg) eesmärgil. Teisalt polnud ajutise elukohavahetuse puhul nõuet vormistada väljakirjutust, kuigi sissekirjutus uues elukohas tuli registreerida. Kuivõrd ajutiseks loeti näiteks kõik õpingutega seotud elukohamuutused olenemata õpiaja pikkusest, siis jäid rändearvestusest välja ka viis ja enamgi aastat kestnud elukohavahetused. Kogu selle segaduse väljendusena ei lange Eesti siserände sisse- ja väljakirjutuste arv hoopiski mitte kokku. Veel on tarvis tähele panna, et rändearvestuses rakendatud alalise ja ajutise elukohavahetaja mõiste ei lange kokku vastava loendusjärgse rahvastikuosaga. Viimases arvestati alalise rahvastiku hulka teatavasti kõik antud territooriumil enam kui kuus kuud viibinud isikud.

Kirjeldatut kokku võttes tuleb tõdeda, et kogumikku lülitatud Tartumaa rändeandmed sisaldavad suuremal või vähemal määral kõiki andmetäpsust nõrgestavaid asjaolusid. Ühelt poolt on tegemist süsteemse sisse- ja väljarände alaarvestusega, teisalt ei lähe ka olemasolevad arvud omavahel kokku. Käsitleva ajavahemiku rändestatistika omaaegsed tabulatsioonid Tartumaa kohta on nii pinnapealsed, et andmekvaliteedi hinnangut pole võimalik anda, küll laseb sõjaväeterritooriumide suhteline vähesus maakonnas oletada vähemalt selle teguri poolt põhjustatud vea tagasihoidlikumat tähendust. 1988 aastast otsustas Eesti Statistikaamet rändearvestust pidada vaid sissekirjutuse alusel, hinnates ka väljarännet sissekirjutuslehe kaudu. Paraku pole analüüsitud selle olulise meetodikamuutuse mõju rändestatistikale, kuid eeldatavasti tekitab see teatud mittevõrreldavuse kogumiku kolme viimase aasta rändearvude osas. Niisugused Eesti oludesse mittesobivad rändearvestuse põhimõtted, mis toetusid elukaugele juristikale ning eirasid sündmusstatistika kõiksuse põhimõtet, säilisid käsitleva perioodi lõpuni, et paar aastat hiljem nn rahvastikuregistri eestvõttel teiseneda kilplaslikuks süsteemiks. Nõnda on käsitleva ajavahemiku rändeandmestik kogu kirjeldatud probleemsusele vaatamata ometi hulga täpsem nüüdis-Eesti rändestatistikast.

2.1.2. Iive ja rahvaarv

Piisavalt suurearvulise rahvastikukogumi puhul koonduvad üksikud rahvastikusündmused stohhastilise protsessi tunnuseid omavasse voogu, mis kujundab rahvastikuseisundi. Iseenesest on rahvastikuseisundi teisenemine pidev protsess, kuid tavaliselt fikseeritakse muutus kokkulepitud ajamomendiks ning kindla ajasammuga. Rahvusvahelises võrdluses on enim kasutatud kalendriaastasammu, mis fikseerib rahvastikuseisundi aasta alguses (1. jaanuar) või keskspaigas (1. juuli). Eesti rahvastikustatistika on sõjajärgsesse aega tagasiulatavalt kohanenud esmanimetatud andmeesitusega, mida tavapärasena on rakendatud ka käesolevas kogumikus.

Suurimat integraalset tähendust omavad üksteise suhtes vastandliku toimega n-õ paarsed põhirahvastikusündmused, sünni- ja surmajuhud ning sisse- ja väljaränne. Sünnide ja surmade arvu vahena leitakse *loomulik iive* ning sisse- ja väljarännete arvu vahena *rändeiive*. Mõlema sündmuspaari rahvastikuseisundit teisendav toime on üldine, teisisõnu hõlmab see rahvastikukoostist

kõigi tunnuste lõikes. Reeglina muutub ka rahvaarv, vaid vastandsündmuste täieliku kokkulangevuse korral püsib see üldnäitaja stabiilsena. Loomuliku ja rändeiibe tervikmõju väljatoomiseks rahvaarvule esitatakse sageli ka protsesse summeeriv *koguiive*.

Iive erineb rahvastikusündmusest eelkõige selle poolest, et tegemist pole esmasprotsessiga, mistõttu erinevalt sünni- ja surmajuhust ning sisse- ja väljarändest võib see peale positiivse väärtuse omandada ka negatiivse. Samuti tuleb iibenäitajate kaudu kõige lihtsamal viisil esile rahvastikustatistika sisemise konsistentsuse olulisus: näiteks võib rahvastiku koguiive ja sealt tulenevalt rahvaarv osutada ebatäpselt ka siis, kui surma-, sünni- ja väljarändejuhud on äärmise täpsusega registreeritud. Just sedalaadi olukorra tõttu, jättes küll kõrvale viite äärmise täpsuse kohta mistahes rahvastikusündmuste fikseerimisel, kaldub nüüdis-Eesti rahvaarvu veamäär koguni viie protsendini, so ligikaudu XVII sajandi olukorda iseloomustanud tasemeni.

Kitsamas, kuid valdavalt levinud tähenduses käsitletakse loomulikku ja rändeiivet (ning nende summuna koguiivet) rahvaarvu *muutuskomponentidena*. Nimelt saab loendusjärgsele rahvaarvule iibe lisamisel leida *arvestusliku rahvaarvu* mistahes ajahetke kohta. Selle äärmiselt lihtsa tehte puhul tuleb siiski ette sagedasi ebatäpsusi ja koguni vigu. Esiteks on oluline tähele panna, et iibearvestusega hõlmatud ajaperioodi algus langeks täpselt kokku loendusmomendiga. Enamasti pole see nii, sest rahvaloenduse kriitiline moment ei ole sätitud 1. jaanuarile, sündmusstatistilised kokkuvõtted hõlmavad aga tavapäraselt just kalendriaastat. Probleemist ülesaamiseks on kujunenud tavaks arvutada pigem loendusjärgne rahvaarv 1. jaanuari seisule kui sündmusstatistilised absoluutarvud loenduse poolt määratud ajavahemikule. Kui loenduse läbiviimisaeg on lähedal 1. jaanuarile (või 1. juulile toda standardit eelistava andmekorralduse puhul) ja iibenäitajad pole silmatorkavalt positiivsed või negatiivsed, võib loendusjärgset rahvaarvu kasutada ilma korrigeerimata. Nõnda on isegi soovitatav toimida, kui sellest johtuv mõneinimeseline vahe rahvaarvus jääb hinnanguliselt suurusjärgu võrra iibeveast väiksemaks, sest sedaviisi on välditud erineva rahvaarvu kasutamine loendus- ja sündmusstatistikas. Tartumaa arvestusliku rahvaarvu leidmisel ja käesolevas kogumikus esitamisel ongi just niimoodi toimitud.

Teiseks on arvestusliku rahvaarvu leidmisel tarvis huvi tunda, missuguse rahvastiku kohta nimelt isikusündmusi registreeritakse. See teadmine on vajalik, et võtta loendusandmestikust just sama definitsiooniga võimalikult paremas kooskõlas olev rahvaarv. Eelpool on selgitatud, et kogumikus hõlmatud ajavahemikul 1965-1990 on rahvastikusündmused (väheste eranditega) registreeritud antud piirkonna alalise rahvastiku kohta. Siiski tuleb tähele panna, et loendusjärgne alaline rahvastik pole päris sama mõiste: loendusel fikseeriti tegelik alaline rahvastik, rahvastikustatistika aga lähtub juriidilisest alalisest rahvastikust. Eesti oludes tuleb arvestusliku rahvaarvu leidmisel selle mittevastavusega paraku leppida.

Hoopis tõsisema vea arvestusliku rahvaarvu leidmisel tekitab alalise rahvastiku asemel mõne teise määratluse järgi fikseeritud loendusjärgse rahvaarvu kasutamine. Pikka aega, kuni 1979 aasta loenduseni, oligi NLiidu rahvastikustatistikas nimetatud rollis kasutusel kohalolev ehk faktiline rahvastik. Seetõttu tuleb ülima ettevaatusega suhtuda tolleaegsetesse loendusvahemike rahvaarvudesse, eriti nende kooskasutamisel andmetega hilisema perioodi kohta, kui üldiseks arvutusalususeks oli juba võetud alaline rahvastik. Mõistetavalt laieneb ebakonsistentsus rahvaarvu kaudu mistahes demograafilistele suhtnäitajatele, seetõttu võib ebakorrektnel rahvaarv osutada heaks teenäitajaks teiste vigaste andmete avastamisel. Eesti statistikaväljaannetes on ette tulnud kohaloleva rahvastiku kasutamist arvestusalusena isegi pärast sellekohase praktika ametlikku kõrvaleheitmist. Käesoleva kogumiku sündmusstatistika toetub kogu hõlmatud perioodi ulatuses ühtselt loendusjärgsele alalisele rahvastikule.

Rahvastikusündmuste ebatäpsusest registreerimisest, loendus- ja sündmusstatistika ebakonsistentsusest ja teistest samalaadsetest vigadest tingituna on vastavalt moonutatud ka iibenäitajad. Iibe ebatäpsus kandub omakorda kumulatiivselt arvestuslikku rahvaarvu, viimasest loendusaastast ajas edasi liikudes. Seetõttu ei lange uue loendusaasta arvestuslik ja loendusjärgne rahvaarv praktiliselt kunagi omavahel kokku. Peale loenduse toimumist ja selle kvaliteedihinnangule toetuvat korrektoori on tavapraktikasse juurdunud n-õ loendusvahemiku tagasiarvutused, mille käigus

rahvaarvu akumulatsioonid viga silutakse, kaasates võimalikult palju asjakohast loendus- ja sündmusstatistilist informatsiooni.

Käesolevas kogumikus on esitatud Tartumaa korrigeeritud rahvaarvud 1965-1989, vaid 1990 aasta rahvaarv kuulub täpsustamisele. Eraldi on välja toodud *rahvaarvu korrigeerimismuutus*, mis omandab teatud mõttes rahvaarvu muutuskomponendi tähenduse. Oma olemuselt väljendab see näitav rahvastikuarvestuse summaarviga: täiesti laitmatu rahvastikustatistika korral võrduks ju korrigeerimismuutus nulliga. Ühtlasi rõhutab see küllalt arusaadaval kujul ilmselget tarvidust loendus- ja sündmusstatistika kooskõla järele. Tartumaal on peamiselt rändearvestusvigade tõttu korrigeerimismuutuse suurusjärk tähelepanuväärne, kahjuks kõrvutatav teiste muutuskomponentide mõjuga rahvaarvule. Praktilisest vaatenurgast on üldistava käsitluse korral mõistlik korrigeerimismuutus pigem liita rändeiibe kui tema mõju arvestamata jätta.

Tartu maakonna (eraldi ka linna- ja maarahvastiku) rahvaarvud on kahe loendusvahemiku 1970-1979 ja 1979-1989 kohta arvatud soovanuskoostise nihet arvestades. Viidatud lähenemisviis oli küll tömahukas, kuid võimaldas täielikult ära kasutada kogu rahvastikuinformatsiooni, mis maakonna tasandil nende ajavahemike kohta olemas oli. Rakendatud arvutusmetoodika kirjeldus on varem avaldatud [EKDK/EKMI 1994a; 1994b]. Maakonnatasandist väiksema haldusüksuse puhul pole vanusniikel põhinevat korrigeerimismeetodit võimalik rakendada, sest käsitlusajavahemiku kohta puuduvad tarvilikud lähteandmed. Nii on Tartumaa linnasulate rahvaarvud ühtlusarvutatud mõneti lihtsama meetodi abil konsistentsena kõigi teiste Eesti haldusüksuste kohta. Nimetatud andmed sisalduvad Eesti Rahvastiku Andmepangas.

Vähegi pikema ajavahemiku puhul on mõistlik jälgida käsitlusajavahemiku haldusüksuse *piirimuutusi*. Põhimõttelisel laadi piirimuutuse korral tuleb rahvastikuarengu aegriidide leidmisel rakendada just konkreetsele haldusüksusele sobivaimat lahendust, väiksema piirimuutuse puhul piisab asjaomase rahvaarvu muutuskomponendi leidmisest ja arvessevõtmisest. Ülevaade Tartumaa haldusüksustega 1965-1990 aset leidnud piirimuutustest on esitatud allpool, rahvastiku sündmusstatistilistes tabelites sisaldub ka vastav andmeveerg. Tuleb tähele panna, et haldusüksuste piirimuutused on alati üksteist tasakaalustavad: igale konkreetsele muutusele mingis haldusüksuses vastab samaväärne, kuid vastasmärgiline teises. Tasakaalustamata muutused maakonna kui terviku tasandil viitavad juba maakonnapiiri teisenemisele. Käesolevas kogumikus käsitletud ajavahemiku alguseks oli Tartumaa veneaegsetest piirinihutustest lõviosa juba toimunud ning järgmise kolmekümne aasta jooksul püsis maakonna piir enam-vähem stabiilsena.

Kokkuvõttes erineb eelmise aasta arvestuslik rahvaarv järgmise aasta rahvaarvust koguiibe ning piiri- ja korrigeerimismuutuse summa võrra. Parema ülevaate saamiseks on ka *rahvaarvu kogumuutus* sündmusstatistilistes tabelites eraldi veeruna välja toodud.

2.1.3. Sündmus- ja iibekordajad

Sissejuhatuseks pole ülearune veel kord meenutada, et rahvastikusündmuste absoluutnäitajate ja mitmesuguste kordajateks kutsutavate suhtnäitajate ühtlusarvutused on põhimõtteliselt erinevat laadi. Reeglina ei kuulu rahvastikusündmuste arvud iga loendustsükli järel korrigeerimisele. Erandkorras tuleb seda vahel teha suuremate piirimuutuste mõju kõrvaldamiseks, hoidmaks haldusüksuste rahvastikuandmestikku ajas võrreldavana. Harvem annavad korrigeerimiseks põhjust avastatud vead sündmusstatistikas. Õeldust ei tule muidugi järeldada sündmusstatistika äärmist korrektsust läbi aegade, eelkõige on põhjuseks suur töömaht, mis sedalaadi täpsustuse tegemiseks tuleb teha ka siis, kui viga tundub olevat tõenäone.

Eesti oludes pole rahvastikusündmuste piirkondlikku jaotusse tehtavad muutused tulevikus siiski välistatud, sel juhul puudutavad need ka käsitlusajavahemikku 1965-1990. Nimelt on arhiveeritud sünniaktidega alustatud töö näidanud, et väiksemate haldusüksuste puhul on kokkulangevus omal ajal n-õ ametlikuna publitseeritud sündinute arvu ja tegelikult registreeritud

sündinute arvu vahel küllalt madal, kuigi absoluuthälbe seisukohalt pole lahknevused suured. Sellise olukorra — väikesed lahknevused enamiku haldusüksuste lõikes — on arvatavalt tinginud Statistikaameti omapärane tööpraktika. Nimelt prognoositi iga-aastase esmaskokkuvõtte kiire publitseerimise eesmärgil (tegelikult saatmiseks “kõrgemalseisvatele organitele” poolsalastatud ehk ametialase kasutamise staatuses) aasta jooksul registreeritud rahvastikusündmustele juurde käsitlusaluse aasta lõpu poole eeldatavalt toimunud, kuid veel registreerimata sündmused. Näiteks lubas ka seadus aastalõpu sündide registreerida veebruari alguseni, mida hilinejad veelgi pikendasid. Tagantjärele tundub, et lõpliku aastakokkuvõtte koostamisel ei ole viimase kuu prognoosiandmete asendamist tegelikega eriti tõsiselt võetud. Toiming oli küll ette nähtud ja Eesti kogurahvastiku osas arvatavalt ka nii- või naasuguse täpsusega seda teostati, kuid üksikute linnade ja tollaste külanõukogude puhul ei utsitanud Moskva eriti tagant. Selle oletatava süsteemse vea kõrval on võimalikud muidugi mitmed juhuslikku laadi ebatäpsused, mis sündmuste suure arvu puhul ju ikka tekkima tikuvad.

Niisiis võib süsteemse vea ilmsikstuleku korral tõstatuda Eesti piirkondliku rahvastikusündmuste arvu täpsustamise vajadus. Paraku eeldab sellise ülesande püstitamise aja- ja rahamahukat arhiivitööd ning põhjalikku analüüsi, mistõttu pole kindlasti lähiaja ettevõtmine. Sedalaadi erandolukorda kõrvale jättes ei kuulu rahvastikusündmuste arvud muutmisele, kõik sündmusstatistilised suhtarvud alluvad aga rahvusvahelise praktika kohaselt ühtlusarvutusele iga loendustsükli järel. Põhjuseks on eespool selgitatud rahvaarvu ühtlusarvutus, mis rahvastikukoostise kõiki jaotusi puudutades käivitab korrigeerimisahela.

Loendustsükli teostatavad sündmusstatistika ühtlusarvutused, mis tagavad rahvastikuandmete ajalise võrreldavuse, on tavapärase statistikarutiini lahutamatu osa. Kui vastav korraldus on välja töötatud, ja mis peaaegu, sündmusstatistikat peetakse kõnealust tarvidust arvestavalt, pole tegemist ei mainimisväärset aega ega raha nõudva ülesandega. Paraku on Eestis lood teistmoodi, kokkuvõtvalt kolme asjaolu koosmõjul. Esiteks, Eesti Statistikaamet pole vene ajal süsteemseid ühtlusarvutusi teostanud, need tehti kohaliku lähteandmestiku põhjal Moskvas. Kogemuse puudumine on takistanud ametil seda tööloiku kuni tänaseni tavapärase statistikorralduse osana käsitlemast. Teiseks, NLiidu Statistikaameti ühtlusarvutused teenisid eelkõige suurriigi vajadusi, avaldades Eesti andmetele negatiivset mõju kahel viisil. Standardsete võtete rakendamise tõttu jäi suur osa olemasolevast kohalikust teabest ühtlusarvutustes kasutamata ja seetõttu ei erine Eesti loendusjärgsete arvutuste täpsus enam kuigivõrd näiteks omaaegsetest Kesk-Aasia liiduvabariikidest, kuigi algandmete maht ja kvaliteet erinevad küllalt oluliselt. Moskvas hõlmati loendusjärgsete tagasiarvutustega peamiselt oblasti tasand maa- ja linnarahvastiku lõikes, mis Eestile kohandatuna tähendas maakonna ja esmatasandi haldusüksuste väljajätmist arvutusprogrammist. Nõnda on Statistikaametis loendusvahemike 1970-1979 ja 1979-1989 kohta ühtlusarvutatud vaid kogu-, linna-, maa- ja Tallinna rahvastiku sündmusstatistika, seegi kohalikust vaatevinklist ebapiisava täpsusega. Teisisõnu pole rahvastikustatistika enam Eesti-siseselt konsistentne, sest kogurahvastiku uusarvud ei saagi haldusüksuste ümberarvutamata teabega ühtida. Kolmandaks, ja ehk suurimaks probleemiks on sündmusstatistika hoidmine viisil, mis ei võimalda Statistikaametil ei praegu ega edaspidi loendusjärgseid ühtlusarvutusi rutiini osana teostada.

Eelõeldu püüab heita valgust käesolevas kogumikus esitatud sündmusstatistika tähendusele. Tartumaa kohta toodud näitarvud on ühtlusarvutatud nõnda, et nad koos järgnevais maakonnakogumikes esitatavate samalaadsete arvudega annavad konsistentse tulemuse Eesti kogurahvastiku suhtes. Olgu siinkohal veel kord rõhutatud, et kõrvale on jäetud kõik varem Moskva (ja selle vabariikliku all-lüli, Eesti Statistikaameti) poolt teostatud arvutused ning kogu Eesti rahvastikustatistika tervikuna on allutatud süsteemsele ühtlusarvutusprogrammile. Nii lähteandmed kui tulemused on arhiveeritud Eesti Rahvastiku Andmepangas.

Omaette probleem on muidugi maakonna ja selle territooriumil paiknevate haldusüksuste andmedetailsus. Ühtlusarvutused ei saa algandmete mahtu suurendada, võivad ainult parandada nende täpsust ja pakkuda asjakohasemat teisesnäitajate süsteemi. Nii sisaldavad Tartumaa sündmusstatistilised tabelid pea eranditult üldkordajaid, kuivõrd omaaegsetel tabulatsioonidel puudub

rahvastikusündmuste vanusjaotus. Maahaldusüksuste, tollaste külanõukogude kohta pole isegi sündmuste koguarve, mistõttu maarahvastiku sündmusstatistika on esitatud koondina. Alates 1986 aastast oleks suhteliselt kerge vaevaga võinud läbi viia sündmusstatistika uustöötlust, sest individuaalandmed on elektroonilisel kujul säilinud. Käesoleva kogumiku seisukohalt oleks selle töö väärtus aga küsitav olnud, kuna rahvastikustatistika aegread ei oleks praktiliselt midagi võitnud. Alljärgnevalt on toodud sündmusstatistiliste suhtnäitajate arvutusskeemid. Tegemist on küll kõige üldisemate näitarvudega, kuid isegi nende puhul on kogumikus hõlmatud ajavahemiku jooksul statistikaasutuste poolt rakendatud erinevaid lähenemisviise.

Suhtnäitajate tarvidus tuleneb asjaolust, et demograafiliste protsesside iseloomustamiseks ei piisa rahvastikusündmuste arvu teadmisest. Kuivõrd viimane sõltub paratamatult haldusüksuse rahvastiku suurusest, siis protsesside intensiivsuse käsitlemisel tuleb sündmuste arvud rahvaarvu suhtes ühismõõdustada. Rahvastikuteaduses toimub see traditsiooniliselt mitmesuguste kordajate arvutamise teel, kus sündmusi kajastav näitaja on lugejas, riskialust rahvastikku peegeldav näitav aga nimetajas. Eelpool selgitatud andmepiirangute tõttu on käesolevas kogumikus esitatud peamiselt *rahvastikusündmuste üldkordajad*. Arvutuslikult on kõik üldkordajad (CR) leitud suhtarvuna, mille lugejas on aasta vältel toimunud rahvastikusündmuste koguarv (S_t) ja nimetajas aastakeskmise rahvaarv leituna sama aasta (P_t) ja järgmise aasta (P_{t+1}) rahvaarvude poolsummana. Kordajad on esitatud 1000 inimese kohta, st promillides:

$$CR = 1000 * S_t / (P_t + P_{t+1})/2$$

Kogumikku on lülitatud *sündimuse, suremuse, abiellumuse, lahutumuse ja väljarände üldkordaja*. Rahvastikuprotsesse kirjeldavate üldkordajatega samal põhimõttel on arvutatud ka rahvaarvu muutuskordajad: *loomuliku iibe, rändeiibe, koguiibe ja rahvaarvu kogumuutuskordaja*, mille puhul rahvastikusündmuse arvu valemis asendab vastav muutuskomponent. Siinkohal pole vahest ülearune juhtida tähelepanu üldkordaja kui näitajatüübi analüütilisele piiratusel. Rahvastikuprotsesside olemusliku vanussõltuvuse tõttu on üldkordaja tase, ajatrend ja heterogeensus protsessi intensiivsuse kõrval sõltuvuses ka rahvastiku vanuskoostisest. Lisainformatsioonita on nende kahe põhimõtteliselt erineva teguri mõju raske, kui üldse võimalik, eristada. Kuigi üldkordajad mõõdavad rahvastikuprotsessi intensiivsust halvasti, annavad nad samas integraalse ülevaate protsesside koondmõjust rahvastikumuutusele tervikuna. Samuti on just üldkordajate abil nende vähese andmenõudlikkuse tõttu võimalik konstrueerida pikemaajalisi ajatrende ja teostada mitmeplaanilisi piirkondlikke võrdlusi. Sellistena on üldkordajad siiani kasutusel ka kõige nõudlikemais rahvusvahelises demograafiakogumikes, näiteks ÜRO ja Euroopa Rahvastikukomitee aastaraamatud [UN 2001; Council of Europe 2001].

Üldkordajate kõrval võimaldab olemasolev andmestik esitada veel *imikusuremuskordaja*. Tarvilikud andmed haldusüksuste kaupa on surmajuhtude koguarvule lisaks ainuerandina tabuleeritud ilmselt imikusuremuse suure sotsiaalse tähenduse tõttu. Suremusprotsessi seisukohalt on oluline, et imikusuremuskordaja abil mõõdetakse suremistõenäosuskõvera langusosa kõige mittelineaarsemat vahemikku. Imikusuremuskordaja konkreetne arvutusviis sõltub olemasolevate algandmete detailsusest ning vahel ka näitaja abil tehtava analüüsi eesmärgist. Sarnaselt kordajate arvutamise põhimõttele on näitaja lugejas aasta jooksul asetleidnud imikusurmajuhtude arv (M_t^0), nimetajas aga keskmine imikueas laste arv. Suremistõenäosuse mittelineaarse languse tõttu esimesel eluaastal ei saa nimetajat arvutada vaadeldaval (B_t) ja sellele eelneval aastal sündinud laste arvu (B_{t-1}) poolsummana, vaid nende arvude kaalutud keskmisena, kus kaaludeks a ja b on vastavalt vaadeldaval ja eelmisel aastal sündinute osakaalud alla aasta vanuses surnute hulgas. Imikusuremuskordaja (IMR) väärtus väljendatakse promillides:

$$IMR = 1000 * M_t^0 / (a*B_{t-1} + b*B_t)$$

Kui imikusurmade puhul pole teada surnud laste sünniaasta, nagu see Eesti maakonna-andmestiku puhul üldiselt on, võib nimetajas kasutada tinglikke kaale (omaaegse kogemusliku traditsiooni kohaselt 1/3 eelmisel aastal sündinute ja 2/3 vaadeldaval aastal sündinute tarvis). Kuivõrd Eesti oludes on käsitlusajaluse ajaperioodi kohta siiski teada surnud imikute sünniaastaline jaotus kogurahvastiku lõikes, siis haldusüksuste imikusuremuskordaja arvutamisel on eelistatud tingkaaludele riigikeskmisi tegelikke kaale. Muidugi on niiviisi toimides sünniaasta kaal kõigi Tartumaa (nagu teistegi maakondade) haldusüksuste kohta ühe aasta ulatuses konstantne, kuigi ilmselt on need lisaks juhuslikele hälvetele ka piirkonniti süstemaatiliselt erinenud. Sellisest arvutusviisist tekkiv viga on eeldatavalt siiski väiksem kui tingkaalude kasutamise puhul. Tartumaa haldusüksuste väiksuse tõttu on neis iga-aastaselt registreeritud imikusurmade absoluutarv reeglina väike või koguni null. Sündmuste vähesusest on tingitud suure amplituudiga juhukõikumised, mis muudavad iga-aastase imikusuremuskordaja raskesti kasutatavaks. Juhuvõngete mõju vähendamiseks on kogumikus esitatav imikusuremuskordaja 5-aastase liikuvkeskmisega silutud. Tähele tuleb panna, et alates aastast 1989 liikuvkeskmise enam 5-aastast ajavahemikku ei haara.

2.2. Loendusstatistika

Kahe viimase aastasaja vältel on loendusest kujunenud rahvastikustatistilise andmestiku tähtsaim allikas. Loenduse kaudu kogutud teave erineb sündmusstatistikast mitmeti, kaks erijoont on seejuures põhimõttelist laadi. Esiteks hõlmab loendus kõiki antud territooriumil elavaid inimesi, sündmusstatistika aga puudutab vaid asjakohase rahvastikusündmusega seotud isikuid. Teiseks hõlmab sündmusstatistika alati teatud ajavahemikku, loendus aga huvitub olukorrast täpselt fikseeritud ajamomendil. Teisisõnu peatab loendus korra aja pideva voolu ja jäädvustab rahvastikuseisundi hetkepildina, kus loendusele eelnenud rahvastikusündmused on kajastatud mitte ühekaupa, vaid kumulatiiviefektina. Rahvastikusündmuste poolt tekitatud muutused loendusaegses rahvastikuseisundis ilmnevad eriti selgesti, kui võrrelda tulemust eelmisest loendusest pärineva samalaadse pildiga. Erisustele vaatamata ei vastandu sündmus- ja loendusstatistika üksteisele, vastuoksa, nüüdisaegses rahvastikustatistikas eeldab üks komponent teise olemasolu. Eelpool näiteks on tagasiarvutustega seoses selgitatud loenduse kui rahvastikuinventuuri tähendust, mis võimaldab loendusvahelisel perioodil akumulierenud sündmusstatistilised vead välja tuua ja ära parandada.

Loenduslaadsetel ettevõtmistel on pikk ajalugu. Maksumaksjate ja potentsiaalsete nekrutite arvu teadasaamiseks korraldati Hiinas, Egiptuses ja Mesopotaamias rahvastiku ülestähendusi veel enne, kui Euroopa kultuurrahvad välja kujunesid. Vanas Kreekas ja Roomas olid rahvastiku üleskirjutused juba üsna regulaarse iseloomuga. Tollased ettevõtmised hõlmasid siiski mitme olulise nõude osas kaasaja loendusest, mistõttu loendusajalugu arvestatakse hoopis hilisemast ajast. Kaasaja nõuetele vastavate loenduste algus langeb XIX sajandi esimesse poolde (USAs ja Kanadas XVIII sajandi lõppu). Tol ajal alustas üks riik teise järel perioodiliselt läbiviidavaid rahvaloendusi, mille põhimõtted on püsinud enam-vähem muutumatutena tänini. Teise maailmasõja järgsel perioodil on tehtud tõhusat tööd loendusprogrammi rahvusvaheliseks ühtlustamiseks, seda eelkõige ÜRO Statistikaameti juhtimisel. Samuti on välja töötatud üksikasjalikud juhtnõõrid enamiku asjaolude kohta, mida kaasaegse rahvaloenduse läbiviimisel tuleb jälgida. Sellised põhinõuded nagu loenduse üldisus, üheaegsus, perioodilisus ja isikulisus tunduvad olevat asjaomase valdkonna aabitsatõed, kuid juhul, kui kits on kärneriks hakanud, võib alati probleeme tekkida.

Eesti alal on toimunud kümme rahvaloendust. Esimesele neist 1881 aastal, mis hõlmas Balti provintsi, olid eelnenud prooviloendused ning linnarahvastiku loendused Liivimaa kubermangus 1863 aastal ja Eestimaa kubermangus 1871 aastal. Järgmine ettevõtmine oli üle-Venemaaline rahvaloendus 1897 aastal (jäi ka ainukeseks Vene Impeeriumis). Eesti Vabariigis viis Statistika Keskbüroo läbi kolm rahvaloendust. Paar aastat peale Vabadussõja lõppu (1922) läbiviidud loenduse peaesmärgiks oli saada vajalik informatsioon Eesti ühiskonna korraldamiseks ja mitme esmatarviliku reformi

läbiviimiseks. Tolle loenduse materjalid leidsid seniajani täiuslikema läbitöötuse, eelkõige tuleb märkida valdade ja linnade andmevajaduste rahuldamist, sest infopuudus omavalitsuste tasandil oli suur. 1934 aastal läbi viidud II Eesti rahvaloendus on jäänud senimaani korrektseimaks, kahjuks hävis suur osa alg- ja töötlusandmeid sõjakeerises. Esimese vene okupatsiooni (juuni 1940 – september 1941) mõju Eesti ühiskonnale oli sedavõrd suur, et tööle tagasipöördunud statistikute esimeseks sammuks oli rahvaloenduse läbiviimine. Ettevalmistustega saadi hakkama kahe kuu jooksul ning loendus toimus, kuigi lühendatud küsimustikuga 1. detsembril 1941. Vastuolude tõttu Saksa okupatsioonivõimudega õnnestus andmeid avaldada äärmiselt napilt, hiljem püüti see loendus aga hoopis maha vaikida. Vene ajal leidis Eesti alal aset neli loendust — 1959, 1970, 1979 ja 1989 —, millele 2000 aastal lisandus veel üks. Paraku ei lähtunud ka viimane eestikesksest vaatenurgast.

Tuleb märkida, et rahvastikustatistika kolmest peamisest andmeallikast jälgisid vene ajal rahvusvahelisi soovitusi kõige suuremal määral just rahvaloendused, mistõttu loendusstatistika moodustab parima olemasoleva andmestiku Eesti rahvastiku ja eluaseme kohta. Muu hulgas oli loendus ainus andmekogum, kus isik fikseeriti tema tegeliku elukoha, mitte sissekirjutuse järgi. Nimetatud asjaolu tõttu on näiteks 1989 loenduse andmepank seniajani asendamatu riigiuringute süsteemi korraldamisel, sest kujutab endast sisuliselt ainukest ülemaalist valimialust. Käesolevas Tartumaa kogumikus kajastatud sõjajärgsed loendused moodustasid osa vastavast üleliidulisest ettevõtmisest, mille metodoloogilist ettevalmistust ja läbiviimist juhtis NLiidu Statistikaamet Moskvas. Heameel on asjaolust, et aja jooksul uute küsimustega veidi täienenud loendusprogramm on põhitunnuste osas säilitanud võrreldavuse kogu käsitletaval ajavahemikul. Alljärgnevalt on lühidalt esitatud peamised erinevused loendusprogrammides, mis käesoleva kogumiku seisukohalt aitab selgitada, miks 1989 aasta loendustabelite täiskogumi kõrval on varasemate loenduste andmestik mahult väiksem.

1959 aasta loenduse kriitiline moment oli 15. jaanuaril ning loendusprogramm koosnes viieteistkümnest küsimusest: isiku perekonnasisene identifitseerimine (suhe perekonnapeasse), ajutise äraoleku kestus (ajutiselt äraolnu), alaline elukoht (ajutiselt kohalolnu), sugu, vanus, perekonnaseis, rahvus, emakeel, kodakondsus, haridus, õppeasutus (õppur), töökoht, amet, elatusallikas ning sotsiaalkiht. Järgmisel, 1970 loendusel (kriitiline moment samuti 15. jaanuar) oli loendusprogramm jagatud kaheks: kõikselt esitati 11 põhiprogrammi küsimust, valikuliselt igas neljandas eluruumis elanud isikutele veel 7 lisaprogrammi küsimust. Põhiküsimustiku hulka kuulusid isiku perekonnasisene identifitseerimine (suhe perekonnapeasse), ajutise äraoleku põhjus ja kestus (ajutiselt äraolnu), alaline elukoht ja sealt eemalviibimise kestus (ajutiselt kohalolnu), sugu, vanus, perekonnaseis, rahvus, emakeel ning teine keel, haridus, õppeasutuse tüüp (õppur) ning elatusallikas. Valikküsimustikuga koguti teavet töökoha, ameti (pensionäri viimase ameti), loendusele eelnenud aasta töötamiskestuse ja -viisi (mittehõivat), sotsiaalkihi, paiksuse, eelneva elukoha ning elukohavahetuse põhjuse kohta. Lisaks sellele oli kasutusel omaette küsitlusleht kodumajapidamises või isiklikus abimajapidamises hõivatud tööealise rahvastiku ühiskondliku rakendamise võimaluse selgitamiseks, suuremates linnades koguti loenduse käigus teavet veel rahvastiku pendelrände kohta.

Ka 1979 aasta loendusprogramm (kriitiline moment 17. jaanuar) sisaldas 11 põhiküsimust ja oli oma sisult eelnevaga küllalt sarnane. 25-protsendilise valikloenduse viie küsimusega koguti teavet töökoha, ameti, sotsiaalkihi, paiksuse (viimases elukohas elatud aeg) ning sünnitatud laste arvu kohta (täisealised naised). Ka 1979 aastal oli kasutusel eraldi küsitlusleht kodumajapidamises või isiklikus abimajapidamises hõivatud tööeas isikutele. 1989 rahvaloenduse põhiprogramm (kriitiline moment 12. jaanuar) oli eelmisega võrreldes täienenud kahe isikuküsimusega, nimelt sünnikoha ning omandatud kutsehariduse kohta, väiksemaid täiendusi oli ka küsimuste sõnastuses ja detailsuses. Esmakordselt sõjajärgsel perioodil viidi koos rahvaloendusega läbi ka eluasemeloendus, mille programm hõlmas seitset küsimust hoone ehitusperioodi, ehitusmaterjali, eluasemetüübi, elamispinna mugavusastme, tubade arvu ning üld- ja elamispinna suuruse kohta. Kolmandat korda järjest sisaldas loendusprogramm ka ennast õigustanud 25-protsendilist valikprogrammi, mis koosnes viiest eelmise loendusega võrreldes veidi täiendatud küsimusest töökoha, ameti, sotsiaalkihi, paiksuse (viimases elukohas elatud ajale lisaks küsiti ka eelmise elukoha tüüpi) ning sünnitatud (lisaks ka neist

loendushetkel elus olevate) laste arvu kohta. Üksikasjalikuma teabe nende loenduste andmesisust ning teostusprotseduuridest leiab asjahuvineline iga loenduse ettevalmistuse käigus koostatud tehnilisest dokumentatsioonist.

Järgnevalt on toodud selgitusi käesoleva kogumiku loendusstatistilistes tabelites kasutatud põhimõistete kohta. Määratluste sarnasuse tõttu kõigi tabelite osas järgib tekst eelkõige loendustabelite täiskogumi (1989 aasta loendus) esitusjärjekorda, viited üksikloendustele on tehtud vaid oluliste definitsioonierisuste puhul.

Loendusjärgse rahvaarvu kasutamine statistikakogumikes ja veelgi enam teist laadi publikatsioonides on mõiste arusaadavusele vaatamata, või just sellest johtuva hoolimatuse tõttu, tekitanud parasjagu segadust. See on äratanud tähelepanu ka rahvusvahelises erialakirjanduses, kus on ilmunud mitu artiklit ainuüksi selgitamiseks loendusjärgse rahvaarvu mõistet [Anderson, Silver 1985]. Nimelt on kõikidel sõjajärgsetel loendustel rahvaarv määratletud sõltuvalt isiku seosest asukohaterritooriumiga kaheselt, nii kohaloleva kui alalise rahvastiku järgi. Teiseks on siinkohal sobilik veel kord rõhutada loendusjärgse ja arvestusliku rahvaarvu erinevust, millekohane pikem selgitus sisaldub sündmusstatistikale pühendatud osas.

Kohaloleva rahvastiku hulka on arvatud käsitlusaluse piirkonna alalised elanikud, kes viibisid loendushetkel oma elukohas, ning antud paikkonnas *ajutiselt kohalolnud* isikud. Reeglipäraselt ei arvatud kohaloleva rahvastiku hulka oma alalisest elukohast loendushetkel väljaspool vastava haldusüksuse territooriumi ajutiselt viibinud elanikku. Täiendavalt loeti ajutiselt äraolevaks ka haiglas, sanatooriumis, puhkekodus (va ühe- või kahepäevaselt), sünnitusmajas viibinud, internaatkoolis õppinud, kordusõppustele kutsutud, eeluurimisalune või kuni 30-päevase arestiga karistatud isik, sõltumata asjaolust, kas eelpool esitatud loendile vastav asutus paiknes elukohajärgse või mõne teise haldusüksuse territooriumil. *Ajutiselt äraolnuna* arvati kõnesolev isik kohaloleva rahvastiku hulka paigas, kus ta loendushetkel tegelikult viibis. Erandina ei loetud siiski ajutiselt äraolevaks isikut, kes loendushetkel asus mujal seoses öötöö või teenistuskohustuste täitmisega, viibis kriitilisel momendil kohalikus (ka linnalähedases) ühiskondlikus transpordis (rongis, laevas ja bussis), ööpäevases lasteaias või -sõimes, oli sõitnud välismaale või viibis teel ega peatunud kohtades, kus teda oleks saanud loendada.

Alalise rahvastiku hulka arvati kõik isikud, kes elasid alaliselt antud haldusüksuse territooriumil sõltumata juriidilisest sissekirjutusest või õigusest elamispinnale. Loendushetkel alalisest elukohast äraolnud isik loeti alalise elanikkonna hulka juhul, kui tema äraoleku kestus ei ületanud kuut kuud. Lisaks arvati alalise elanikkonna hulka elukohavahetaja, kes oli oma elukohast küll lahkunud, kuid polnud uude elukohta veel jõudnud, samuti isik, kes oma alalist elukohta nimetada ei osanud. Mõistetavalt ei arvatud alalise rahvastiku hulka loendushetkel paikkonnas ajutiselt viibinud isikut. Tuleb tähele panna, et karistusalsused kinnipidamiskohtades loendati ja arvestati karistusalsutuse paiknemise järgi, eeluurimisalsused ja halduskorras karistatud isikud aga nende alalise elukoha järgi. Nõukogude armee haldusterritooriumil elanud ohvitserid, üleajateenijad ja nende pereliikmed loendati sõjaväeloendusjaoskondades. Nende loenduslehed kuulusid juhendi kohaselt lisamisele väeosa paiknemisjärgse haldusüksuse alalisele rahvastikule, kuid pole teada, mil määral niimoodi ka toimiti. Ajateenijaid loendati samuti väeosades, kuid arvestati ajateenistusele eelnenuid elukoha järgi. Viimasel loendusel koondati nende loenduslehed NLiidu Statistikaametisse ning jaotati vabariikide vahel vastavalt ajateenistusele eelnenuid elukohale. Eestisse saabunud loenduslehed jaotati haldusüksuste vahel proportsionaalselt meesrahvastiku arvule. Varasematel kordadel võis see protseduur olla erinev, kuid Eestis kättesaadavate materjalide põhjal pole võimalik hinnata sellest johtuvat loendusandmete erinevust.

Andmekasutuse seisukohalt väärib rõhutamist asjaolu, et kuigi kõigil loendustel fikseeriti nii alaline kui kohalolev rahvastik, on neid andmetöötlusel erinevalt kasutatud. 1959 ja 1970 aastal võeti tabulatsioonide aluseks kohalolev, 1979 ja 1989 aasta loendustel aga alaline rahvastik. Nii summeeruvad varasemate loenduste puhul käesoleva kogumiku arvtabelites esitatud rahvastikujaotused kohaloleva rahvastiku arvuga, hilisemate loenduste puhul on samalaadne seos aga alalise rahvastikuga.

Perekonnaseisu järgi on rahvastik kahel viimasel loendusel jaotatud nelja rühma. *Abielus* olevana on käsitletud nii registreeritud kui vabaabielus olevat isikut, neid seisundeid omavahel kahjuks eristamata. *Vallaliste* hulka on arvatud ainult selline isik, kes pole mitte kunagi olnud ei registreeritud ega vabaabielus. *Lesena* on arvestatud abielus olnut, kelle abielu on lõppenud abikaasa surmaga ning kes pole uuesti abiellunud. *Lahus(olevate)* rühm sisaldab juriidiliselt *lahutatute* kõrval ka neid mehi-naisi, kelle kooselu on tegelikult lõppenud, kuigi lahutus vormistamata; samasse on arvatud ka isikud, kelle vabaabielu lõppes lahkuminekuga. 1959 ja 1970 aasta loendusel oli kasutusel lihtsustatud perekonnaseisuliigitus, mis eristas üksnes *abielus* ja *mitteabielus* rahvastikku.

Rahvastiku jaotus *hariduse* järgi põhineb loendushetkeks saavutatud kõrgemal lõpetatud haridustasemel, mille kaudu eristatakse viit rahvastikurühma. *Kõrgharidusega* on isik, kes on lõpetanud kõrgema õppeasutuse, *keskeriharidusega* vastavalt tehnikumi või mõne muu keskeriõppeasutuse lõpetanu. *Keskharidusega* rühma on koondatud keskkooli või keskharidust andva kutseõppeasutuse lõpetanud, samuti lõpetamata kõrgharidust omavad isikud. *Algharidusega* on vastavalt kõik need isikud, kelle haridus piirdub põhi- või algkooliga. Isik, kes pole ka madalaimat kooliastet läbinud, on *alghariduseta*.

Põlisus mõõdab inimese ja tema sotsiaalgeograafilise elukeskkonna vahelist seost. Tavaliselt rakendatakse põlisuse mõistet tervikliku geodemograafilise süsteemi mastaabis, mitte näiteks koduküla/-linna või üksiku maakonna ulatuses. Ajaliselt loetakse rahvastikuteaduses põliseks isikut, kes on elanud vähemalt kolm põlve ühes ja samas geodemograafilises ruumis. Reeglipäraselt sisaldab loendusandmestik teavet iga isiku sünnikoha kohta, mis käesolevas kogumikus on olnud *riigisündinute* ning *välissündinute* eristamise aluseks. Andmete kasutamisel tuleb tähele panna, et riigisündinute hulka kuulub ka sisserännanute teine põlvkond, mistõttu antud rahvastikuosa pole samane põlisrahvastikuga. Eesti oludes on põlisustunnus äärmiselt tähtis sotsiaalne indikaator, mis nüüdisrahvastiku kahte peamist kogukonda välja tuues, peegeldab demograafilise ülemineku algusaega tagasiulatuvat omapära ja n-õ ajanihet taasterühmade demograafilises ja sotsiaalses arengus. Järgneva 40-50 aasta vältel kipub Eestimaa areng üldse sõltuma välissündinute pretseedentilt kõrgest osakaalust johtuva probleemipuntra lahtiharutamisest. Asjalikke lahendusi on siin niigi keeruline leida, kuid lisategurina on raskendavaks või koguni lahendusi välistavaks asjaoluks põlisus- ja rahvusprobleemi küllalt sagedane segiajamine. Siiani pole ka Statistikaamet loobunud veneaegsest põlisustunnuse eiramispraktikast ega rakenda seda rahvastikuandmete esitamisel.

Rahvastiku *paiksus* mõõdab isiku elamiskestust ühes ja samas kohas või kitsamalt piiritletud territooriumil. Eesti seisukohalt ebarahuldava loendusjuhendi tõttu on vähimaks paiksusüksuseks loetud omaette linn/alev või ühe maakonna maa-asulad kokku. Niisiis jaguneb Tartumaa kolmeks paiksusüksuseks: kaks maakonna linnasulat eraldi ja maa-asulad koos. Käesolevas kogumikus on rahvastik paiksustunnuse alusel liigitatud kolme rühma. *Sünnipaikne* rahvastik on elanud ühe ja sama paiksusüksuse territooriumil sünnist alates ilma kuuekuuliste või pikemate vaheaegadeta. Tuleb tähele panna, et piirimuutuste, ajateenistuse ja välismaal viibimisega seotud elukohavahetusi ei ole loendusel paiksuskatkestuseks arvatud. *Põlvkonnapaikseks* on arvestatud seda osa mittesünnipaiksest rahvastikust, kelle elamiskestus loendusjärgses paiksusüksuses ulatub vähemalt 25 aastani. Lühema elamiskestusega rahvastikku on käsitletud *lühipaiksenä*. Viimase kahe rühma eristamisel tuleb ilmsiks, et rahvastiku paiksustunnus on mõneti sõltuvuses isiku vanusest, sest põlvkonnapaiksete hulka ei saa 25 eluaastast nooremad inimesed kuidagi sattuda.

Rahvus peegeldab etno-kultuurilist kuuluvust, mistõttu vastav isikutunnus määratakse sagedasti mitme asjakohase üksiktunnuse kooskõpselise kaudu. Sobiva näitena võib viidata Euroopa Rahvastikukomitee lähenemisviisile, mis rahvuse väljatoomisel rakendab integreerivalt viit üksiktunnust: sünnimaad(paika), keelt, enesemääratlust, usku ja kodakondsust. Loendusstatistilise andmestiku puhul mõeldakse rahvuse all aga tavapäraselt just üksiktunnust, nimelt rahvuse enesemääratlust, mida arvestatakse ka käesolevas kogumikus. Niisiis on rahvusstatistika võrdluste puhul alati mõistlik eelnevalt selgitada, kas tegemist on üksik- või koondtunnusega. Loendusel määratlesid täiskasvanud isikud oma rahvuskuuluvuse ise juriidilistest paberitest sõltumata, laste

rahvus jäi loendusreeglite kohaselt nende vanemate otsustada. Arvtabelites on rahvustunnus leidnud rakendust kahel viisil. Esiteks on selle tunnuse abil eristatud rahvastiku kahte rühma, *eestlasi* ja *mitte-eestlasi*. Teiseks on üldarvuna ära toodud kõik Tartumaa vähemalt ühe isiku poolt esindatud rahvusrühmad.

Sarnaselt rahvusele tugineb loendusstatistikas ka *emakeel* täiskasvanu enesemääratlusele, jättes alaealiste laste emakeele nende vanemate määrata. Otsustusraskuste puhul andis rahvaloendaja juhendikohast nõu arvata emakeeleks kõige paremini osatav või perekonnas tavaliselt kõneldav keel. Arvtabelites on emakeele- ja rahvustunnust kombineerides eristatud kuut rahvastikurühma: *eesti emakeelega eestlasi*, *eesti emakeelega mitte-eestlasi*, *vene emakeelega venelasi*, *vene emakeelega mitte-venelasi*, *muu emakeelega isikuid*, kelle keel on rahvusega sama ning *muu emakeelega isikuid*, kelle keel ja rahvus üksteisest erinevad.

Kogumiku loendusstatistiline arvtabel *eesti keele oskuse* kohta kombineerib teavet emakeele ja teise keele kohta. Teise keelena kuulus loendusel kirjapanemisele nn NLiidu rahvaste keel, mida isik emakeele kõrval vabalt valdas. Kui isik oskas emakeele kõrval mitut keelt, pandi kirja see keel, mida ta kõige paremini valdas, sest kolmanda ja enama keele oskust ei registreeritud. Nõnda on keeleoskus loendusel muidugi alaregistreeritud, hoopis on fikseerimata tollase arusaama kohane võõrkeeleoskus, mis käesoleva kogumiku kontekstis küll õnneks kasuks tuleb. Sõltuvalt vastaja rahvusest on tabelites eristatud eesti keele oskust *emakeelena*, *teise keelena eestlastel* ning *teise keelena mitte-eestlastel*.

Laste arvu küsiti loendusel 16 aastastelt ja vanematelt naistelt, erandkorras ka nooremalt, kui nad olid juba ema seisuses. Registreeritud on elussündinud laste koguarv sõltumata sellest, kas lapsed olid loendusmomendil elus või mitte ja sellest, kas nad elasid emaga koos või eraldi. Täiendavalt küsiti ka nende elussündinud laste arvu, kes olid loendushetkel elus, kuid sellekohane teave pole käesolevas kogumikus kajastatud.

Rahvastiku *põhitegevuse* määratlus tugineb haridushõive ning sissetulekuallika küsimustele, mille abil kogurahvastik on jaotatud seitsmesse üksteist välistavasse rühma. *Koolieelikuna* on käsitletud vastavas eas last, kes kusagil ei õppinud. (*Üliõpilasena* on arvestatud laps või täiskasvanu, kes põhitegevusena õppis. *Töötavaks* on loetud isikut, kelle peamine sissetulek pärines töötamisest asutuses, ettevõttes, majandis, kooperatiivis, eraisiku teenistuses või isiklikus abimajapidamises. Kuivõrd töötavana leidis loendusel käsitlemist ka kuni 18-kuulisel osaliselt tasustataval lapsehoolduspuhkusel viibinud ema, loendushetkel mittetöötanud hooajatööline ning kohavahetaja, teeb sedalaadi käsitusviisi töötamise mõiste küllalt lähedaseks tavategevuse mõistele. Töötava hulka on arvatud ka isik, kes oli sissetulekuallikana märkinud üheaegselt nii töötamise kui mõne mittetöise tuluallika. Ülejäänud rahvastik jaotub kolme rühma. *Pensionäride* hulka on arvatud vanus-, toitjakaotuspensionari ja igakuist riiklikku toetust saavad isikud. Tasub tähele panna, et mitteõppivate ja -töötavate lapsinvaliidide tõttu võib pensionäre leida alates kõige nooremast vanusrühmast. *Riigi ülalpeetavana* on arvestatud lastekodu mitteõpilasest kasvandikud ning vanuri- ja invaliidikodu elanikud. *Isiku ülalpeetava* rühma on lülitatud kooliealised ja vanemad isikud, kes ei töötanud, õppinud ega omanud ka iseseisvat sissetulekuallikat ning asusid sugulaste või teiste isikute ülalpidamisel.

Tööala sätestab isiku tööjärgse ettevõtte või asutuse tegevusala, *amet* aga töö konkreetse iseloomu. Mitme töökohaga isiku puhul on tööala ja ameti määramisel lähtutud põhitööst. Viimase loenduse osas on tabelites tööala ja ametit iseloomustav andmestik esitatud kahel viisil: algupärase vene loendusklassifikatsiooni järgi ning ümberkodeerituna rahvusvahelise klassifikaatori kohaselt (ISIC 3rd revision, ISCO-68). Üksikasjalik teave teisendusprotseduuride kohta on esitatud 1989 aasta loendusandmete uskirjelduses [Puur 1994].

Eluasemetüüp iseloomustab hoonet, kus isik alaliselt elab. *Pereelamuna* on arvestatud korteriteks jaotamata maja, milles elas ainult üks leibkond. Kui samalaadses majas elas mitu leibkonda, on eluasemetüübina arvestatud *osa pereelamust*. Samal põhimõttel on eristatud tüüpe *omaette korter* ning *osa korterist*. *Ühiselamuna* on õppeasutuse ning ettevõtte ühiselamu kõrval käsitletud ka vanadekodu ning teisi hooldeasutusi. *Muu eluaseme* hulka on liigitatud eraisikutelt üüritud pinnad, vagun- ning teised mittetavapärased elamud.

Toana on loendusel käsitletud aastaringseks elamiseks sobivat ruumi (elutuba), mis on teistest tubadest või muudest ruumidest vaheseintega eraldatud. Rakendatud määratluse kohaselt ei kuulunud tubade hulka köök, eesruum, koridor, vannituba, sahvri ja muu sedalaadi abiruum. Küll aga on leibkonna käsutuses olevate tubade hulka arvestatud ajutiselt väljaüritud toad. Kogumiku arvtabelites on tubade arv suhtestatud seal elavate inimeste arvuga, mille alusel on eristatud kuut tihelioleku astmelt erinevat rahvastikurühma: *kuni 0.50, 0.50-0.75, 0.75-1.0, 1.0-1.5, 1.5-2.0 ning 2.0+ tuba isiku kohta*. Tuleb tähele panna, et loendusreeglite kohaselt koguti tubade arvu kohta teavet vaid pereelamus, korteris ning ühiselamus elavate leibkondadelt ja üksikisikutelt; allüürnike ning mittetavapärasel eluruumis elanud isikute kohta sellekohane info puudub. Tihelioleku astet on kasutatud ka teistmoodi liigituse tarvis, selgitamaks elamistingimuste erinevust leibkonnasuurusel sõltuvana. Arenenud riikides loetakse normikohaseks eluruumi asustustihedust, kus elutubade arv ületab elanike arvu vähemalt ühe võrra. Talutavaks peetakse olukorda, mil elanike ja tubade arv on võrdsed. Kui elanike arv tubade arvu ületab, on tegemist kõrge tihelioleku või üleasustusega. Kogumiku arvtabelites on tiheliolekut käsitletud eraldi *ühe-, kahe-, kolme-, nelja- ning viie- ja enamaliikmelises leibkonnas* elava rahvastiku kohta. Igast leibkonna suurusrühmast on esitatud omaette tabelisari, kus vastav leibkonnarühm on jaotatud eluaseme tubade arvu järgi, alates ühetoalisest korterist/elamust ja lõpetades eluasemega, mille tubade arv ületab ühe võrra seal elavate isikute arvu.

Eluaseme *üldpind* iseloomustab eluruumi kogupindala koos köögi, eesruumi, koridori, vannitoa, sahvri ja teiste abiruumidega. Ühiselamu üldpind sisaldab ka proportsionaalset osa ühiskasutuses olevate abiruumide pinnast. Samas ei kuulu üldpinna hulka trepi- ja eeskoja, küttekolde, mittekõetava ruumi, eraldiasuva suveköögi, sauna, kuuri jms ruumi pind. *Elamispind* on määratud üksnes elutubade pindalaga, jättes teised ruumid kõrvale. Tabelites on rahvastik vastavalt ühe isiku kohta tuleva üld- ja elamispinna suurusel jaotatud kuude rühma: *kuni 10, 10-19, 20-29, 30-39, 40-49 ning 50+ ruutmeetrit isiku kohta*. Nagu tubade arvu puhul, nii sisaldab ka üld- ja elamispind ajutiselt väljaüritud tubade pinda. Käsitletavad andmed hõlmavad pereelamus, korteris ja ühiselamus elavat rahvastikku.

Eluasememugavustest on loendusel registreeritud elektrivarustuse, kanalisatsiooni, veevärgi, keskkütte, sooja vee, vanni või dushi, gaasi ja elektripliidi olemasolu. Kogumiku arvtabelites on mugavusastme järgi eristatud nelja tüüpi eluaset. *Mugavus(t)ega* eluasemena on käsitletud vähemalt ühe ülalnimetatud mugavuselemendiga varustatud eluaset, *mugavusteta* eluasemena aga sellist, kus kõik eelloetletu puudub. Nende kahe äärmuse kõrvale on eraldi välja toodud *kanalisatsiooni* ja *veevärgi* ning *keskkütte* ja *sooja veega* varustatud eluasemed. Nagu eluaseme suuruse puhul, nii iseloomustavad ka eluasememugavused üksnes pereelamus, korteris ja ühiselamus elavat rahvastikuosa.

3. ANDMEESITUS

Esituslaadi poolest eelistab käesolev kogumik absoluutarve suhtnäitajatele, erandiks on vaid sündmusstatistiliste kordajate aegread. Selline esitusviis jätab kasutajale suure vabaduse publitseeritud andmestiku põhjal ise mitmesuguseid arvutusi teha, pahupooleks on tabelite väiksem ülevaatlikkus. Nõnda soosib kogumiku esituslaad rahvastikualaste analüütiliste võimete ja oskuste proovilepanekut, laisema kasutaja tarvis on koostatud sadakond Tartumaa rahvastikuarengut üldistavat joonist.

Valdavalt kätkeb kogumiku andmestik ajaperioodi 1965-1990, hõlmates tervikuna kaks loendusvahemikku 1970-1979 ja 1979-1989 ja kolmandast 1959-1970 poole. Selline esitsa kummalisevõitu ajavahemik on tingitud kahe asjaolu kokkusattumisest. Esiteks, veneaegses andmekorralduses ei tuntud statistilise territoriaalüksuse mõistet ning selle asemel, et koguda järjepidevalt andmed võrreldavate regioonide kaupa, peeti statistilist arvestust haldusüksuste kohta.

Teiseks, 1940 aastate lõpust harrastati ülisagedasi administratiivpiiride muutmisi, mis tegi hetkehaldusjaotusega seotud statistika ajas võrreldamatuks; alles 1960 aastate keskpaigast jäid vähemalt maakonnapiirid enam-vähem püsivaks. Nimetatud kahe asjaolu tõttu jagunevad sõjajärgse rahvastikustatistika ühtlusarvutused n-õ tehnilisest küljest kahte etappi. Esimene etapp läheb ajas tagasi 1965 aastani ja saab korrastustööde alusena arvestada omaaegseid absoluutarvulisi statistilisi kokkuvõtteid. Teine etapp hõlmab piirisegaduste perioodi ja jõuab tagasi 1941 aasta loendusandmestikuni. Sellel etapil pole olemasolevatest statistilistest kokkuvõtetest eriti kasu, kui võrd enamikku haldusüksusi tollastes piirides polnud ei varem ega hiljem, ning pidevate piirimuutustega kaasnenud rahvastiku ümberpaigutused ühest haldusüksusest teise on fikseeritud, kui üldse, siis ebapiisava täpsuse ja detailsusega.

Loetletud asjaolude sunnil saavad ajajärgu 1941-1965 rahvastikustatistilised ühtlusarvutused oma põhisosas toetuda individuaalandmete uustöötluusele. Arusaadavalt pole tollane info töövalmis elektroonilisel kujul, mis tähendab pikaajalist arhiivitööd ühtlusarvutuste sissejuhatava ettevõtmisena. Kokkuvõttes oli ja on Eesti Rahvastikustatistika Ühtlusarvutuste Programm dilemma ees: nihutada kogu sõjajärgset perioodi hõlmavate tulemuste publitseerimine küllaltki kaugesse tulevikku või avaldada esimese etapi tulemused perioodi 1965-1990 hõlmavana eraldi. Otsus teise võimaluse kasuks johtus eelkõige omavalitsuste infovajadusest. Siiski, kogumikus käsitletud ajavahemik hõlmab põlvkonnapiikkust perioodi, mis võimaldab rahvastikuarengu kohta üht-teist järeldada ning lubab kogumikus esitatud materjali teatud mõttes iseseisva tervikuna käsitleda. Samuti pole tähtsusetu, et olemasolev tasub ainuüksi oma küllalt suure mahu tõttu kättesaadavaks tegemist. Pealegi puudutab see periood meie lähiminekku ning on sellisena praktiliste küsimuste lahendamisel olulisemgi kui varasemate perioodide arengutrendid. Iseasi muidugi, et 85-aastaselt Eesti Vabariigil oleks sobilik omada ülevaadet oma rahvast vähemalt sama pikaajaliselt, millise printsiibi puhul hetkepraktilisel väärtusel on kasin sõnaõigus.

Samuti olgu tähendatud, et käsitletava ajavahemiku lõpp-punkti määras eelkõige rahvastikustatistiline asjaolu. Nimelt allub iga rahvaloenduse järel loendusvaheline andmestik rutiinsele tagasiarvutusele. Seetõttu täpsustuvad kõik rahvastikustatistilised näitarvud alates 1989 aastast. Kogumiku koostajaile tundus mõistlik sedasorti hiljem täpsustamisele kuuluvaid andmeid kordapandud andmestikuga mitte ühendada. Pealegi on karta, et nüüdis-Eesti rahvastikustatistika täpsustused tulevad üsna suured, sest uuema andmestiku usaldusväärsus on kiiresti kahanenud. Teise kandi pealt vaadatuna on uuemad arvanded tänaste publikatsioonide vahendusel küllalt kättesaadavad. Kõik need üksteist täiendavad tegurid rääkisid selle kasuks, et viimaste aastate rahvastikuandmed kogumikku lülitamata jätta. Siiski on n-õ ümmarguse aastaarvu printsiibi kohaselt käsitletavat ajavahemikku lõpetavaks võetud aasta 1990. Elektroonilisel jooniskomplektil, kus arvandmete täpsus on vähem oluline, on aegridu pikendatud tänapäevani.

Haldusüksuste hõlmatus seisukohalt on kõigil puhkudel, kus iganes võimalik, linna/valla andmed esitatud vastavate maakonnaandmetega võrdväärse mahus. Niisugune esituslaad taotleb eelkõige piirkondliku teabevajaduse rahuldamist: Eesti haldusreform ja omavalitsuste pädevusala järkjärguline laienemine uuesti aktualiseerinud vene ajal unarusse vajunud metodoloogilise põhimõtte ja ühtlasi praktilise tarviduse esitada riigistatistilised andmed ühesuguses mahus nii omavalitsuste kui ka maakonna/riigi kohta. Kõnealuse põhimõtte kohaselt kuulunuks kogu käesoleva kogumiku andmestik esitamisele kõigi haldusüksuste lõikes, paraku polnud see andmepiirangute tõttu alati võimalik. Põhimõtet on täismahus rakendatud 1989 aasta loendusstatistiliste standardtabelite komplekti koostamisel. Sündmusstatistika ja varasemate loenduste puhul on peaaegu reeglilik, et üksikute linnade andmestik on küll eraldi olemas, kuid pole samaväärseid vallaandmeid. Tundub, et tollastel külanõukogudel oli ebapiisav tähtsus ning tavapäraselt tehti rajooni maarahvastiku kohta arvutused summaarsena, üksikuid haldusüksusi välja toomata.

Andmeallika järgi jagunevad kogumiku arvtabelid kahte ossa, esitades vastavalt rahvastiku sündmus- ja loendusstatistika. Sündmusstatistilised arvanded on koondatud nelja tabelisse. Rahvaarvu ja muutuskomponentide tabel esitab rahvaarvu, loomuliku iibe, rände-iibe, koguiibe, piirimuutuste ja rahvaarvu kogumuutuse aegread. Rahvastikusündmuste tabelis on toodud sündide,

surmade, imikusurmade ja surnultsündide, abiellumiste, lahutuste, sisse- ja väljarännete absoluutarvulised aegread. Kolmas tabel sisaldab sündimus-, suremus-, abiellumus-, lahutumus- ja väljarände üldkordajaid ning imikusuremuskordaja aegridu. Tõsiseks rahvastikuanalüüsiks mitte just piisava näitarvude valiku määras omaaegse andmestiku kehvapoolne regionaallõige. Viimase sündmusstatistilise tabelina on lülitatud kogumikku juba varem avaldatud arvanded: Tartumaa kogu-, linna- ja maarahvastiku ühtlusarvutatud soovanuskoostis loendusvahemikes 1970-1979 ja 1979-1989 [EKDK/EKMI 1994a; 1994b].

Loendusstatistilised tabelid moodustavad kogumiku põhiosa ning on esitatud iga loenduse kohta omaette sarjana. Keskne on *standardtabelite kogum 1989*, mille koostamispõhimõte järgis nõuet hõlmata kogu loendusandmestik ja pakkuda nõnda võimalikult mitmekesine rahvastikupilt. Iga rahvastiku- ja eluasemeseisundi kohta on koostatud vähemalt üks arvtabel. Tabelid on esitatud kindlas järjekorras, kokku on numereeritud standardtabeleid 14. Nagu eelpool selgitatud, kasvas maakonnajadusi silmas pidava standardkomplekti maht märgatavalt, lisades pea igale tabelile sama numbrit kandva ühe või mitu täiendtabelit. Risttabelitest on hoidutud — standardtabelite eesmärgiks tuleb lugeda käsitlusaluse protsessi või seisundi võimalikult ülevaatlikku, omaette esitust, mitte kõikvõimalike seoste esiletoomist. Erandina sisaldab sari lapsesuse ja hariduse risttabelit.

Ülesehituselt on loendustabelid niisiis valdavalt kolmedimensioonilised, esitades käsitlusaluse rahvastikutunnuse regionaal- ja soovanuslõikes. Vanuslõige on antud reeglina viieaastaste vanusrühmade kaupa alates rühmast 0-4 ning lõpetades rühmaga 85+; osa tabelite puhul on siiski kasutatud agregeeritud vanusskaalat. Andmeesituse seisukohalt on iga vanusandmete vektorit koos juurdekuuluva summareaga korratud meeste, naiste ja kokku mõlema soo kohta, mis kõikide haldusüksuste kaupa äratooduna moodustavad *elementaartabeli*. Ainevaldkonnad on esitatud elementaartabelite kogumitena, kus iga asjakohast tunnuskihti esitab üks elementaartabel. Kui ainevaldkonna väärtusvaru sisaldab väärtust *teadmata*, siis on tabelisse lisatud vastav tunnuskiht. Elementaartabeli kogumi lõpetab *summatabel*, mida pole aga iga kord kogumikku lülitatud, sest arvuliselt kattub see soovanuskoostise tabeliga. Juhul kui kattuvust ei esine, lõpetab ainevaldkonna summatabel.

Käsitlusperioodi kolmel viimasel loendusel koguti teatavasti osa teavet mitte kõigi, vaid neljandiku loendatavate käest. Sellisel juhul on olemasolev andmestik laiendatud kogurahvastikku hõlmavaks. Laiendamisel on rakendatud väikseima haldusüksuse põhimõtet ning arvutused on teostatud vanusrühmiti. Arusaadavalt ei saa tulemused kokku langeda nendega, mida andsid Moskva poolt rakendatud hoopis lihtsakoelisemad laiendamismeetodid. Siiski tuleb pöörata tähelepanu asjaolule, et teatud rahvastikurühmades sattus väiksemate haldusüksuste puhul 25-protsendilisse loendusvalikusse liiga väike arv respondente, mis paraku kahandab laiendamistulemuste täpsust. Laiendamisarvutuste alusel on moodustatud tabelid 4A, 7, 7A, 9, 9A, 10 ja 10A.

Varasemate loenduste andmeesitus järgib standardtabelite kogumit 1989. Kogumikku on lülitatud kõik need andmed, mida oli võimalik esitada võrreldavas struktuuris ning vastupidi, välja jäetud mittevõrreldav andmestik. Tabelite arv loendusesti küll erineb, kuid nende numeratsioon on kogumikus säilitatud ühtsena, mitte pidev numeratsioon osutab andmepuudusel ära jäänud tabelitele. Ka 1979 aasta loendustabelite aluseks on individuaalandmestiku uustöötlus, paraku piiras vallakoodide puudumine regionaalset andmeesitust, jättes kõrvale maahaldusüksused. 1959 ja 1970 aasta loendusandmete esitus on hoopis väikesemahulisem, olles määratud arhiivides säilitatava agregeeritud andmestikuga, pealegi erines 1959 aasta haldusjaotus hilisemast põhimõtteliselt. Kogumikusarja lõpuks on sedaviisi toimides plaanitud katta kõik 1959 aastal eksisteerinud 27 rajooni. Tabelite kasutamisel tasub tähele panna, et kahe varasema loenduse andmed iseloomustavad kohalolevat, kahe hilisema loenduse andmed aga alalist rahvastikku.

Nii sündmus- kui loendustabelites näitab esimene andmeveerg maakonna kogurahvastikku, millele järgnevad võimalikult täieliku nimekirjaga haldusüksuste osaarvud. Viimased on rühmitatud linna ja maa haldusüksusteks ning lisatud asjakohased summaveerud. Mõlema haldusüksuste rühma järjestus tabeli veergudes on tähestikuline, esimesena on ära toodud maakonnapealinn. Maakonna kogu-, linna- ja maarahvastiku esiletoomiseks on vastavad andmeveerud esitatud paksus kirjas.

Haldusüksuste nimetused on antud omaaegse nimekujuga, asendades tollase nõukoguliku terminoloogia eestipäraste mõistetega *maakond* ja *vald*.

Trükitud materjali täiendab maakonna rahvastikuarengut kajastav elektrooniline jooniskomplekt. Joonised on koostatud programmis *HarvardGraphics*, mis võimaldab neid arvuti abil kasutada üksikult, kuid ka lihtsalt käsitletava sarjana. Viimatinimetatud võimalus on eelkõige mõeldud maakonda tutvustavate esituste tarvis, kuid soovitatav ka õppevahendina üldhariduskoolidele. Vajadusel võib joonised välja trükkida.

Kogumikus esitatud arvtabelid on olemas ka elektroonilisel kujul *Lotus* formaadis. Kahe viimase rahvaloenduse korrastatud individuaalandmestik teeb võimalikuks lisatabelite arvutamise loendustunnuste mistahes kombinatsioonis. Asjahuvilistel on võimalik pöörduda Eesti Kõrgkoolidevahelise Demouuringute Keskuse poole.

4. PIIRIMUUTUSED

Andmevõrreldavuse huvides on arukas statistilist arvestust pidada selliste territoriaalüksuste kaupa, mille piirid on ajas püsivad. Nii on ka lihtsam ühildada erinevate andmeallikate teavet. Halduspiirid arvestuse aluseks tavaliselt ei kõlba, sest need kipuvad muutuma ka igati normaalse ühiskonnaarengu korral, rääkimata murranguaegadest. Paraku pole sõjajärgne Eesti andmekorraldus statistilise territoriaalüksuse mõistet üldse tundnud, andmekogumisel haldusüksuste kaupa jäi ühilduvus sõltuma halduskorraldajate toimetamisest. Mittevõrreldavus koos andmepuudulikkusega torkab eriti silma väiksemate haldusüksuste puhul, kuivõrd Moskva-kesksel NLiidul puudus nii huvi kui vajadus tegelda "kohaliku" eluga. Andmevõrreldavuse hoidmine esmatasandil oli aeg-ajalt ideoloogiliselt koguni kahjulik. Samuti polnud kohapeal informatsiooniga suurt midagi teha, sest haldusüksused olid ilma jäetud õigusest vähegi tähtsamaid otsuseid vastu võtta. Kuid statistilise territoriaalüksuse põhimõtte eiramise peamine põhjus kipub olema siiski taolise korralduse hoopis suurem töömahukus.

Keskväimu ning hetkeolukorda ainuväärtustav ühiskond tõi vene ajal kaasa riigisestest haldusüksuste ülisagedased piirimuutused, mis kandsid enamjaolt poliitilis-administratiivset, mitte sisulist eesmärki. Kohe, 1945 aasta augustis-oktoobris tehti algust omavalitsuste likvideerimisega, maavaldade puhul tähendas see nende killustamist 636 loodud külanõukogu vahel. 1950 aastatel kulmineerunud segaduste mõjud on veel tänagi tuntavad. Siiski, tollal moodustatud kolmest oblastist ja 39 rajoonist on nüüdseks üheksa ajaloolise Eesti maakonnani neli viiendikku tagasiteed juba käidud. Hulgalisi moodustamisi, muutmisi, liitmisi, laiendamisi, lahutamisi ja likvideerimisi toimetati aga sugugi mitte inimtühjal maa-alal, mistõttu osutub teisenenud piiridega haldusüksuse rahvastikuandmestik ajas hoopis võrreldamatuks. Niiviisi on tagantjärei ühtlusarvutuste teostusel tarvilik ülima hoolikusega järgida omaaegseid piirimuutusi.

Tartu maakond omab pikka kujunemislugu, mis ulatub tagasi muistsesse iseseisvusaega. Muinasajal asus Emajõest lõuna pool Eesti suurim maakond Ugandi, jõest põhja pool paiknesid omaette Mõhu, Vaiga, Jogentagana, Nurmekunna ja Soopolitse kihelkonnad, mis moodustasid omalaadse vahevööndi Põhja- ja Lõuna-Eesti vahel. Eesti ala vallutamise ja jagamise järel loodi Tartu piiskopiriik, mille piirid määras ordu ja piiskopi vaheline leping (1224). Vastavalt teostas piiskop endise Ugandi, Jogentagana, Soopolitse ning osal Vaiga territooriumist ka ilmalikku võimu. Liivi sõja käigus lakkas piiskopiriik ja kogu Vana-Liivimaa konföderatsioon olemast. Laastava sõja järel läks Tartumaa venelaste käest Jam Zapolski rahuga 1582 aastal Poola-Leedu valdusse ning endisest piiskopkonnast sai Lääne-Preisimaa halduskorralduse eeskujul presidentkond. Mitmekümneaastase vaenutegevuse järel oli Rootsi aastaks 1629 tõrjunud poolakad-leedulased kogu Liivimaalt lõplikult välja. Halduslikult omas Tartumaa erikreisi staatust Liivimaa kubermangu koosseisus. Põhjasõja järgsel vene ajal püüti Tartumaad Liivimaast eraldada, allutades ta kõigepealt Eestimaa kindralkubernerile ning seejärel ühendades Peterburi kubermanguga. Tartumaa lubati uuesti

Liivimaaga ühendada peale Uusikaupunki rahu, mil Peeter I võis kindel olla kogu Eesti ja Liivimaa vallutuses.

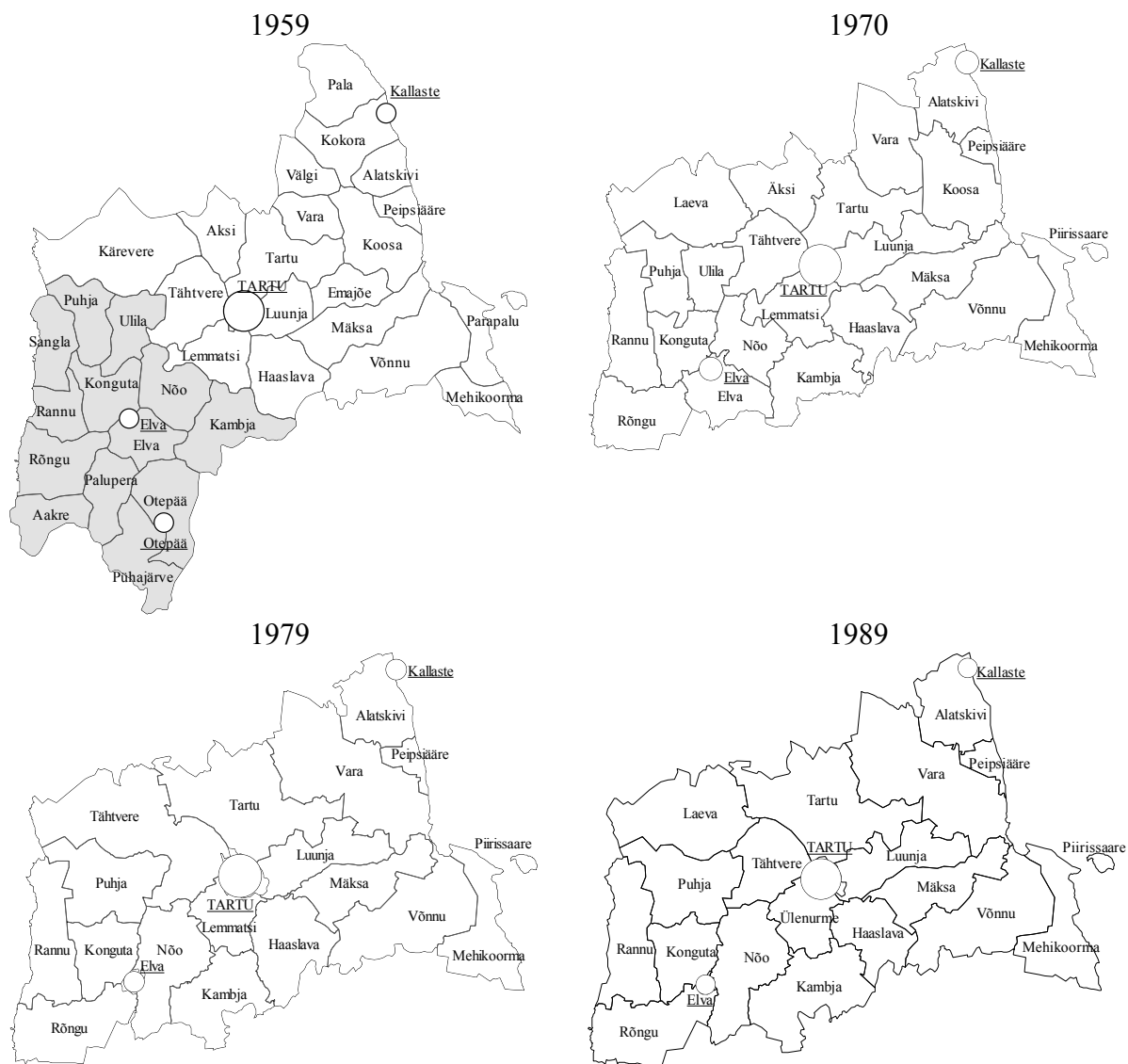
Pea kaks sajandit kestnud geopoliitiliste heitluste ajal ei omanud Tartumaa piirid naaberhaldusüksustega erilist tähendust ning Vene alla minnes olid suuresti säilinud piiskopiriigi piirid. Suurem muutus maakonna kärpimise suunas võeti ette Katariina II poolt, kes suurendas kreiside ehk maakondade arvu Liivimaal neljalt kaheksale. Tartumaa lõunaosas moodustati Võrumaa, mille koosseisu arvati Hargla, Kanepi, Karula, Põlva, Rāpina, Rõuge, Urvaste ja Vastseliina kihelkond. Tänapäevani kandunud uus piirimuutus toimus alles Sangaste kihelkonna üleandmisega vastloodud (1920) Valga maakonnale. Nõnda oli muinas-Ugandist läinud alasad Pihkvale, eraldatud Võrumaa ja antud tükk Valgamaale, ent ometi oli Tartu maakond sõdadevahelises Eestis üheks suuremaks ja rahvarohkemaks — pindala poolest Virumaa järel, rahvaarvult aga Harjumaa järel teine.

Uuel vene ajal algas Tartumaa tükeldamine juba enne Eesti haldusjaotuse kavakindlat sovetiseerimist. Nõnda moodustati 1949 aastal Tartumaa põhjaosast — Avinurme, Jõgeva, Kaarepere, Kasepää, Kuremaa, Kursi, Laiuse, Lohusuu, Saare, Sadala, Torma, Vaimastvere ja Voore vald ning Jõgeva ja Mustvee linn — ning Viljandimaa kirdenurgast Jõgeva maakond. Aasta hiljem kulus maakonna allesjäänud ala Elva, Kallaste ja Tartu rajooni loomiseks, Tartumaa äärealadest said osa ka Otepää, Põltsamaa, Põlva ja Rāpina rajoon. Valdade likvideerimine oli selleks ajaks põhjalikult muutunud ka väiksemaid ruumiüksusi. Tollase ümberkorralduse krooniks olnud oblastijaotuse sisseseadmine tõstis Tartu linna aga lühikeseks ajaks oblastipealinna staatusse, mille haldusse jäi muuseas omaaegse piiskopiriigiga sarnane maa-ala.

Rajoonide taaskoondamise käigus ühendati Tartu rajooniga Kallaste (1959) ja Elva rajoon (1962), kuid rohkemat ka tagasi saada ei õnnestunud. Sealtpole on maakonna piirid tänini püsivad, jättes kõrvale väiksema maahanke Jõgeva rajoonilt seitsmekümnendate aastate algul. Haldusüksuste koondamine puudutas ka külanõukogusid, kuid tagasitee ei kulgenud ajalooliste kihelkondade ega valdade taastamise suunas, vaid kolhooside-sovhooside majandamispiire pidi. Vene aja haldusmuutustest väärivad kindlasti märkimist ka külade lahterdamine ja “arenguvõimeliste” väljasõelumine 1970 aastatel. Juuresoleval kaardil on Tartumaa sõjajärgsed piirid esitatud nelja hetkeseisu kaudu. Tegemist pole juhuslikult valitud ajamomentidega, vaid loendusaaastatega, mida iseloomustab alati kõige sisutihedam andmestik. Tuleb tähele panna, et 1959 aasta kaardil on viirutusega välja toodud tollal omaette eksisteerinud Elva rajoon, vahetult asjaomase loenduse järel likvideeritud ja Tartumaaga ühendatud Kallaste rajooni pole kaardil eristatud, ka loendusandmestik esitati juba ühendamisjärgsetes piirides.

Kogu vene aja vältel teostati piirimuutusi küllalt ühesuguse protseduuri alusel. Iga halduspiiri teisendus vormistati Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega, mis avaldati ka asjaomase asutuse Teatajas [ENSV ÜP 1945-1990]. Nimetatud allikast saab teada küll piirimuutuse toimumise fakti, kuid rahvastikustatistika seisukohalt on Teataja kasutu, sest ei sisalda mingit teavet peale liidetud/lahutatud maatüki pindala. Hiljuti ilmus Eesti XX sajandi haldusjaotust kirjeldav teatmik, kuid ülevaatlikkusele vaatamata jääb seegi pigem administratiivsete otsuste nimestikuks ega sisalda samuti rahvastikualast teavet [Uuet 2002]. Kõlblike allikate otsimisel tekkis kogumiku koostajail selge arusaam, et piiriteisendustega kaasnenud rahvastikumuutuste üle polegi korralikku arvestust peetud. Asi pole mitte selles, et arvestus puuduks, vastuoksa, arvepidamine on isegi mitmekordne, kuid erinevate allikate teave ei lange omavahel sugugi kokku. Alljärgnevalt on kirjeldatud kuut erinevat allikat, mis ühtlusrarvutuste käigus on kasutamist leidnud. Paraku ei sisalda ükski neist — ega ka mõned täiendavad juhuallikad — rahvaarvust ja aeg-ajalt esitatud rahvastiku üldjaotusest midagi enam.

Regionaalse statistikabüroo aruanne, lühidalt *rajooniaruanne*, sisaldab vastuseid Statistikaameti teemakohasele järelepärimisele. Toetudes Ülemnõukogu poolt vastu võetud otsusele, palus Statistikaamet tavapäraselt esitada oma regionaalsel bürool andmed teisendatud piiriga haldusüksuse uue territooriumi ja rahvaarvu kohta. Rajooniaruanne on allikana kasutatav 1945 aastast kuni käsitletava perioodi lõpuni, selles sisalduv andmestik on aga küllalt ebaühtlane. Ühelt poolt sõltus andmesisu Statistikaameti järelepärimise hetkelaadist, teisalt kohalike ametite tösidusest

nõude täitmisel. Muidugi on 1940-1950 aastate rahvastikuarvud rajooniaruandes äärmiselt pealiskaudsed, peegeldades üldist sõjajärgset andmekehvust. 1960 aastatel on neid pisut enam (esitati muutusega haaratud inimeste üldarv), kõige korrektsemad on 1970 aastate aruanded, sisaldades teavet ka suuremate soovanusrühmade lõikes.

1970 aastate teisest poolest hakkab esitatav rahvastikuandmete hulk jälle vähenema. Tundub, et üldjuhul võeti rajooniaruandesse arve majapidamisraamatutest tehtud kokkuvõtete põhjal. Kuigi andmeesitus pidi toimuma kindla vormi kohaselt, ei peetud sellest alati kinni ja aeg-ajalt edastati teavet isegi telefonitsi. Taolistel juhtudel jäävad sageli selgusetuks nii andmete ajaseis kui allikas. Kokkuvõtteid majapidamisraamatutest ei tehtud igal aastal ja nii kajastab rajooniaruanne ühel juhul jooksva aasta, teisel aga eelneva aasta seis. Linnarahvastiku alast infot rajooniaruanne ei sisalda, sest kohapeal vastavat arvepidamist ei peetud.

Eesti Statistikaameti aruanne Moskvale, lühidalt *statistikaaruanne*, kujutas endast iga-aastast vormikohast ettekannet halduspiiride teisenemisest vabariigis ja sellega kaasnenud rahvaarvu muutustest. Hõlmates perioodi 1945-1990, on see allikas ainsana nii vormilt kui metodoloogialt järjepidev: andmeesitus toetub viimasele loendusseisule. Metodoloogiliselt tuleb niisugust lähenemist pidada mõistlikuks, kuivõrd kindla ajahetke kaudu esitatud rahvaarvud on omavahel võrreldavad. Suurriikliku vormina ei sisalda statistikaaruanne õnnetuseks aga külanõukogu tasandi teavet, mistõttu

suurem osa Eestis toimunud piiri- ja sellega kaasnenud rahvastikumuutusi nimetatud allikas ei kajastu. Teistsuguse metodoloogilise aluse tõttu pole statistikaaruanne kohalike allikatega kokkuviidav.

Statistikaameti administratiiv-territoriaalmuutuste kartoteek, lühidalt *register*, on Moskva vormi kohane arvestuskaartide kogum: iga rajooni ja linna kohta peetud kaardile on koondatud ülevaade piiri- ja sellega kaasnenud rahvaarvu muutustest. Sisuliselt on see kumulatiivne kokkuvõte Moskvale esitatud aruannetest ja tugineb eelkirjeldatud meetodikale. Esimesed arvestuskaardid registris pärinevad aastatest 1945-1951, vahemiku 1952-1969 kohta ei ole kartoteeki peetud või on see kaduma läinud. Järgnevatel aastatel 1970-1990 on seda pidevana hoitud, taasiseseisvumise järel registrit enam täiendatud pole. Alates 1970 rahvaloendusest on registrit kohapealsel initsiatiivil täiendatud infoga külanõukogude vahelistest piiri- ja rahvaarvumuutustest. Sama kümnendi keskpaiku sedalaadi praktika tasapisi soikus, elavnedes uuesti 1979 aasta loenduse järel.

Rajooni piiri- või nimemuutuse taotlus/seletuskiri, lühidalt *rajooni taotlus*, väljendab kohaliku võimu ettepanekut piiri- või nimemuutuse teostamiseks. Ei ole teada, millise osa piirimuutuste kohta sedalaadi taotlused on esitatud, igal juhul näib Statistikaameti iga-aastastes administratiiv-territoriaaljaotuse dokumendikaustades säilinud osa juhuslikuna. Linna täitevkomitee, küla- või alevinõukogu algatusel, rajooni täitevkomitee otsusena vormistatult ja Ministrite Nõukogus kooskõlastatuna esitati taotlus Ülemnõukogu Presiidiumile. Sellisena puudus taotlusel kindel vorm ning rahvastikualane info on seal väga erineva hõlmavusega. Rahvastikuandmete leidumisel puudub üldjuhul viide andmeallikale ning ajamomendile. Õeldule vaatamata peegeldab rajooni taotlus kirjeldatavatest allikatest ainsana kohalikke olusid, piirimuutuste põhjendusi ja asjaajamise käiku. Niisugusena on rajooni taotlus mõne külanõukoguvahelise piirimuutuse puhul osutunud ainsaks rahvastikuteavet sisaldavaks allikaks.

Ilmselt oli rahvastikuarvepidamise ebasüsteemsus asja sees olijatele tunnetatav, ja nii seadis kauaaegne Statistikaameti juhtivtöötaja Lembit Tepp sisse eraviisilise koondandmete arhiivi — lühidalt *Tepp'i kaust* —, mis muu teabe hulgas sisaldab ka piiri- ja rahvaarvumuutusi. Asjakohane andmehõlmatus Tepp'i kaustas ei ole päris teada, kuid kogumiku koostajail on olnud võimalus veenduda, et kindlasti leidub selles teavet, mis ametlikes allikates ei kajastu või on kaduma läinud. Eraviisiliselt pidas piiri- ja rahvaarvumuutuste ülevaadet ka Statistikaameti rahvastikuosakonna omaaegne juhataja Juta Bergvald. Ülevaade — lühidalt *Bergvald'i kaust* — sisaldab infot piirimuutustega kaasnenud rahvaarvuliikumistest aastatel 1970-1990, olles 1970 aastate esimesel poolel küllalt süsteemne. Käesoleva kogumiku koostamisel on Tepp'i ja Bergvald'i kaustast olnud eelkõige abi 1976 aastal toimunud piirimuutustega kaasatud rahvaarvude täpsustamisel.

Rajooniaruanne, statistikaaruanne ja rajooni taotlus on kuni 1970 aastani arhiveeritud Eesti Riigiarhiivis, hilisemate aastate kohta olev teave asub Statistikaametis, nagu ka register kogu ajavahemiku osas. Eraarhiivina ei ole Bergvald'i ja Tepp'i kaustad avalikult kättesaadavad. Tuleb tõdeda, et Statistikaametis paiknenud materjalid osutusid laialipillatuks, kuid said kogumikutööde tõukel uuesti koondatud.

Alljärgnev ülevaade esitab Tartumaa 1959-1990 piirimuutused Eesti NSV Ülemnõukogu Teataja põhjal, mida kogumiku käsitusperioodi ulatuses on täiendatud rahvastikuandmetega kirjeldatud allikatest. Eri allikate lüngad ja vasturääkivused olid sedavõrd suured, et väärivad eraldi väljatoomist: tekstis on esitatud kolme põhiallika teave kaldkriipsude vahel järjekorras: *rajooniaruanne/ statistikaaruanne/ register*. Märge “–” tähistab vastava arvandme, märke “...” andmeallika puudumist.

1959 aasta. ENSV ÜP 24. jaanuari seadlus koondas rajoonide arvu Eestis kahekümne neljale. Kolmeteistkümne likvideeritu hulka kuulus ka Kallaste rajoon, mis läbi Kallaste linn ning Alatskivi, Kokora, Koosa, Pala, Peipsiääre, Vara ja Välgi külanõukogu — niisiis tollane rajoon tervikuna — anti üle Tartu rajoonile.

1960 aasta. ENSV ÜP 14. aprilli seadlus jätkas rajoonide reorganiseerimist. Likvideeriti Räpina rajoon, millest arvati Tartu rajooni koosseisu Mehikoorma ja Piirissaare külanõukogu. Sama aasta ENSV ÜP 3. septembri seadlus muutis rajoonipiiri lõuna pool: Tartu rajooni Lemmatsi ja

Haaslava külanõukogu laienesid, vastavalt Nõo külanõukogu (Elva rajoon) ja Vastse-Kuuste (Põlva rajoon) külanõukogu arvelt. Rajoonisiselt ühendati Emajõe külanõukogu Luunjaga ning Välgi külanõukogu Varaga.

1962 aasta. Veel ühe sammu rajoonide koondamise suunas tegi ENSV ÜP 21. detsembri seadlus, mis kaotas Elva. Likvideeritud rajoonist anti Tartu rajoonile üle Elva, Kambja, Konguta, Nõo, Puhja, Rannu, Ulila ning Palupera külanõukogu arvel kosunud Rõngu külanõukogu, samuti Elva linn. Sama seadlus andis üle Jõgeva rajoonile Pala ja osa Kokora külanõukogust. Ülejäänud osa Kokora külanõukogust lülitati Alatskivi koosseisu. ENSV ÜP 28. detsembri seadlus laiendas Tartu linna maa-ala ligi 300 hektari võrra Lemmatsi külanõukogu arvel.

1964 aasta. ENSV ÜP 25. aprilli seadlus laiendas Kambja külanõukogu Haaslava arvel ja kahandas Elva kasuks. ENSV ÜP 28. novembri seadlus muutis Elva linna piiri, laiendades seda 470 hektari võrra Elva külanõukogust. Linn omakorda loovutas Elva külanõukogule 9.4 hektarit maad.

1968 aasta. ENSV ÜP 27. detsembri seadlus kasvatas Kallaste linna Alatskivi külanõukogult saadud 26 hektari ja 15/ – / ... inimese võrra. Sama seadlus muutis ka hulga külanõukogude piire: Koosa külanõukogu sai 284 hektarit ... / – / ... inimesega riiklikku tagavaramaad Mäksalt, Lemmatsi külanõukogu 160 hektarit ... / – / ... inimesega Tähtverelt, Peipsiääre külanõukogu 217 hektarit ... / – / ... inimesega Koosalt, Rannu külanõukogu 450 hektarit ... / – / ... inimesega Rõngult, Äksi külanõukogu 1357 hektarit ... / – / ... inimesega Käreverelt ning Nõo külanõukogu 2018 hektarit ... / – / ... inimesega Lemmatsilt ja 269 hektarit ... / – / ... inimesega Tähtverelt. Väärib tähelepanu, et kümne seni ühtlusarvutatud maakonna puhul on esmakordne olukord, kus ükski kuuest põhiallikast ega ka lisaallikad ei anna mingit teavet piiriteisendustega kaasnenud rahvastikum muutuste kohta. Sama seadluse põhjal nimetati Kärevere külanõukogu ümber Laeva külanõukoguks.

1971 aasta. ENSV ÜP 3. detsembri seadlus muutis Tartu ja Jõgeva rajooni vahelist piiri: Tartu rajooni Äksi külanõukogule liideti 2632 hektarit 242/255/255 inimesega Jõgeva rajooni Järve külanõukogust.

1972 aasta. ENSV ÜP 28. juuli seadlus likvideeris Elva ja Ulila külanõukogu. Elva külanõukogu maadest liideti 6265 hektarit 873/ – /950 inimesega Nõo külanõukogule ja ülejäänud 2544 hektarit 676/ – /655 inimesega Rõngu külanõukogule. Ulila 1450/ – /1500 inimesega liideti tervikuna Puhja külanõukoguga, aga Puhja omakorda loovutas 900 hektarit 167/ – /171 inimesega Konguta külanõukogule. Samuti andis Tartu külanõukogu 260 hektarit 40/ – /34 inimesega Vara külanõukogule.

1975 aasta. ENSV ÜP 31. jaanuari seadlus kaotas Äksi külanõukogu, mis kulus Tartu külanõukogu laiendamisele. Elanikke oli likvideeritud Äksis 2660/ – /2507.

1976 aasta. ENSV ÜP 27. detsembri seadlus jätkas külanõukogude koondamist, sedakorda likvideeriti Koosa ja Laeva külanõukogu. Koosa 1057/ – / ... elanikuga liideti Varaga ning Laeva 943/ – / ... elanikuga Tähtverega. Bergvald'i kaust annab avrudeks vastavalt 1140 ja 1126 inimest. Haaslava külanõukogu sai juurde 3628 hektarit 742/ – / ... inimesega Kambjalt (734 inimesega Bergvald'i kausta kohaselt), viimane omakorda sai Nõolt 2271 hektarit 252/ – / ... inimesega, 301 inimesega Bergvald'i kohaselt. Lemmatsi külanõukogu loovutas aga Nõole 122 hektari suuruse elaniketa maatüki.

1977 aasta. ENSV ÜP 22. aprilli seadlus laiendas Tartu linna piiri, kokku sai linn juurde 1437 hektarit koguni kõigi piirnevate külanõukogude arvelt. Lemmatsi külanõukogult lõigati linna kasuks 292 hektarit 1156/ – / ... inimesega, Tähtvere külanõukogult 232 hektarit 59/ – / ... inimesega, Tartu külanõukogust 170 hektarit 470/ – / ... inimesega ning Luunja külanõukogust 743 hektarit 105/ – / ... inimesega. Bergvald'i kausta kohaselt olid arvud vastavalt 217, 39, 330 ja 129 inimest. Vastutasuks loovutas linn koguni 7 hektarit koos 88/ – / ... inimesega (Bergvald'i kohaselt 115), kuid seda vaid ühele, Tartu külanõukogule.

1981 aasta. ENSV ÜP 8. detsembri seadlus liitis Kambja külanõukogule 3389 hektarit ... / ... /655 inimesega Haaslavalt. Sama seadlus nimetas Lemmatsi Ülenurme külanõukoguks.

1987 aasta. ENSV ÜP 26. märtsi seadlus taasmoodustas Laeva külanõukogu Tähtvere külanõukogu arvel. Loodud külanõukogu pindala oli 253.2 ruutkilomeetrit ja see hõlmas Kärevere, Kämara, Laeva, Siniküla, Valmaotsa ja Väänikvere küla, Laeva katesovhoosi ja Tartu metsamajandi maid, kokku ... /936/936 inimesega.

1990 aasta. Senised rajoonid nimetati taas maakondadeks, alustati eestilike maakonna- ja vallanimede taastamist.

Loetletud piirimuutuste rahvastikumõju on leidnud arvestamist kogumiku arvtabelites. Sündmusstatistika tabelites on rahvastiku liikumine ühest haldusüksusest teise toodud eraldi veeruna ja muidugi arvestatud kõigi näitajate leidmisel. Loendustabelite juures ei ole viiteid üksikutele piirimuutustele esitatud, loendusandmestiku võrdlemisel tuleb pöörduda ülaltoodud loetelu poole. Toetudes tavapärasele rahvastikustatistilisele metodoloogiale lähtub andmeesitus väikseimast omavalitsuslikust haldusüksusest, linnast või vallast. Nii jääb paratamatult kõrvale külaandmestik, mis rahvastiku väikesearvulisuse tõttu ei ole isikutunnuste lõikes ülevaatlik. Ometi on rahvaarv külade kaupa huvipakkuv ning loendusstatistikas on küla rahvaarv sama täpsusastmega kui valla, maakonna või riigi oma.

Õeldule toetudes on järgnevasse alaossa koondatud külade rahvaarv kõigi nelja sõjajärgse rahvaloenduse lõikes. Esituslaadi seisukohalt on eelistatud külade rühmitamist esmatasandi haldusüksuste kaupa, mis toob ühtlasi esile külanõukogude omavahelise raske võrreldavuse. Nõnda ei pruugi tabelis samad külad eri loendustel üksteise kõrval paikneda, ja esituse pahupoolena tuleb kasutajal neid otsida vastava külanõukogu alt. Erandina on 1959 aasta külade rahvaarvud esitatud juba teisendatud kujul: vastavalt 1970 aasta loenduse struktuurile nii küla nime kui esmatasandi haldusüksuse mõttes. Ühelt poolt on selline esituslaad paratamatu, sest 1959 aasta loendusandmeid ei töödeldudki toimumisaegsetes piirides, teisalt võimaldab see saavutada tabeli mõnevõrra suuremat kompaktsust. Kahe esimese sõjajärgse loenduse külaandmed pärinevad 1970 aasta loenduse järel avaldatud kogumikust [ESKV 1972], 1979 aasta arvud samalaadsest hilisemast kogumikust [ESKV 1981].

5. MAAHALDUSÜKSUSTE RAHVAARV LOENDUSAASTATEL 1959-1989

Haldusüksus	Rahvaarv		Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv
	1959	1970		1979		1989
Alatskivi	2594	2000	Alatskivi	1636	Alatskivi	1614
Alasoo küla	114	102	Alasoo küla	94	Alasoo küla	63
Alatskivi asund	297	295	Alatskivi alevik	356	Alatskivi alevik	564
Haapsipea küla	95	82	Haapsipea küla	98	Haapsipea küla	69
Jura küla	26	22				
Kokora asundus	87	56	Kokora küla	83	Kokora küla	89
Kuningvere küla	21	17	Kuningvere küla	35	Kuningvere küla	37
Kõderi küla	50	37	Kõdesi küla	32	Kõdesi küla	28
Lahe küla	18	17				
Lahepera küla	79	57	Lahepera küla	59	Lahepera küla	39
Linaleo küla	27	16				
Metsanuka küla	26	18				
Mets-Torila küla	49	29				
Naelavere küla	66	117	Naelavere küla	75	Naelavere küla	64
Nina küla	370	259	Nina küla	177	Nina küla	138
Ninasoo küla	35	15				
Orgemäe küla	18	14				
Padakõrve küla	9	13	Padakõrve küla	8	Padakõrve küla	8
Passi küla	61	39				
Peatskivi küla	53	39	Peatskivi küla	42	Peatskivi küla	58
Pusi küla	53	37	Pusi küla	30	Pusi küla	26
Päiksi küla	94	73	Päiksi küla	51	Päiksi küla	30
Pärsikivi küla	56	57	Pärsikivi küla	9	Pärsikivi küla	7
Riidma küla	41	38	Riidma küla	44	Riidma küla	42
Ronisoo küla	53	46				
Rootsi küla	99	60				
			Rootsiküla küla	42	Rootsiküla küla	32
Rootsisoo küla	17	13				
Rupsi küla	57	21	Rupsi küla	72	Rupsi küla	35
Saburi küla	39	17				
Savastvere küla	104	73	Savastvere küla	36	Savastvere küla	50
Savimetsa küla	77	52	Savimetsa küla	37	Savimetsa küla	24
Sudemäe küla	46	23				
Tedre küla	16	11				
Timamaa küla	21	8				
Torila küla	65	65	Torila küla	127	Torila küla	119
Toru küla	49	23				
Tõruvere küla	64	44	Tõruvere küla	95	Tõruvere küla	76
Virtsoo küla	43	32				
			Virtsu küla	34	Virtsu küla	16
Väike-Torila küla	32	19				
Väljaküla küla	67	44				
Elva	1624	1605				
Altmäe küla	72	47				
Etsaste küla	64	40				
Hennu küla	55	51				
Illi küla	120	137				
Ivaste küla	21	14				
Kalme küla	113	88				
Kase küla	78	84				
Ketneri küla	63	51				
Kodijärve asundus	152	146				
Käo küla	45	40				

Haldusüksus	Rahvaarv		Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv
	1959	1970		1979		1989
Kääni küla	75	44				
Laguja küla	86	59				
Lauri küla	71	93				
Leivaste küla	113	182				
Oomiste küla	58	41				
Palumäe küla	61	57				
Rundsu küla	39	25				
Sassi küla	74	37				
Tamsa küla	71	98				
Uderna küla	156	143				
Uuta küla	37	128				
Haaslava	2149	2059	Haaslava	2500	Haaslava	1604
Aardla küla	101	102	Aadami küla	80	Aadami küla	38
Aardlapalu küla	29	27	Aardla küla	162	Aardla küla	147
Alaküla küla	41	36				
Haaslava asundus	108	107	Haaslava küla	88	Haaslava küla	71
Igevere küla	97	88	Igevere küla	55	Igevere küla	75
Ignase küla	242	245	Ignase küla	240	Ignase küla	209
Kitseküla küla	93	66	Kitseküla küla	54	Kitseküla küla	25
Koke küla	96	99	Koke küla	83	Koke küla	65
Kriimani asundus	178	154	Kriimani küla	109	Kriimani küla	79
Kurepalu asund	85	71	Kurepalu küla	60	Kurepalu küla	33
Kõivu küla	48	45				
			Kõrkküla küla	41		
Kärevere küla	166	138				
Küti-Sipe küla	1	1				
			Lalli küla	67		
Lange küla	58	95	Lange küla	82	Lange küla	69
Metsanurga küla	45	49	Metsanurga küla	38	Metsanurga küla	31
Mõra-Tuige küla	74	46	Mõra küla	36	Mõra küla	27
Paluküla küla	33	29				
Päkste küla	225	134				
			Rebase küla	154		
Roiu asund	147	243	Roiu alevik	460	Roiu alevik	536
			Sipe küla	53		
			Sirvaku küla	93		
			Talvikese küla	42		
Tõõraste küla	135	115	Tõõraste küla	119	Tõõraste küla	94
Uniküla küla	147	169	Uniküla küla	183	Uniküla küla	105
			Vana-Kuuste küla	201		
Kambja	3020	2499	Kambja	1809	Kambja	2360
Aakaru küla	114	99	Aakaru küla	69	Aakaru küla	51
Hallivariku küla	36	23				
Iduste küla	56	41				
Ivaste küla	18	9	Ivaste küla	46	Ivaste küla	33
Kaatsi küla	122	77	Kaatsi küla	112	Kaatsi küla	58
			Kambja alevik	432	Kambja alevik	639
Kammeri asundus	102	60	Kammeri küla	61	Kammeri küla	146
Kavandu küla	70	65	Kavandu küla	51	Kavandu küla	32
			Kodijärve küla	91	Kodijärve küla	75
Kullaga küla	35	20	Kullaga küla	34	Kullaga küla	18
Kuuste küla	180	160				
Kõrkküla küla	55	61			Kõrkküla küla	31
Küti-Sipe küla	113	91				
Lalli küla	133	110			Lalli küla	105
Madise küla	191	141	Madise küla	36	Madise küla	11

Haldusüksus	Rahvaarv		Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv
	1959	1970		1979		1989
Maidla küla	81	64				
Mäeküla küla	102	109	Mäeküla küla	71	Mäeküla küla	52
			Oomiste küla	14	Oomiste küla	8
Paali küla	44	73	Paali küla	92	Paali küla	60
			Palumäe küla	56	Palumäe küla	36
Pangodi küla	76	58	Pangodi küla	53	Pangodi küla	61
Pulli küla	71	49	Pulli küla	37	Pulli küla	30
Pühi küla	106	107	Pühi küla	83	Pühi küla	88
Raanitsa küla	61	52	Raanitsa küla	71	Raanitsa küla	53
Rebase küla	166	142			Rebase küla	125
Reolasoo küla	60	41	Reolasoo küla	38	Reolasoo küla	21
Riiviku küla	53	37	Riiviku küla	26	Riiviku küla	16
					Sipe küla	51
Sirvaku küla	57	52			Sirvaku küla	66
			Sulu küla	24	Sulu küla	18
Suure-Kambja asundus	199	105	Suure-Kambja küla	87	Suure-Kambja küla	73
Talvikese küla	49	39			Talvikese küla	25
Tapu-Soe küla	36	30				
Tatra küla	111	77	Tatra küla	60	Tatra küla	43
					Vana-Kuuste küla	200
Virulase küla	122	114	Virulase küla	124	Virulase küla	102
Visnapuu küla	82	64	Visnapuu küla	41	Visnapuu küla	33
Vissi küla	40	26				
Väike-Kambja asund	279	303				
Konguta	1920	1569	Konguta	1515	Konguta	1379
Annikoru küla	51	58	Annikoru küla	192	Annikoru küla	345
Aruküla küla	82	47				
Engu küla	52	32				
Ihaste küla	38	34				
Järve küla	36	18				
Kapsta küla	55	55	Kapsta küla	79	Kapsta küla	62
Karijärve küla	44	44	Karijärve küla	71	Karijärve küla	48
Karjalepiku küla	40	19				
Kobilu küla	231	151	Kobilu küla	107	Kobilu küla	79
			Konguta küla	220	Konguta küla	177
Kureküla küla	124	140				
			Kurelaane küla	91	Kurelaane küla	77
Külaaseme küla	56	38	Külaaseme küla	56	Külaaseme küla	22
Lembavere küla	50	35	Lembavere küla	86	Lembavere küla	70
Majala küla	50	28	Majala küla	69	Majala küla	56
Marana küla	37	32				
Metsalaane küla	34	25	Metsalaane küla	78	Metsalaane küla	74
			Mäeotsa küla	135	Mäeotsa küla	84
Mälgi küla	41	28	Mälgi küla	57	Mälgi küla	26
Oru küla	34	17				
Paluküla küla	63	46				
Pombre küla	86	72				
Poola küla	52	36	Poola küla	59	Poola küla	39
Pööritsa küla	65	40	Pööritsa küla	109	Pööritsa küla	93
Saare küla	33	31				
Soova küla	46	46				
Suure-Konguta asundus	123	137				
Uueküla küla	48	22				
Vahessaare küla	48	27	Vahessaare küla	55	Vahessaare küla	56
Vellavere küla	62	55	Vellavere küla	51	Vellavere küla	71
Verevi küla	62	46				
Väike-Konguta asundus	130	179				
Ülesoo küla	47	31				

Haldusüksus	Rahvaarv		Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv
	1959	1970		1979		1989
Koosa	1463	1140				
Kargoja küla	94	78				
Kirepi küla	128	137				
Koosa asund	247	243				
Koosalaane küla	102	64				
Kõnnu küla	86	85				
Meoma küla	153	116				
Metsakivi küla	73	32				
Praaga küla	31	17				
Põdra küla	104	79				
Põldmaa küla	76	61				
Põrgu küla	54	22				
Rehemetsa küla	57	31				
Sookurgu küla	27	15				
Tähemaa küla	112	68				
Vanaussaia küla	51	32				
Viira küla	68	60				
Laeva	1400	1126			Laeva	919
Keskküla küla	184	132				
Koosa küla	64	54				
Kämara küla	136	84			Kämara küla	42
Kärevere küla	79	84			Kärevere küla	133
Laeva asundus	102	157				
Laeva küla	108	65			Laeva küla	541
Ojaküla küla	52	44				
Piiri küla	58	22				
Raja küla	23	24				
Siniküla küla	298	257			Siniküla küla	111
Soo küla	25	16				
Valmaotsa küla	98	84			Valmaotsa küla	39
Väänikvere I küla	81	33			Väänikvere küla	53
Väänikvere II küla	92	70				
Lemmatsi	2472	3106	Lemmatsi	3581		
Aakaru küla	37	24				
Haage küla	45	66				
Külitse küla	190	168	Külitse küla	278		
Laane küla	123	101	Laane küla	66		
Lemmatsi asundus	142	126	Lemmatsi küla	139		
Lepiku küla	108	84	Lepiku küla	92		
Läti küla	65	60	Läti küla	48		
Mäeküla küla	115	357				
Reola küla	209	208	Reola küla	338		
Räni asundus	109	201	Räni küla	680		
Räni-õsso küla	69	67				
Ränna asundus	50	48				
Soinaste küla	91	108	Soinaste küla	93		
Soosilla küla	111	82	Soosilla küla	61		
Tõrvandi asundus	204	606	Tõrvandi alevik	954		
Tässvere küla	173	62	Tässvere küla	36		
Uhti küla	164	204	Uhti küla	111		
Variku küla	75	127				
Ülenurme asund	259	292	Õssu küla	37		
Ülenurme küla	133	115	Ülenurme alevik	648		
Luunja	2121	2014	Luunja	1856	Luunja	2206
Alevi küla	62	37				

Haldusüksus	Rahvaarv		Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv
	1959	1970		1979		1989
Aravuste küla	43	27				
Ihaste küla	76	67				
Jantsu küla	24	17				
Kabina asundus	79	68	Kabina küla	48	Kabina küla	35
Kakumetsa küla	66	38	Kakumetsa küla	47	Kakumetsa küla	36
Kalda küla	59	27				
Kikaste küla	44	48	Kavastu küla	171	Kavastu küla	257
Kitseküla küla	40	31	Kikaste küla	55	Kikaste küla	54
Kure küla	27	17				
Kõivu küla	32	20	Kõivu küla	19	Kõivu küla	13
Lohkva küla	143	197	Lohkva küla	200	Lohkva küla	551
Luunja asund	230	365	Luunja alevik	521	Luunja alevik	621
Metsaküla küla	40	61				
Muri küla	47	38	Muri küla	41	Muri küla	28
Mõisaküla küla	87	123				
Ojaküla küla	82	55				
Pajukurmu küla	41	21	Pajukurmu küla	16	Pajukurmu küla	26
Pilka küla	55	87	Pilka küla	109	Pilka küla	130
Poksi küla	50	48	Poksi küla	33	Poksi küla	29
Põvvatu küla	81	83	Põvvatu küla	106	Põvvatu küla	64
Rõõmu küla	51	50	Rõõmu küla	34	Rõõmu küla	20
Saeveski küla	37	36				
Saksa küla	29	19				
Savaküla küla	52	52	Sava küla	40	Sava küla	20
Savikoja küla	69	50	Savikoja küla	47	Savikoja küla	36
Sirgu küla	54	54	Sirgu küla	100	Sirgu küla	84
Sirgumetsa küla	33	44	Sirgumetsa küla	123	Sirgumetsa küla	90
Sootaga küla	19	12				
Sääsküla küla	53	17	Sääsküla küla	44	Sääsküla küla	27
Sääsekõrva küla	84	40	Sääsekõrva küla	29	Sääsekõrva küla	23
Tilga küla	50	29				
Tõrvasoo küla	12	6				
Vanamõisa küla	84	58				
Veibri küla	39	37	Veibri küla	42	Veibri küla	39
Viira küla	47	35	Viira küla	31	Viira küla	23
Mehikoorma	1906	1401	Mehikoorma	1138	Mehikoorma	967
Aravu küla	171	137	Aravu küla	219	Aravu küla	161
Haavametsa küla	42	37	Haavametsa küla	27	Haavametsa küla	24
Jõepera küla	145	104	Jõepera küla	130	Jõepera küla	91
Järvelja küla	65	68	Järvelja küla	60	Järvelja küla	45
Küka küla	124	82				
Laane küla	69	49				
Meeksi asundus	130	113	Meeksi küla	210	Meeksi küla	161
Meerapalu küla	225	134	Meerapalu küla	135	Meerapalu küla	80
Mehikoorma asund	432	351	Mehikoorma alevik	252	Mehikoorma alevik	344
Parapalu küla	88	34	Parapalu küla	19	Parapalu küla	5
Pedaspää küla	81	55				
Pihuste küla	75	48				
Riitemetsa küla	93	65				
Rõkka-Maasikmäe küla	36	38	Rõka küla	24	Rõka küla	17
Sikakurmu küla	130	86	Sikakurmu küla	62	Sikakurmu küla	39
Mäksa	2144	1946	Mäksa	1853	Mäksa	1758
Aruaia küla	57	35	Aruaia küla	69	Aruaia küla	37
Aruküla küla	79	41				
Kaagvere asund	306	347	Kaagvere küla	388	Kaagvere küla	400
Kaagvere küla	94	92				

Haldusüksus	Rahvaarv		Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv
	1959	1970		1979		1989
Kaarli küla	101	71				
			Kaarlimõisa küla	82	Kaarlimõisa küla	68
Kastre asundus	195	117				
Kastre küla	20	29	Kastre küla	103	Kastre küla	79
Kikassaare küla	6	2				
Kõrvesilla küla	37	34				
Kägari küla	37	32				
Melliste küla	115	86	Melliste küla	169	Melliste küla	428
Murulaane küla	49	20				
Maksa asundus	79	76	Maksa küla	154	Maksa küla	121
Mäletjärve küla	30	38	Mäletjärve küla	71	Mäletjärve küla	39
Oru küla	40	36				
Piiri küla	63	41				
Poka asundus	102	112	Poka küla	100	Poka küla	66
Reheküla küla	48	49				
Sarakuste I küla	74	73	Sarakuste küla	72	Sarakuste küla	59
Sarakuste II küla	78	105				
			Sudaste küla	109	Sudaste küla	74
Tamme küla	110	106				
			Tammevaldma küla	86	Tammevaldma küla	55
Telliskivi küla	58	25				
Tigase küla	13	7	Tigase küla	77	Tigase küla	45
Vana-Kastre küla	106	101	Vana-Kastre küla	79	Vana-Kastre küla	74
Veskimäe küla	89	87	Veskimäe küla	59	Veskimäe küla	34
Võru küla	30	26	Võruküla küla	49	Võruküla küla	40
Võõbste küla	128	158	Võõpste küla	186	Võõpste küla	139
Nõo	3195	3568	Nõo	3920	Nõo	3717
Aiamaa küla	110	140	Aiamaa küla	90	Aiamaa küla	52
			Altmäe küla	32	Altmäe küla	24
			Ennu küla	53	Ennu küla	17
			Etsaste küla	73	Etsaste küla	83
			Illi küla	93	Illi küla	68
Järiste küla	140	51	Järiste küla	62	Järiste küla	45
Kaasmaru küla	5	5				
Keeri küla	110	66	Keeri küla	41	Keeri küla	48
			Ketneri küla	33	Ketneri küla	15
Kolga küla	105	69	Kolga küla	52	Kolga küla	38
			Kääni küla	36	Kääni küla	32
			Laguja küla	47	Laguja küla	32
Luke asund	320	340	Luke küla	436	Luke küla	332
Luke asundus	134	158				
Meeri asundus	412	439	Meeri küla	490	Meeri küla	388
Nõgiaru küla	332	387	Nõgiaru küla	370	Nõgiaru küla	265
Nõo alevik	593	798	Nõo alevik	1142	Nõo alevik	1518
Nõo küla	241	271				
			Sassi küla	25	Sassi küla	28
Sulu küla	59	36				
			Tamsa küla	81	Tamsa küla	76
Tõravere küla	178	386	Tõravere alevik	394	Tõravere alevik	347
Unipiha küla	121	117	Unipiha küla	77	Unipiha küla	67
			Uuta küla	67	Uuta küla	57
Vana-Nõo asundus	52	74				
Vaste-Nõo asundus	101	103				
Vissi küla	64	58	Vissi küla	75	Vissi küla	78
Voika küla	118	70	Voika küla	151	Voika küla	107
Peipsiääre	2325	1817	Peipsiääre	1376	Peipsiääre	991
			Kasepää alevik	406	Kasepää alevik	312

Haldusüksus	Rahvaarv		Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv
	1959	1970		1979		1989
Savka küla	36	34	Kolkja alevik	482	Kolkja alevik	363
Sipelga küla	196	162	Sipelga küla	137	Sipelga küla	88
Sohvia küla	134	94				
Suur-Kolkja küla	259	248				
Uus-Kasepää küla	259	200				
Vana-Kasepää küla	411	297				
Varnja küla	624	493	Varnja alevik	351	Varnja alevik	228
Väike-Kolkja küla	406	289				
Piirissaare	479	308	Piirissaare	188	Piirissaare	106
Piiri küla	239	174	Piiri küla	107	Piiri küla	57
Saare küla	177	105	Saare küla	64	Saare küla	40
Tooni küla	63	29	Tooni küla	17	Tooni küla	9
Puhja	1623	1259	Puhja	2644	Puhja	2474
Aru küla	37	34				
Järva küla	118	122	Härjanurme küla	42	Härjanurme küla	33
			Järvaküla küla	111	Järvaküla küla	75
			Kaimi küla	116	Kaimi küla	75
Kaldasaare küla	8	6				
Kannu küla	67	22				
Karijärve küla	23	18				
			Kasumetsa küla	81	Kasumetsa küla	56
Koiduaru küla	31	22				
Mõisamaa küla	223	171	Mõisanurme küla	138	Mõisanurme küla	117
Mäeselja küla	74	84	Mäeselja küla	60	Mäeselja küla	47
Nasja küla	76	39	Nasja küla	84	Nasja küla	42
Nasja-Kassumetsa küla	71	57				
Oru küla	40	40				
Palupõhja küla	28	15	Palupõhja küla	10	Palupõhja küla	3
Pori küla	51	68				
Puhja alevik	490	326	Puhja alevik	767	Puhja alevik	1051
Rekusaare küla	3	5				
			Ridaküla küla	41	Ridaküla küla	32
Ropka küla	75	91				
			Rämsi küla	287	Rämsi küla	253
Saare küla	33	13				
Soovaveski küla	3	2				
			Teilma küla	57	Teilma küla	53
Tännassilma küla	70	47	Tännassilma küla	72	Tännassilma küla	46
			Ulila alevik	595	Ulila alevik	479
Vihavu küla	69	53	Vihavu küla	83	Vihavu küla	48
Võllinge küla	33	24				
			Võsivere küla	100	Võsivere küla	64
Rannu	2236	2252	Rannu	2098	Rannu	2029
Ervuküla küla	129	118	Ervu küla	157	Ervu küla	131
			Järve küla	94	Järve küla	52
Kaara küla	30	34				
Kaarlijärve asund	221	165	Kaarlijärve küla	198	Kaarlijärve küla	179
Kipastu küla	62	40	Kipastu küla	34	Kipastu küla	23
Kiriku küla	77	70				
Koopsi küla	39	31	Koopsi küla	31	Koopsi küla	26
Kulli küla	75	63	Kulli küla	85	Kulli küla	73
Kureküla asund	199	330	Kureküla alevik	251	Kureküla alevik	204
Kureküla küla	72	38				
Metsaküla küla	64	34				
Mõisapalu küla	48	29				

Haldusüksus	Rahvaarv		Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv
	1959	1970		1979		1989
Neemisküla küla	42	69	Neemisküla küla	148	Neemisküla küla	144
Noorma küla	120	103	Noorma küla	94	Noorma küla	61
Pagavere küla	30	27				
Paju küla	60	70	Paju küla	56	Paju küla	50
Rannaküla küla	4	71				
Rannu asundus	145	179	Rannu alevik	330	Rannu alevik	553
Raudja küla	34	9				
Sangla asundus	103	61	Sangla küla	51	Sangla küla	29
Sangla küla	30	40				
Sangsaadu küla	32	22				
Saviküla küla	27	9				
Suur-Rakke küla	62	80	Suure-Rakke küla	87	Suure-Rakke küla	78
Tamme küla	79	66	Tamme küla	48	Tamme küla	44
Uniküla küla	101	103				
Utukolga küla	43	49	Utukolga küla	43	Utukolga küla	31
Vallapalu küla	27	44	Vallapalu küla	58	Vallapalu küla	49
Vehendi küla	68	32	Vehendi küla	104	Vehendi küla	98
Verevi küla	74	102	Verevi küla	74	Verevi küla	67
Väike-Rakke küla	139	164	Väike-Rakke küla	155	Väike-Rakke küla	137
Rõngu	2876	2756	Rõngu	3315	Rõngu	3311
Hingemäe küla	38	43				
Kahu küla	58	48				
Kirepi asundus	153	131	Kalme küla	133	Kalme küla	97
			Kirepi küla	189	Kirepi küla	130
Koruste küla	365	252	Koruste küla	221	Koruste küla	165
			Kõduküla küla	186	Kõduküla küla	143
			Käo küla	80	Käo küla	52
			Käärdi alevik	255	Käärdi alevik	637
Lapetukma küla	228	270	Lapetukme küla	210	Lapetukme küla	179
Lauri küla	20	17				
Lobjaku küla	34	19				
			Lossimäe küla	130	Lossimäe küla	127
Mudsi küla	35	40				
Piigandi küla	59	33	Piigandi küla	60	Piigandi küla	43
Pori küla	34	25				
Raigaste küla	187	153	Raigaste küla	177	Raigaste küla	98
Rannaküla küla	129	120	Rannaküla küla	92	Rannaküla küla	53
Rõngu alevik	376	621	Rõngu alevik	773	Rõngu alevik	880
Suure-Rõngu küla	109	140				
Tamme asundus	179	174				
Tammiste asundus	145	122	Tammiste küla	175	Tammiste küla	121
Teedla asund	199	187	Teedla küla	196	Teedla küla	147
Tilga küla	67	66	Tilga küla	157	Tilga küla	116
Tõlvamäe küla	66	45				
			Uderna küla	120	Uderna küla	138
Valguta asundus	189	120	Valguta küla	161	Valguta küla	185
Vilsi küla	46	27				
Väike-Rõngu asundus	160	103				
Tartu	2660	2852	Tartu	5123	Tartu	4988
Aovere küla	41	49	Aovere küla	57	Aovere küla	46
Aru asund	402	344				
Arupää küla	55	41	Arupää küla	38	Arupää küla	25
Astivere küla	24	12				
Engevere küla	40	19				
			Erala küla	209	Erala küla	249
Haava küla	50	41	Haava küla	62	Haava küla	41
			Igavere küla	121	Igavere küla	106

Haldusüksus	Rahvaarv		Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv
	1959	1970		1979		1989
Kaarli küla	40	31	Jõusa küla	47	Jõusa küla	26
			Kastli küla	91	Kastli küla	86
			Kikivere küla	41	Kikivere küla	20
Keressaare küla	21	12				
Kerkaküla küla	27	25				
Kobratu küla	88	83	Kobratu küla	102	Kobratu küla	50
			Kukulinna küla	73	Kukulinna küla	82
Kõrveküla küla	102	260	Kõrveküla alevik	325	Kõrveküla alevik	516
			Kärkna küla	139	Kärkna küla	218
Kükitaja küla	25	26	Kükitaja küla	47	Kükitaja küla	35
			Lammiku küla	73	Lammiku küla	45
Lombi küla	55	54	Lombi küla	104	Lombi küla	74
			Lähte alevik	323	Lähte alevik	454
Läätša küla	39	43				
Lüüsa küla	37	33				
Metsküla küla	120	47	Maramaa küla	89	Maramaa küla	65
			Metsanuka küla	31	Metsanuka küla	14
Muri küla	55	30				
Möllatsi küla	81	75	Möllatsi küla	84	Möllatsi küla	54
Napu küla	53	39				
			Nigula küla	83	Nigula küla	52
			Nõela küla	33	Nõela küla	32
			Puhtaleiva küla	88	Puhtaleiva küla	84
			Pupastvere küla	42	Pupastvere küla	33
Pärna küla	49	26				
			Saadjärve küla	262	Saadjärve küla	208
Saarde küla	20	16				
			Salu küla	49	Salu küla	36
Soe küla	70	57	Soeküla küla	43	Soeküla küla	45
			Soitsjärve küla	33	Soitsjärve küla	31
			Sojamaa küla	152	Sojamaa küla	120
			Sootaga küla	176	Sootaga küla	119
Taabri küla	37	28	Taabri küla	46	Taabri küla	40
Tammistu asund	148	140				
Tammistu küla	93	123	Tammistu küla	332	Tammistu küla	206
Tilla küla	43	38	Tila küla	80	Tila küla	49
			Toolamaa küla	30	Toolamaa küla	21
Tordi küla	14	12				
Vaheküla küla	35	39				
Vahi asund	0	257	Vahi küla	352	Vahi küla	265
Vasula asund	181	210	Vasula küla	260	Vasula küla	225
Vasula küla	30	27				
Vedu küla	199	284	Vedu küla	259	Vedu küla	333
Vesneri asundus	142	116	Vesneri küla	147	Vesneri küla	127
Viidike küla	86	83	Viidike küla	49	Viidike küla	33
Vilusaare küla	30	24	Vilussaare küla	22	Vilussaare küla	26
			Võibla küla	112	Võibla küla	117
Väägvere küla	79	88	Väägvere küla	39	Väägvere küla	45
			Õvi küla	82	Õvi küla	51
			Äksi küla	296	Äksi küla	484
Änni küla	49	20				
Tähtvere	2501	2081	Tähtvere	3394	Tähtvere	2712
Haage küla	57	66	Haage küla	535	Haage küla	962
Ilmatsalu asundus	331	275	Ilmatsalu alevik	456	Ilmatsalu alevik	530
Ilmatsalu küla	261	211				
Kandi küla	89	126	Kondiküla küla	142	Kandiküla küla	122

Haldusüksus	Rahvaarv		Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv
	1959	1970		1979		1989
Kardla küla	192	119	Kardla küla	153	Kardla küla	88
			Kämara küla	50		
			Kärevere küla	169		
			Laeva küla	452		
Pihva küla	152	119	Pihva küla	88	Pihva küla	45
Rahinge küla	207	238	Rahinge küla	334	Rahinge küla	298
Rõhu küla	402	280	Rõhu küla	226	Rõhu küla	212
Räni-Õsso küla	185	166				
			Siniküla küla	159		
Tähtvere küla	153	168	Tähtvere küla	203	Tähtvere küla	161
			Tüki küla	100	Tüki küla	103
			Valmaotsa küla	61		
Vorbuse I küla	246	71	Vorbuse küla	213	Vorbuse küla	191
Vorbuse II küla	226	242				
			Väänikvere küla	53		
Ulila	1536	1500				
Härjanurme küla	78	50				
Kaimi küla	159	68				
Kannu küla	20	15				
Kure küla	73	53				
Ridaküla küla	81	60				
Rämsi asund	252	268				
Siberinurme küla	68	93				
Teilma küla	28	16				
Ulila asindus	86	90				
Ulila alevik	568	673				
Võsivere küla	123	114				
Vara	1467	1212	Vara	2145	Vara	2061
Alajõe küla	54	39	Alajõe küla	55	Alajõe küla	47
Hundiluha küla	42	19				
Idlase küla	29	30				
Kaarli küla	77	126				
Kaiavere asund	147	145				
			Kargaja küla	62	Kargaja küla	37
Kauda küla	28	25	Kauda küla	33	Kauda küla	29
Keressaare küla	31	23	Keressaare küla	29	Keressaare küla	18
Kiriku küla	45	37				
Kivinõmme küla	6	6				
			Koosa küla	377	Koosa küla	546
			Koosalaane küla	64	Koosalaane küla	37
Kulli küla	36	10				
Kusma küla	32	49	Kusma küla	57	Kusma küla	38
Kuusiku küla	29	27	Kuusiku küla	38	Kuusiku küla	16
Kärgandi küla	23	3				
Matjamaa küla	52	47	Matjama küla	60	Matjama küla	35
			Meoma küla	64	Meoma küla	54
			Metsakivi küla	172	Metsakivi küla	156
Mustametsa küla	23	17	Mustametsa küla	108	Mustametsa küla	84
Nudi küla	58	32				
Papiaru küla	31	14	Papiaru küla	28	Papiaru küla	26
Pilpa küla	62	58	Pilpaküla küla	49	Pilpaküla küla	46
Peri küla	31	26				
Pestova küla	16	6				
			Praaga küla	9	Praaga küla	4
			Põdra küla	39	Põdra küla	26
			Põldmaa küla	38	Põldmaa küla	29
			Põrgu küla	19	Põrgu küla	12

Haldusüksus	Rahvaarv		Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv
	1959	1970		1979		1989
Sahkri küla	18	7	Rehemetsa küla	28	Rehemetsa küla	18
Savikoja küla	29	27				
Selguse küla	20	11	Selgise küla	20	Selgise küla	5
Sipelga küla	46	20				
Sookalduse küla	24	48	Sookalduse küla	71	Sookalduse küla	55
Särgla küla	88	75	Särgla küla	73	Särgla küla	58
Tootsi küla	18	17				
			Tähemaa küla	105	Tähemaa küla	84
Udrike küla	31	19				
Undi küla	42	28	Undi küla	50	Undi küla	33
			Vanaussaia küla	77	Vanaussaia küla	77
Vara küla	86	92	Vara küla	313	Vara küla	414
Vilikonsa küla	11	4				
Välgi küla	85	46	Välgi küla	61	Välgi küla	48
Välgi-Alajõe küla	58	45				
Ätte küla	59	34	Ätte küla	46	Ätte küla	29
Võnnu	2011	1567	Võnnu	1353	Võnnu	1286
Agali küla	31	25	Agali küla	31	Agali küla	21
Ahunapalu küla	104	73	Ahunapalu küla	49	Ahunapalu küla	29
Hammaste küla	112	89	Hammaste küla	69	Hammaste küla	59
Ibaste küla	26	10				
			Imste küla	25	Imste küla	24
Issaku küla	131	66	Issaku küla	73	Issaku küla	49
			Kannu küla	37	Kannu küla	19
Kurista küla	135	152	Kurista küla	197	Kurista küla	148
Kõnnu küla	187	110	Kõnnu küla	75	Kõnnu küla	50
Liispõllu küla	79	28	Liispõllu küla	23	Liispõllu küla	21
Lääniste küla	250	192	Lääniste küla	185	Lääniste küla	146
Paluküla küla	135	68				
Rookse küla	141	112	Rookse küla	77	Rookse küla	59
Sootaga küla	52	60				
Terikeste küla	44	73	Terikeste küla	68	Terikeste küla	45
Võnnu alevik	584	509	Võnnu alevik	444	Võnnu alevik	616
Äksi	2320	2252				
Alevi küla	41	36				
Erala küla	66	103				
Kastli küla	140	121				
Kukulinna küla	130	127				
Kõlluste küla	57	58				
Lammiku küla	66	76				
Lähte küla	203	246				
Maramaa küla	98	68				
Metsanuka küla	57	65				
Metsanurga küla	54	31				
Mõisaküla küla	203	190				
Nõela küla	80	35				
Puhtaleiva küla	67	88				
Pupastvere küla	129	71				
Põltsamaa küla	80	147				
Saadjärve asundus	164	192				
Salu küla	55	63				
Soitsjärve küla	46	36				
Sootaga küla	197	174				
Vanakubja küla	29	31				
Vasula küla	76	63				
Võibla küla	175	150				

Haldusüksus	Rahvaarv		Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv
	1959	1970		1979		1989
Õvi küla	107	81				
					Ülenurme	4286
					Külitse küla	240
					Laane küla	42
					Lemmatsi küla	105
					Lepiku küla	77
					Läti küla	31
					Reola küla	275
					Räni küla	567
					Soinaste küla	51
					Soosilla küla	34
					Tõrvandi alevik	1582
					Täsvere küla	23
					Uhti küla	113
					Õssu küla	28
					Ülenurme alevik	1118
Kokku	48042	43889	Kokku	41444	Kokku	40768

6. VIITED

- Anderson, Barbara, Kalev Katus, Brian Silver (1994). Developments and Prospects for Population Statistics in Countries of the Former Soviet Union. *Population Index*, vol.60, no.1, pp.4-20.
- Anderson, Barbara, Brian Silver (1985). 'Permanent' and 'Present' Populations in Soviet Statistics. *Soviet Studies*, vol.37, no.3, pp.386-402.
- Anderson, Barbara, Brian Silver (1986). Infant Mortality in the Soviet Union: Regional Differences and Measurement Issues. *Population and Development Review*, vol.12, no.4, pp.705-738.
- Andreev, Evgeni, Leonid Darski, Tatjana Harkova (1998). *Demografitshekaja istoria Rossii: 1927-1959*. Moskva, Informatika.
- Arens, Ilmar (1994). *Peipsitagused eestlased*. Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Baburin, Aleks, Kaja Gornoi, Mall Leinsalu, Mati Rahu (1997). *Eesti suremusatlas*. Tallinn, EKMI.
- Berendsen, Veiko, Margus Maiste (1999). *Esimene ülevenemaaline rahvaloendus Tartus, 28. jaanuar 1897*. Tartu, Eesti Rahvusrhiiv.
- Chesnais, Jean-Claude (1992). *The Demographic Transition. Stages, Patterns, and Economic Implications*. Oxford, Clarendon Press.
- Council of Europe (2002). *Recent Demographic Developments in Europe*. Strasbourg, CoE.
- Courbage, Youssef, Paul Compton (2002) (Eds). *Immigrant Populations in Europe*. Strasbourg, CoE.
- Eesti Kirjanduse Selts (1925). *Tartumaa. Maateadusline, majandusline ja ajalooline kirjeldus*. Tartu.
- Eesti Statistika Kuukiri (1942). *Eesti Statistika Kuukiri*. Tallinn.
- Eesti Statistikaamet (2001). *Eesti piirkondlik statistika 2000*. Tallinn, ESA.
- Eesti Statistikaamet (2001-2002). *2000. aasta rahva ja eluruumide loendus*. I-VI. Tallinn, ESA.
- Eesti Statistikaamet (2002). *Eesti statistika aastaraamat*. Tallinn, ESA.
- EKDK (1992a). *Eesti rahvastiku regionaalne andmepank I*. RU, sari A, nr.29. Tallinn, EKDK.
- EKDK (1992a). *Eesti rahvastiku regionaalne andmepank II*. RU, sari A, nr.31. Tallinn, EKDK.
- EKDK (1994a). *Rahvastiku elutabelid: Maakonnad 1986-1991*. RU, sari C, nr.4. Tallinn, EKDK.
- EKDK (1994b). *Imikusuremus Eestis: Maakonnad 1986-1991*. RU, sari C, nr.5. Tallinn, EKDK.
- EKDK (1995a). *Eesti Pere- ja Sünnimisuuring. Standardtabelid*. RU, sari C, nr.6. Tallinn, EKDK.
- EKDK (1995b). *Eesti vanuriuuring. Standardtabelid*. RU, sari C, nr.7. Tallinn, EKDK.
- EKDK (1996-2003). *Rahvastiku ühtlusarvutatud sündmus- ja loendusstatistika 1965-1990: Hiiumaa, Ida-Virumaa, Jõgevamaa, Järvamaa, Läänemaa, Lääne-Virumaa, Põlvamaa, Saaremaa, Valgamaa, Viljandimaa*. RU, sari C, nr.8-12, 14, 19-21. Tallinn, EKDK.
- EKDK (2003a). *Eesti rahvastiku ühtlusarvutatud sünniandmed 1959-1970*. Tallinn, EKDK. RU, sari C, nr.16. Tallinn, EKDK. *Ilmumas*.
- EKDK (2003b). *Unity and Diversity of Long-term Population Development: the Case of Baltic and South-Caucasian Regions*. Tallinn, EKDK. RU, series A, no.41. Tallinn, EKDK.
- EKDK/EKMI (1994a). *Rahvastiku soovanuskoostis 1979-1989*. RU, sari C, nr.2. Tallinn, EKDK.
- EKDK/EKMI (1994b). *Rahvastiku soovanuskoostis 1970-1979*. RU, sari C, nr.3. Tallinn, EKDK.
- ENSV ÜP (1945-1990). *ENSV Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja*. Tallinn, ENSV Riigikantselei.
- ESKV (1972). *Eesti NSV külanõukogude ja maa-asulate rahvastik*. Statistiline kogumik. 1959 ja 1970 rahvaloenduse andmeil. Tallinn, ENSV Statistika Keskvalitsus.

- ESKV (1981). *Eesti NSV külanõukogude ja maa-asulate rahvastik*. Statistiline kogumik. 1959, 1970 ja 1979 rahvaloenduse andmeil. Tallinn, ENSV Statistika Keskvalitsus.
- Festy, Patrick (1984). *Fertility in Western Countries from 1870 to 1970*. Bangkok, United Nations.
- Grosset, O (1883). *Biostatik der Stadt Dorpat und ihrer Landgemeinde in den Jahren 1860-1881*. Dorpat.
- Hajnal, John (1965). European Marriage Patterns in Perspective. *D.Glass, D.Eversley (Eds). Population in History*. Chicago.
- Haug, Werner, Youssef Courbage, Paul Compton (1998-2000). (Eds). *The Demographic Characteristics of National Minorities in Certain European States*, vol.1-2. Strasbourg, Council of Europe.
- Helemäe, Jelena, Ellu Saar, Rein Vöörmann (2000). *Kas haridusse tasus investeerida?* Tallinn, Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Huebner, F. (1861). *Biostatik der Stadt Dorpat und ihrer Langemeinde in den Jahren 1834-1859*. Dorpat.
- Jansen, Ea (1999). Rahvas ja rahvus. *J.Viikberg (Toim). Eesti rahvaste raamat. Rahvusvähemused - rühmad, ja -killud*. Tallinn, Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk.388-399.
- Johansen, Paul (1933). *Liber Census Daniae*. Kopenhagen-Reval.
- Katus, Kalev (1990). Demographic Trends in Estonia throughout the Centuries. *Yearbook of Population Research in Finland*. Helsinki, pp.50-66.
- Katus, Kalev (1994). Sündimus ja selle piirkondlikud erisused Eestis demograafilise ülemineku jooksul. *Akadeemia*, nr.1 ja 2, lk.134-149 ja 365-385.
- Katus, Kalev (1995). Eesti rahvastiku vananemise põhijooned. *Akadeemia*, nr.7 ja 8, lk.1379-1406 ja 1592-1633.
- Katus, Kalev (1997). Post-Transitional Fertility: Case of Estonia. *K.Katus, V.Stankuniene, A.Vikat (Eds) Demographic Development in Baltic Countries*. Special issue of Revue Baltique. Vilnius, pp.49-63.
- Katus, Kalev (2000a). Long-term Mortality Trend in Baltic Countries. *Trames*, vol.4, no.3, pp.231-256.
- Katus, Kalev (2000b). General Patterns of Post- Transitional Fertility in Estonia. *Trames*, vol.4, no.3 (Special Issue on Estonian Population), pp.213-230.
- Katus, Kalev, Allan Puur (1991). Eesti rahvastiku suremusest elutabelite analüüsi põhjal. *Akadeemia*, nr.6, lk.2516-2549.
- Katus, Kalev, Allan Puur (1997). *Mortality Development and Economic Transition: the Case of Estonia*. RU, series B, no.35. Tallinn, EKDK.
- Katus, Kalev, Allan Puur, Asta Pöldma (2002). *Eesti Põlvkondlik rahvastikuareng*. RU, sari D, nr.2. Tallinn, EKDK.
- Katus, Kalev, Allan Puur, Asta Pöldma, Luule Sakkeus (1999). *Rahvastikuvananemine Eestis*. RU, sari D, nr.1. Tallinn, EKDK.
- Katus, Kalev, Allan Puur, Luule Sakkeus (1997). Population Data and Reorganisation of Statistical System: Case of Estonia. *Trames*, vol.1, no.3, pp.171-189.
- Katus, Kalev, Allan Puur, Luule Sakkeus (2000). Development of National Minorities in Estonia. *W.Haug, Y.Courbage, P.Compton (Eds). The Demographic Characteristics of National Minorities in Certain European States*, vol.2. Strasbourg, CoE.
- Katus, Kalev, Allan Puur, Luule Sakkeus (2002). Foreign-origin Population in Estonia. *Y.Courbage, P.Compton (Eds). Immigrant Populations in Europe*. Strasbourg, CoE.

- Korb, Anu (1999). (Koost). *Taaru-tagused ja stepiasukad. Eesti asundused IV*. Tartu, Eesti Kirjandusmuuseum.
- Korb, Anu, Kadri Peebo (1995). (Koost). *Siin Siberi maapeal kasvanud. Eesti asundused I*. Tartu, Eesti Kirjandusmuuseum.
- Kupiszewski, Marek, David Powell, Philip Rees, Darren Smith (1998). *Internal Migration and Regional Population Dynamics: Estonia Case Study*. Report prepared for the Council of Europe and for the European Commission.
- Kurs, Ott (1996). Mustvee Peipsimaa etnilises siirdevööndis. *Etnilised vähemused Eestis, nende tänased probleemid ja tulevik. Konverentsi materjalid*. Jõgeva, Jõgeva Maavalitsus.
- Körper, Bernhard (1867). *Biostatik der im Dörptschen Kreise gelegenen Kirchspiele Ringen, Randen, Nüggen und Kawelecht in den Jahren 1834-1859*. Dorpat.
- Körper, Bernhard (1902). *Die Stadt Dorpat (Jurjew) in statistischer und hygienischer Beziehung*. Jurjew.
- Liiv, Otto (1929). *Vene asustusest Alutagusel kuni XVIII sajandi esimese veerandini*. Tartu.
- Moor, Aliise (1964). *Peipsimaa etnilisest ajaloost*. Tallinn, ENSV TA Ajaloo Instituut.
- Nigol, August (1918). *Eesti asundused ja asupaigad Wenemaal*. Tartu, Postimees.
- Oehr, E. (1883). *Biostatik dreier Landkirchspiele Livlands Rappin, Wenden, Kodafer in den Jahren 1834-1881*. Dorpat.
- Palli, Heldur (1988). *Otepää rahvastik aastail 1716-1799*. Tallinn, Eesti Raamat.
- Palli, Heldur (1995). *Eesti rahvastikustatistika ajaloo allikad 1712-1940*. Tallinn, AIT.
- Palli, Heldur (1996). *Eesti rahvastiku ajalugu aastani 1712*. Tallinn, Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Palli, Heldur (1997). *Eesti rahvastiku ajalugu 1712-1799*. Tallinn, Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Pallo, Kristjan (1897). *Esimesed väljarändajad ehk 40 aastat Samaaras*. Tartu.
- Pavlik, Zdenek, Martin Hampl (1976). *Ierarhia realnosti i problema otsenki bolee shirokih vzaimozviazei populatsionnogo razvitia*. Praga.
- Pullat, Raimo (1980). (Koost). *Tartu ajalugu*. Tallinn, Eesti Raamat.
- Pullat, Raimo (1981). *Peterburi eestlased*. Tallinn, Valgus.
- Puur, Allan (1994). *1989 Estonian Population and Housing Census. Microdata Description: Variable Definitions and Coding Schemes II*. RU, series A, no.36. Tallinn, EKDK.
- Pöld, Peeter (1926). Haridusolud ja vaimline kultuur. *Eesti. Maa, rahvas ja kultuur*. Tartu, Haridusministeeriumi kirjastus, lk.941-1124.
- Rahi, Aigi (1998). *1949 aasta märtsiküüditamine Tartu linnas ja maakonnas*. Tartu, Kleio.
- Rammul, Aleksander (1938). (Toim). *Tartumaa tervishoiuline kirjeldus*. Tartu.
- Richter, Elisabeth (1976). *Russkoje naselenije zapadnogo Pritshudija. Otsherki istorii, materjalnoi i duhovnoi kulturõ*. Tallinn, Valgus.
- Riigi Statistika Keskbüroo (1924a). *1922 aasta üldrahvalugemise andmed. Vihk X. Tartu ja Valga maakonnad*. Tallinn, RSKB.
- Riigi Statistika Keskbüroo (1924b). *1922 aasta üldrahvalugemise andmed. Vihk VI. Harju maakond ja Tallinna linn*. Tallinn, RSKB.
- Riigi Statistika Keskbüroo (1934-1937). *1934 aasta rahvaloendus Eestis. Vihk I-IV*. Tallinn, RSKB.
- Riigi Statistika Keskbüroo (1937). *Rahvastikuprobleeme Eestis*. Tallinn, RSKB.
- Tartu Linnavalitsus (1927). *Tartu. Tartu linna-uurimise toimkonna korraldatud ja toimetatud*. Tartu, Tartu Linnavalitsus.

- Tartu Linnavalitsus (1933-1939). *Tartu : statistilisi andmeid ja analüüse. 1-6*. Tartu, Tartu Linnavalitsus.
- Teder, T. (1939). *Perekonnaseisumetniku käsiraamat*. Tallinn, Siseministeerium.
- Törne, Chr. (1882). *Biostatik der im Dörptschen Kreise gelegenen Kirchspiele Ringen, Randen, Nüggen und Kawelecht in den Jahren 1860-1881*. Dorpat.
- United Nations (2001). *Demographic Yearbook. Fifty-first Issue*. New York, United Nations.
- Uuet, Liivi (2002). *Eesti haldusjaotus 20. sajandil. Teatmik*. Tallinn, Eesti Omavalitsusliitude Ühendus/Riigiarhiiv.
- Vahter, K. (1991-1992) (Koost) *Tartu : statistilisi andmeid ja analüüse*. Tartu, Tartu Linnavalitsus.
- Vishnevski, Anatoli, Andrei Volkov (1983). (Eds). *Vozproizvodstvo naselenia SSSR*. Moskva.
- World Bank (1993). *Estonia. The transition to market economy*. Washington.
- Vseviov, David (2001). *Nõukoguaegne Narva: elanikkonna kujunemine 1944-1970*. Tartu, ORK.
- Zelinsky, Wilbur (1971). The Hypothesis of Mobility Transition. *The Geographical Review*, vol.61, no.2, pp. 219-249.

7. JOONISFAILIDE NIMEKIRI

Number	Tabel	Rahvastikuprotsess/seisund	Näitajatüüp	Ajavahemik	Piirkond
Piirimuutused					
X12-01		Haldusjaotus	Piirid	L1959	Vallad
X12-02		Haldusjaotus	Piirid	L1970	Vallad
X12-03		Haldusjaotus	Piirid	L1979	Vallad
X12-04		Haldusjaotus	Piirid	L1989	Vallad
Rahvastikutaaste					
R12-05	S1	Rahvaarv	Absoluutarv	1965-97	Maakond
R12-06	S1	Soovanuskoostis	Absoluutarv	1989	Maakond
R12-07	S1	Muutuskomponendid	Absoluutarv	1965-96	Maakond
R12-08	S1	Koguiive	Üldkordaja	1965-96	Maakond
R12-09	S1	Loomulik iive	Üldkordaja	1965-96	Maakond
R12-10	S1	Rändeiive	Üldkordaja	1965-96	Maakond
R12-11	S1	Loomulik ja rändeiive	Üldkordaja	1965-96	Maakond
R12-12	S1	Vanuskoostis	Osakaal	L1989	Vallad
R12-13	S1	Vanurrahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
Sündimus					
B12-14	S3	Sündimus	Üldkordaja	1965-96	Maakond
B12-15	S2	Soosuhe	Suhtarv	1965-96	Maakond
B12-16	L7	Lapsesus	Osakaal	L1989	Maakond
B12-17	L7	Lapsesus	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
B12-18	L7	Lapsesus	Keskmine	L1989	Vallad
B12-19	L7	Lastetus	Osakaal	L1989	Vallad
B12-20	L7A	Lapsesus hariduseti	Osakaal	L1989	Vallad
B12-21	L7	Lapsesus, põlvkond 1940-1949	Keskmine	L1989	Vallad
Suremus					
D12-22	S3	Suremus	Üldkordaja	1965-96	Maakond
D12-23	S2	Soosuhe	Suhtarv	1965-96	Maakond
D12-24		Eluiga	Eluaastad	1986-91	Maakond
D12-25	S3	Imikusuremus	Kordaja	1965-96	Maakond
D12-26	S3	Imikusuremus	Kordaja	1965-96	Maakond
Abielulisus					
F12-27	S3	Abiellumus	Üldkordaja	1965-96	Maakond
F12-28	S3	Lahutumus	Üldkordaja	1965-96	Maakond
F12-29	S2	Abiellumised, lahutused	Suhtarv	1965-96	Maakond
F12-30	L2	Perekonnaseis	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
F12-31	L2	Abielurahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
F12-32	L2	Vallasrahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
F12-33	L2	Leskrahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
F12-34	L2	Lahurahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
F12-35	L2	Perekonnaseis	Osakaalu muutus	L1979-89	Maakond
F12-36	L2	Abielurahvastik	Osakaalu muutus	L1959-89	Linnad
Ränne					
M12-37	S2	Sisse- ja väljaränne	Absoluutarv	1965-96	Maakond
M12-38	S3	Sisse- ja väljaränne	Üldkordaja	1965-96	Maakond
M12-39	S3	Väljaränne	Üldkordaja	1965-96	Maakond
M12-40	S2	Rändekäive	Üldkordaja	1965-96	Maakond
M12-41	L4A	Paikus	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
M12-42	L4	Riigisündinud rahvastik	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
M12-43	L4	Välissündinud rahvastik	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
M12-44	L4A	Paikus	Osakaal	L1989	Vallad
M12-45	L4	Riigisündinud rahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
M12-46	L4	Riigisündinud rahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
M12-47	L4	Välissündinud rahvastik	Osakaal	L1989	Vallad

Number	Tabel	Rahvastikuprotsess/seisund	Näitajatüüp	Ajavahemik	Piirkond
Rahvus					
N12-48	L5A	Rahvuskoostis	Osakaal	L1989	Maakond
N12-49	L5	Soorahvuskoostis	Osakaal	L1989	Maakond
N12-50	L5,6	Mitte-eestlased	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
N12-51	L5A	Rahvuskoostis	Osakaalu muutus	L1970-89	Maakond
N12-52	L5	Mitte-eestlased	Osakaal	L1989	Vallad
N12-53	L5	Eestlased	Osakaalu muutus	L1959-89	Linnad
N12-54	L6	Mitte-eesti emakeel	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
N12-55	L6	Mitte-eesti emakeel	Osakaal	L1989	Vallad
N12-56	L6A	Eesti keele oskus	Osakaal	L1989	Vallad
N12-57	L6A	Eesti keele mitteoskus	Osakaal	L1989	Vallad
Haridus					
E12-58	L3	Haridustase	Osakaal	L1989	Maakond
E12-59	L3	Haridustase	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
E12-60	L3	Kõrgharidusrahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
E12-61	L3	Keskharidusrahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
E12-62	L3	Algharidusrahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
E12-63	L3	Haridustase	Osakaalu muutus	L1970-89	Maakond
E12-64	L3	Kõrgharidusrahvastik	Osakaalu muutus	L1959-89	Linnad
E12-65	L3	Algharidusrahvastik	Osakaalu muutus	L1959-89	Linnad
Majandustegevus					
A12-66	L8	Põhitegevus	Osakaal	L1989	Maakond
A12-67	L8	Põhitegevus	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
A12-68	L8	Pensionärrahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
A12-69	L8	Hõivekoormus	Suhtarv	L1989	Vallad
A12-70	L9	Tööala	Osakaal	L1989	Maakond
A12-71	L9	Tööala	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
A12-72	L9	Tööala	Osakaal	L1989	Vallad
A12-73	L9	Esmassektor	Osakaal	L1989	Vallad
A12-74	L9	Neljandassektor	Osakaal	L1989	Vallad
A12-75	L10	Amet	Osakaal	L1989	Maakond
A12-76	L10A	Amet (NRAK)	Osakaal	L1989	Maakond
A12-77	L10A	Amet	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
A12-78	L10	Põllumajandustöölised	Osakaal	L1989	Vallad
A12-79	L10A	Haridus- ja teadustöötajad (NRAK)	Osakaal	L1989	Vallad
A12-80	L10A	Tervishoiutöötajad (NRAK)	Osakaal	L1989	Vallad
A12-81	L10A	Põllumajandustöölised	Osakaal	L1989	Vallad
Eluase					
H12-82	L11	Eluasemetüüp	Osakaal	L1989	Maakond
H12-83	L11	Eluasemetüüp	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
H12-84	L11	Eluasemetüüp	Osakaal	L1989	Vallad
H12-85	L11	Pereelamu	Osakaal	L1989	Vallad
H12-86	L12	Tubade arv	Keskmine	L1989	Maakond
H12-87	L12	Tubade arv	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
H12-88	L12	Tubade arv	Osakaal	L1989	Vallad
H12-89	L12A	Üldpind	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
H12-90	L12A	Üldpind	Osakaal	L1989	Vallad
H12-91	L12B	Elamispind	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
H12-92	L12B	Elamispind	Osakaal	L1989	Vallad
H12-93	L07	Tiheliolak	Osakaal	L1989	Vallad
H12-94	L13	Eluasememugavused	Osakaal vanuseti	L1989	Maakond
H12-95	L13	Eluasememugavused	Osakaal	L1989	Vallad

Märkus: Joonisfailid asuvad kogumikuga kaasasoleval disketil,
“S” viitab sündmusstatistika, “L” loendusstatistika tabelitele.

kiri ARIAL 27, bold

TARTUMAA 1965-1990

kiri ARIAL 30, bold

12

